

Pazinski memorijal

knjiga 37

PROŠLOST I SADAŠNOST SREDIŠNJE ISTRE I.

Pazin, 2025.

ISSN 2806-8351 (Online)

Katedra Čakavskoga sabora
za povijest Istre
Pazin

PAZINSKI MEMORIЈAL

Knjiga 37
Pazin, 2025.

PAZINSKI MEMORIJAL, SV. 37

IZDAVAČ

Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre Pazin

ZA IZDAVAČA

Josip Šiklič

SUIZDAVAČ

Državni arhiv u Pazinu

ZA SUIZDAVAČA

Mirela Mrak Kliman

GLAVNI UREDNIK

Josip Šiklič

UREDNIŠTVO

Marija Ivetić, Mirela Mrak Kliman, Emina Svilar, Josip Šiklič, Maja Zidarić Pilat

TAJNICA UREDNIŠTVA

Anamarija Kurelić

LEKTURA I KOREKTURA

Martina Šajina Ivetić

GRAFIČKO OBLIKOVANJE I PRIPREMA ONLINE IZDANJA

Marko Cerovac, *Intuo* Pazin

ADRESA UREDNIŠTVA

Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre Pazin

Franine i Jurine 13 b

52000 Pazin

E pošta: kcspazin@gmail.com

ISSN 2806-8351 (Online)

Sva prva pridršana. Objavljeni radovi u ovom zborniku mogu se koristiti uz prethodnu suglasnost izdavača i poštivanje autorskih prava autora i izdavača.

Objavljeno uz potporu Grada Pazina.

GRAD PAZIN

SADRŽAJ

Uvodna riječ glavnog urednika7

Stipan Trogrlić:

NACIONALNO-POLITIČKA PREVIRANJA U ŽUPI GOLOGORICA

PREMA KRONICI ŽUPNIKA LJUDEVITA ŽVAČEKA (1892. – 1923.)9

Branislav Ostojić:

PJEVAČKE GRUPE I ZBOROVI U ANTIFAŠISTIČKOM

POKRETU U ISTRI (1943. – 1945.)17

Kristijan Žgaljardić:

MATKO BRAJŠA RAŠAN I NJEGOVA ULOGA

U NARODNOM PREPORODU ISTARSKIH HRVATA31

Josip Šiklić:

OBRAZOVNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA

GRADOVA ISTARSKE ŽUPANIJE PREMA POPISIMA 2011.

I 2021. GODINE S POSEBNIM OSVRTOM NA GRAD PAZIN57

Alida Perkov:

VIDLJIVOST GOSPODARSTVENIKA PAZINŠTINE

U OBJAVAMA INSTITUCIJA I SAJMOVA

KONCEM 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA.....75

Radenko Sloković:

BRATOVŠTINE PAZINA XVII. i XVIII. STOLJEĆA.91

Uvodna riječ glavnog urednika

Objavljivanjem ovoga sveska *Pazinskoga memorijala* nastavlja se kontinuitet sustavnoga historioškog istraživanja prošlosti Pazina i središnje Istre, pri čemu se naglasak stavlja na kritičku interpretaciju izvora, metodološku pluralnost i povezivanje lokalnih povijesnih fenomena sa širim društvenim i političkim procesima. Kao i u prethodnim izdanjima, zbornik potvrđuje važnost regionalne historiografije kao legitimnoga istraživačkog polja koje omogućuje preciznije razumijevanje složenih povijesnih dinamika u prostoru obilježenom višestrukim kulturnim i političkim utjecajima.

Radovi uvršteni u ovaj zbornik proizašli su iz izlaganja predstavljenih na 51. znanstvenom skupu održanom 27. rujna 2024. godine na temu *Prošlost i sadašnjost središnje Istre*, na kojem je sudjelovalo jedanaest izlagača. Nakon provedenoga recenzentskog postupka, u ovom se svesku objavljuje šest radova koji prema tematskoj usmjerenosti i primijenjenim istraživačkim metodama pružaju relevantan doprinos suvremenim historiografskim raspravama o povijesti Istre i Pazinštine.

Tematski okvir zbornika obuhvaća razdoblja od ranoga novog vijeka do suvremenosti te zahvaća različite segmente društvene, političke, kulturne i gospodarske povijesti. Pritom su u središtu interesa procesi oblikovanja lokalnih identiteta, odnosi između društvenih i nacionalnih skupina, djelovanje institucija, kao i promjene u gospodarskim i demografskim strukturama. U metodološkom smislu radovi se oslanjaju na raznovrsnu izvornu građu — arhivske fondove, kronike, periodički tisak, statističke izvore i institucionalnu dokumentaciju — čime se omogućuje višeslojna analiza lokalnih procesa u kontekstu širih regionalnih i nadregionalnih kretanja.

Posebno valja istaknuti da se u više priloga prepoznaje mikrohistorijski pristup, koji analizom konkretnih lokalnih sredina i pojedinačnih aktera omogućuje uvid u mehanizme društvenih promjena na razini svakodnevice. Takav pristup potvrđuje kako regionalna povijest ne predstavlja izdvojeno područje istraživanja, nego važnu analitičku razinu unutar suvremene historiografije, osobito kada je riječ o pograničnim i multietničkim prostorima kakav je istarski.

Objavljeni radovi ujedno svjedoče o potrebi daljnega povezivanja historiografskih istraživanja s drugim disciplinama društvenih i humanističkih znanosti, čime se otvara prostor za kompleksnije interpretacije prošlih društvenih iskustava. Time *Pazinski memorijal* nastavlja njegovati znanstveni pristup koji lokalnu povijest promatra kao dinamičan segment općih povijesnih procesa, a ne kao izolirani predmet istraživanja.

Uredništvo zahvaljuje autorima na njihovim znanstvenim prinosima, recenzentima na stručnoj evaluaciji rukopisa te svima koji su sudjelovali u organizaciji znanstvenoga skupa i pripremi ovoga izdanja. Nadamo se da će radovi objavljeni u ovom zborniku pridonijeti daljnjem razvoju regionalne historiografije te potaknuti nova istraživanja koja će produbiti razumijevanje povijesnih procesa na prostoru Pazina i središnje Istre.

Josip Šiklič, prof.

NACIONALNO-POLITIČKA PREVIRANJA U ŽUPI GOLOGORICA PREMA KRONICI ŽUPNIKA LJUDEVITA ŽVAČEKA (1892. – 1923.)

dr. sc. Stipan Trogrlić, znanstveni savjetnik u mirovini

Partizanski put 26, Pula

e-mail: stipan.trogrlic@pilar.hr

UDK 27-722.5Žvaček, Lj.:323.281](497.571-22Gologorica)1918”
323.281(497.571-22Gologorica)1918”

Pregledni rad

Izvadak

U kontekstu modernizacijskih procesa, koji su značili i politizaciju društvenog života, u Gologorici, ruralnoj župi središnje Istre, župnik Ljudevit Žvaček je o nacionalno-političkim sporovima i sukobima između dvaju nacionalno-etničkih krugova, talijanskog i hrvatskog, u vrijeme njegova župnikovanja od 1892. do 1923. godine ostavio dosta zanimljivih opažanja u Kronici Župe. Izvan tih sporova i Crkva i on kao predstavnik nisu mogli ostati. Kolikogod se radi o subjektivnom viđenju te situacije, ipak se može reći da je Žvaček dobro uočio i uzroke i posljedice nacionalno-političkih podjela među svojim župljanima pri kraju austrougarske vlasti. Talijanska vojna okupacija Gologorice i čitave Istre krajem 1918. godine značila je početak radikalno-represivnog rješavanja „slavenskog pitanja“ u Istri. Žrtva tog i takvog rješavanja bio je i župnik Žvaček. Pod pritiskom lokalnih fašističkih moćnika, još ranije označen kao vatreni austrofil i slavenofil, mrzitelj svega talijanskog, napušta Gologoricu i vraća se u rodnu Češku.

Ključne riječi: Gologorica, župa, Kronika, Ljudevit Žvaček, nacionalno-politička situacija

1. Župnik Ljudevit Žvaček i njegova Kronika

Ivan Glavina, tršćanski i koparski biskup (1882. – 1896.), suočen s kroničnim nedostatkom svećenika u biskupiji, za liječenja u Karlovim Varyma u Češkoj, u praškom *Narodnom listu* godine 1885. upoznao je češku javnost s ovim problemom i uputio poziv tamošnjim mladićima, koji osjećaju svećenički poziv, da se, nakon dogovora sa svojim biskupom, upišu u Centralno bogoslovsko sjemenište u Gorici kao bogoslovi Tršćansko i Koparske ili Porečke i Pulske biskupije te da se nakon svećeničkog ređenja inkardiniraju (upišu)¹ u jednu od dvije istarske biskupije. Odaziv je bio iznad očekivanja. U Goričku bogosloviju u godinama 1886. i 1887. došla su čak 43 bogoslova iz Češke i Moravske. Njih čak 40 završilo je bogosloviju u Gorici, zaredilo se za svećenike i došlo u Istru.²

1 *Codex iuris canonici*. (Zakonik Kanonskog prava) iz 1917., u kanonu 111, stavak 1. i 2., određuje da svaki klerik (član katoličkog svećeništva, duhovnog staleža) mora imati svoga biskupa ili redovničkog starješinu, ne može biti „clericus vagus“ (duhovni beskućnik). Matija BERLJAK (prir.), *Kodeks Kanonskog prava, uređen po odredbi sv. oca pape Pija X.*, Zagreb 2007.

2 Ivan BARTOLIĆ, „Češki i moravski svećenici u Istri od 1890. do 1930.“, *Pazinski memorijal*, 19 (23-24) Pazin, 1995., str.108-109.

Jedan od 40 spomenutih „uvezenih“ svećenika u Istru bio je Ljudevit Žvaček. Rođen je 1866. godine u Jesencu u Moravskoj, filozofsko-teološki studij završio je u Gorici 1891., a za svećenika Tršćanske i Koparske biskupije zaređen je iste godine. Prva služba koja mu je povjerena bilo je mjesto kapelana (pomoćnika) u Župi Gračišće i istovremeno „excurrento“³ kapelana u gračaškoj kapelaniji Sv. Križa.⁴ Godine 1892. imenovan je upraviteljem, a 1894. župnikom Gologorice. Tu ostaje do 1923. kad pod fašističkim pritiskom odlazi u rodnu Moravsku, najprije u župu Brezovo, a potom u rodne Jesence, gdje je završio svoj ovozemaljski hod. Iz pisma izvjesnoj gospođi Ružici 1931. godine u kojem se zanima za stanje u Župi, dade se zaključiti da je po odlasku u rodnu Moravsku održavao veze s Gologoricom i zanimao se za stanje u Župi.⁵

Žvaček je, po mnogočemu, jedan od znamenitijih i zanimljivijih gologoričkih župnika. U Gologorici je proveo 31 godinu, od 1892. do 1894. kao upravitelj Župe, a 1894. do 1923. kao župnik. Procesi preobrazbe gologoričkog zatvorenog, statičnog, ruralnog svijeta usmene, apolitične kulture u otvoreni, dinamični, politizirani svijet, svijet pisane kulture započeti 20-ak godina prije Žvačekova dolaska, nastavljaju se u njegovo vrijeme punim intenzitetom. O svemu je Žvaček ostavio zanimljiva svjedočanstva. Po mišljenju prof. Miroslava Bertoše „bio je veoma lucidan opservator.“ Uspio je uočiti sastavnice gologoričke stvarnosti „i povezati ih s previranjima u nacionalno-političkoj sferi. Uspješnije od mnogih kasnijih povjesničara.“ Usto, iznoseći mehanizme „akulturacije i asimilacije, otpora i popuštanja (...) nesvjesno se približio modernoj koncepciji ‘totalne povijesti’ i primijenio postupak koji će šezdesetak pa i sedamdesetak godina kasnije proslaviti treća generacija škole francuskih ‘annalista’“ zaključuje Bertoša.⁶

U Predgovoru Kronici Župe Žvaček napominje da je Kroniku počeo „pravilno“ voditi od godine 1911., tj. zapisujući danomice aktualne događaje, a zbivanja od 1892. do 1911. opisao je ne samo na temelju sjećanja, nego koristeći razne dokumente iz župnog arhiva. U rubrici „Opaska“ navodi izvor iz kojeg je preuzeo opisani događaj.

2. Nacionalno-politička situacija potkraj austrougarske vlasti (1892. – 1918.)

Žvaček kao neposredni svjedok zbivanja točno locira nacionalne podjele između „građana“, kako su nazivali stanovnike Gologorice, centra Župe, i stanovnika okolnih sela nazivanih „poljani“ ili „campagnoli“. „Građani“, iako etnički Hrvati, pod utjecajem moćne furlansko-krnjelske, talijanske, obitelji De Franceschi, koja se naselila u Gologoricu još u 17. stoljeću, postaju politički Talijani. Podržavaju na izborima Talijansku liberalnu stranku, iako i dalje međusobno komuniciraju na hrvatskom jeziku. Za razliku od njih „poljani“ ili „campagnoli“ svjesni su svog nacionalnog identiteta („priznaju se vlastitoj hrvatskoj narodnosti“). I u skladu s tim se i ponašaju. Na izborima, na svim razinama od općinskog poglavarstva do Carevinskog vijeća glasuju za Hrvatsku stranku.⁷

3 Latinski – „administrator excurrento“ (putujući duhovni upravitelj) doslovno „odlazeći upravitelj“ oznaka je za svećenika kojemu je povjereno upravljanje jednom ili više župa koje nisu njegove matične. Takav svećenik putuje, odlazi, u nematičnu župu za poslove koji spadaju na redovitog župnika. Jeronim ŠETKA, *Hrvatska kršćanska terminologija*, II. izmijenjeno, popravljeno i upotpunjeno izdanje, Marija, Split 1976., str. 80.

4 Arhiv.Župe Gologorica (dalje: AH ŽUG), Kronika Župe Gologorice od 1892. do 2002. (dalje: Kronika), str. 3. Žvačekovi su nasljednici, s manjim ili većim prekidima, poneki samo s osvrtnom na prvu pričest i krizmu, vodili Kroniku Župe do godine 2002.. Ako biskup procijeni da sam župnik, zbog velikog broja vjernika ili nekog drugog razloga ne može sam dobro obavljati sve pastoralne zadatke, dodjeljuje mu jednog ili više pomoćnika koji se različito nazivaju: vikar, kooperator, kapelan. Budući da sam Žvaček navodi da je bio kooperator u Župi Gračišće i excurrento kapelan Sv. Križa, znači da je boravio u Gračišću i putovao, doslovno putujući, upravljao Kapelanijom sv. Križa. Ante CRNICA, *Priručnik Kanonskog prava Katoličke Crkve*, Tiskara sv. Antuna, Zagreb 1945., str. 101.

5 AH ŽUG, Zbirka raznih pisama, Pismo Ljudevita Žvačka gospođi Ružici, Jesence (Moravska) 7. lipnja 1931.

6 Miroslav BERTOŠA, *Etos i etnos zavičaja*, Pula, Rijeka, 1985., str. 228.

7 AH ŽUG, Kronika, str. 3.

Socijalno-statusne razlike u vrijeme intenzivne politizacije gologoričkog mikrokozmosa prerastaju u nacionalne razlike.

O genezi i rezultatima susreta i sukoba dvaju kulturno-etničkih krugova (talijanskog i hrvatskog) u Gologorici spomenuti Bertoša piše: „U povijesnim preobrazbama hrvatskog etnosa, koji je u to doba iz tradicionalnih prelazio u moderne oblike, nužno je, barem kod nekolicine predstavnika starog hrvatskog kulturnog kruga, dolazilo do gubljenja identiteta. Oni su se oslobodili nekadašnjih tradicionalnih stega prije negoli su povijesno preživjele kulturne odrednice prešle u novu strukturu. Dok, primjerice, predstavnici gologoričkoga talijanskog kulturnog kruga, već otprije politizirani, upravo iz nacionalno-političkih razloga odbijaju da pjevaju na hrvatskom jeziku (iako su dvojezični), dotle se hrvatski seljački puk, koji je prekinuo s nekadašnjim oblicima kolektivne svijesti, usteže od pjevanja za misnog obreda, ne shvaćajući koliko je bila velika njegova uloga kao političkog instrumenta i movensa akulturacije.“⁸

Dokaz visoke politizacije cjelokupnog društvenog života bilo je miješanje politike u pitanje imenovanje župnika ili upotrebe jezika u crkvi. To više nisu samo unutarcrkvena pitanja, nego i predmet nacionalno-političkih prijevora. Za ilustraciju navedenoga Žvaček donosi slučaj svoga prethodnika i vlastiti slučaj. Naime, kad je Dekretom Biskupskog ordinarijata u Trstu br. 37, od 9. travnja 1892. godine za upravitelja Župe Gologorica imenovan Pravdoslav Filiplić, rodom iz Lindara, među župljanima se javila „agitacija da ne bude izabran za stalnog župnika“. Agitaciju je poticao i predvodio aktualni gologorički potestat (župan) Antun Ivić. Razlog protivljenja Filipliću bio je, kako je isticao Ivić, njegov prisan, prijateljski, odnos s obitelji Francesca De Franceschija, bivšeg župana. Premda je dobio podršku većine glavara obitelji, biskup ga nije potvrdio za župnika, nego ga je „stante pede“ (odmah, istoga časa) premjestio u Grdoselo.⁹ Dekretom Ordinarijata u Trstu br. 619, od 8. kolovoza 1892. godine, za upravitelja Župe imenovan je Ljudevit Žvaček. Sada su se „rogušili“ Talijani i talijanizirani „građani“, teško prihvaćajući da im je za upravitelja „dorinut“ pop Slaven, Čeh iz Moravske.¹⁰

Godine 1908. župnik Ljudevit Žvaček tuži se Općinskom poglavarstvu u Pazinu na izvjesnog Leonarda de Franceschija zato što je u više navrata ometao u župnoj crkvi pjevanje na hrvatskom, kojim je ravnao mjesni učitelj Josip Monas. Moli Poglavarstvo da zaštiti Monasa jer mu je De Franceschi jednom prigodom prijetio da će ga ubiti.¹¹ O uporabi jezika u crkvi kao nacionalno-političkog pitanja, s očekivano različitim tumačenjima na stranicama talijanskog, liberalnog tiska i onog hrvatskog, katolički orijentiranog, Žvaček bez komentara i vjerno prenosi informacije i jedne i druge strane.

Tršćanske novine *Il Piccolo*, naglašeno protukatoličke i protuhrvatske orijentacije, iz pera svoga dopisnika iz Pazina (26. ožujka 1913. godine) optužuju župnika Žvačeka da je započinjanjem pjesme „Kraljice neba raduj se!“ (Regina coeli laetare, latinski)¹² na hrvatskom jeziku uznemiravao mirno talijansko stanovništvo Gologorice i pokušao iskoristiti crkvu za nacionalnu promidžbu. I to baš na danjoj uskrсноj misi. Ostao je zatečen kad pjevači, u znak protesta, nisu prihvatili pjevanje na hrvatskom.¹³

8 Miroslav BERTOŠA, *Etos i etnos, nav. dj.*, str. 227.

9 Kao upravitelj župe Žminj (1895. – 1921.) od 1918. godine izložen je stalnim pritiscima talijanske vlasti zbog svojih hrvatskih stavova i obrane prava svojih hrvatskih vjernika. Godine 1921. protjeran iz Istre sklonio se u Jugoslaviju. Stipan TROGRLIĆ, *Katolička crkva u Istri između otpora i potpore talijanskoj vlasti u Istri 1918.-1943.*, Pazin, 2019., str.75-77.

10 AH ŽUG; Kronika, str. 3.

11 Na istome mjestu.

12 Umjesto „Andeo Gospodnji“, moli se u vremenu od Uskrsa do Duhova tri puta na dan: ujutro, u podne i navečer ili poslije misnih slavlja.

13 AH ŽUG, Kronika, godina 1913. (stranice nisu označene); *Politica in chiesa, Il Piccolo*, god. XXXII., 2, br. 11393, Trst, 26. ožujka 1913., str. 3

Umjereno katoličko glasilo *Naša sloga* reagiralo je na prozivke *Piccola*. Kroz humoristički dijalog Jurine i Franine želi pokazati da dopisnik iz Pazina (naziva ga „smrdljivi pazinski Krnjel“) mora imati dugačak nos kad ga zabada u gologoričku crkvu. Ne boji se da mu ga netko skрати, iako je dobio više batina od bilo kojeg krnjelskog tovara. A razlog je što ima debelu kožu tovarsku, primjećuju Jurina i Franina.¹⁴

U polemiku se istovremeno uključio i *Pučki prijatelj*, radikalni katolički list. *Pučki prijatelj*, u odgovoru na pisanje *Piccola*, s dosta ironije upozorava tršćanski list da kad već spominje uznemiravanje talijanskog stanovništva u Gologorici, da bi bio red i upoznati javnost koliko Talijana tu živi. Oni koji žive ovdje, znaju da nema nijednoga. Bilo ih je nešto u prošlosti, „nekoć bilo sad se spominjalo“, a sada, osim kad se pojedinci – „prodane mješine“, napiju i viču: „Evviva Monclavo“ (živjela Gologorica), talijanske riječi nije za čuti. Pa i sami „Monclavci“ kad se otrijezne, pričaju hrvatski. Izgleda da talijanskim liberalima više smeta mladenačko društvo u Gologorici, nego sve drugo, zaključuje *Pučki prijatelj*.¹⁵

U Gologorici je 1913. godine osnovano Omladinsko katoličko društvo *Hrvatski cvijet*, jedno od 20-ak takvih društava u Istri, osnovanih od 1911. do 1914. godine. Cilj društava bio je „kršćanska načela zadojena hrvatskim duhom udahnuti čitavoj hrvatskoj Istri“. Povezanost vjerskog i nacionalnog bila je istaknuta i u znakovima društava: značka društva bilo je dugme u bojama hrvatske trobojnice u sredini, a na bijelom polju nalazio se križ. Za svečanijih prilika članovi su nosili seljački crni klobuk s vrpcom – hrvatskom trobojnicom na kojoj je bio naziv društva.¹⁶ Sam župnik Žvaček polagao je velike nade u mladenačko društvo koje je, kako kaže, „nakon velike borbe okupio i složio“.¹⁷

Ratne neprilike nisu mimoišle ni Gologoricu. O tome Žvaček donosi nekoliko zanimljivih informacija. Urod voća, posebno šljiva (*kreka*) ujesen 1914. godine bio je veoma dobar. Međutim, problem je bio njihov prijevoz na tržište željeznicom kao glavnim prijevoznim sredstvom. Prijevoz za civilne potrebe, zbog prioriteta prijevoza vojnog materijala, bio je obustavljen. Pula, kao glavna austrijska ratna luka, počela se utvrđivati, a civilno stanovništvo je evakuirano. Nekoliko evakuiranih smjestilo se u Gologoricu. Krajem 1914. skupljali su se dobrovoljni prilozi za austrijski crveni križ. Narod je iako siromašan pokazao velikodušnost iskazujući tako poštovanje prema vladarskoj kući. Dana 1. veljače 1915. godine izvršena je mobilizacija kojom je obuhvaćen 81 muškarac, od čega je 41 bio oženjen. Već idućeg dana 2. veljače, na blagdan Svijećnice, uobičajeno pjevana misa pretvorila se u tihu jer su pjevači većim dijelom otišli u vojsku. Ostale su žene i djeca. Zavládala je oskudica sve do gladi jer se ne može nabaviti niti kruh. Kukuruz, u „najmanjoj množini“, može se nabaviti u Općinskom glavarstvu u Pazinu po cijeni 0,48 kruna po kilogramu. Na svibanjskoj pobožnosti u čast Blažene Djevice Marije po preporuci pape Benedikta XV. molilo se za mir u svijetu i vojnike na ratištu.¹⁸

14 AH ŽUG, Kronika, godina 1913. (stranice nisu označene); Jurina i Franina, *Naša sloga*, god. VII., br. 15, Pula, 10. travnja 1913., str. 3.

15 AH ŽUG, Kronika, godina 1913. (stranice nisu označene); Tršćanski Židov u skrbi za vjeru u Gologorici, *Pučki prijatelj*, god. XIV., br. 14, Pazin, 10. travnja 1913., str. 3.

16 DAPA, HR- DAPA-27, Kotarsko poglavarstvo (kapetanat) Pazin (1911), kut. 115, fasc. I/3. Društva i organizacije.

17 AH ŽUG, Zbirka pisama, Pismo Lj. Žvačeka Društvu sv. Jeronima u Zagrebu, Gologorica, 12. studenog 1913.

18 AH ŽUG; Kronika, godina 1914. i 1915. (stranice nisu označene).

3. Posljedice dolaska talijanske vlasti (1918. – 1923.)

O situaciji u Župi za tri ratne godine (1916. – 1918.) u Kronici nema riječi sve do kraja rata i dolaska talijanske vojske u Gologoricu krajem prosinca 1918. godine. O toj prvoj poratnoj godini Žvaček je u Kronici ostavio dosta zanimljiva opažanja. Talijansku vojsku naziva okupacijskom, što je ona i bila. 20. prosinca 1918. godine Žvaček piše da je u Gologoricu došla četa talijanskih vojnika (154) s 3 časnika i više podčasnika (*Compagnia mitraglieri Fiat*). Došli su na 8 zaprežnih kola koja je vozilo 16 mula, po dvije za svaka kola. Zapovjednik natporučnik (*tenente*) Giacomo Secchio nastanio se u kući Julija De Franceschija, poručnik (*sottototenente*) Antonio Defassio smjestio se u kuću Alojzija De Franceschija, a nadporučnik (*tenente*) Emilio Galizzi uselio se u sobu za goste u župnom stanu.¹⁹

Mjesno vojno zapovjedništvo tražilo je od župnika Žvačeka da obavijesti vjernike kako će nakon danje mise (u 10:30) vojnici na zvonik crkve izvesti talijansku zastavu. Poslije mise, uz zvonjavu sva tri crkvena zvona kao znak slavlja, na tornju je zavijorila talijanska trobojnica. Potom su se na trgu postrojili vojnici i zapovjednici u punoj ratnoj opremi. Sa zidića na trgu pozdravio ih je učitelj iz Trsta Josip Celentich veličajući „veliku majku Italiju, koja je nakon tolikog ropstva primila pod svoju zaštitu kćer Istru“. Narod je šuteći odslušao govor. Neki su u znak protesta stisnuli šake. Kad je govornik završio i uzviknuo: „Evviva Italia!“ (Živjela Italija!), nitko nije ponovio uzvik osim vojnika.²⁰

Vojnici često posjećuju kuće pod izlikom da to čine kako bi upoznali narod, koji nije oduševljen posjetima jer ne razumije talijanski. Postavljene su dvije pregrade (rampe) u selu, jedna kod groblja, druga iznad groblja. Uz svaku rampu postavljena je vojnička straža. Od svakog prolaznika stražari traže pismenu dozvolu za prolaz, izdanu od vojnog zapovjedništva mjesta. Budući da ne mogu slobodno do svojih imanja, u narodu to izaziva dodatno nezadovoljstvo. Vojno zapovjedništvo u Cerovlju tražilo je od župnika Žvačeka da sastavi popis svih austrijskih vojnika iz župe rođenih od 1877. do 1900. godine, uz napomenu da zapisnik treba biti sastavljen na talijanskom. Na popisu se našlo 95 imena. Uz ovaj popis Žvaček je istom zapovjedništvu poslao popis siromaha župe s molbom da se ustanovi vojnička kuhinja za siromahe. Na ovom popisu bilo je 85 osoba iz 15 domaćinstava (obitelji). Molba je uvažena i ubrzo je otvorena kuhinja za siromahe. Korisnici kuhinje morali su donijeti potvrdu na propisanom obrascu potpisanu od *tenentea* Giacoma Secchija.²¹

U prosincu 1918. talijanska vojna vlast hrvatsku školu u Gologorici pretvara u talijansku, a župniku Ljudevitu Žvačeku naređuje da vjeronauk drži na talijanskom. Žvaček se obraća biskupu mons. Andriji Karlinu upitom treba li poučavati vjeronauk na talijanskom jeziku koji on sam ne poznaje dobro, a đaci ga ne razumiju, ili da odustane od držanja vjeronauka u školi. Biskup mu odgovara da nastavi istim načinom i na istom jeziku kao i do tada, a ako bi netko, zna se tko, ipak inzistirao na talijanskom kao jeziku poučavanja vjeronauka, nastavlja biskup, neka se pisano obrati njemu i čeka njegove daljnje upute. Iz izvještaja što ga je kasnije poslao ordinarijatu u Trst, vidi se da biskupova intervencija nije pomogla. Vojni zapovjednik Giovanni Airaldi zabranio je Žvačeku ulazak u školu jer je odbio izvoditi nastavu vjeronauka na talijanskom. Kad mu je Žvaček pokazao spomenutu biskupovu odluku, Airaldi je počeo psovati i prijetiti župniku. Na kraju je i biskup Karlin bio prinuđen popustiti. U dopisu od 31. siječnja 1919. godine biskup piše Žvačeku da je vojna vlast preuzela nadzor nad školstvom pa se tu ne može ništa napraviti, zato neka u zgodno vrijeme okuplja djecu u crkvi i drži im vjeronauk na materinskom jeziku.²²

19 AH ŽUG; Kronika, godina 1918., st. 35 (stranice nisu označene).

20 AH ŽUG, Kronika godina 1918. (stranice nisu označene).

21 AH ŽUG, Kronika godina 1918. (stranice nisu označene).

22 Arhiv Istarskog književnog društva Juraj Dobrila u Pazinu, (arhivsko gradivo nije sređeno). Osobni fond Antuna Heka. Antun HEK, „Božo Milanović i borba naprednog svećenstva u Istre protiv fašizma“ (rukopis), str. 2 – 3.

Uoči izbora za talijanski parlament 15. svibnja 1921. Žvaček je obrađivan da ne bi slučajno vršio propagandu među župljanima. Od kraja 1918. godine do iznuđenog odlaska u Češku 1923. Žvaček ni slova nije zapisao u Kroniku. Najvjerojatnije zbog straha da ne bi i najbezazleniji, kritički osvrt na talijansku vlast bio kriminaliziran i poslužio za dodatne pritiske i prijetnje, a pisati pohvale u čast talijanske okupacije, po savjesti, nije mogao. Međutim iz drugih izvora doznajmo da je postao „persona non grata“. Zapovjednik Airaldi zabranio mu je dolazak školu jer je odbijao izvoditi nastavu vjeronauka na talijanskom. Uoči izbora za talijanski parlament 15. svibnja 1921. godine „obrađivan“ je da ne bi slučajno vršio propagandu među župljanima. U listopadu 1923. godine na listi 42 svećenika Pulske prefekture okarakteriziranih kao „nepouzdani, slavenski propagandisti, neprijatelji Italije“ nalazi se ime gologoričkog župnika Žvačeka. Izložen prozivkama iz Prefekture u Puli i pritiscima lokalnih fašista Žvaček je 1923. godine napustio Gologoricu i sklonio se u Moravsku u Brezovo. Kasnije je imenovan župnikom u rodnom Jesencu.

NATIONAL-POLITICAL TURMOIL IN THE PARISH OF GOLOGORICA ACCORDING TO THE CHRONICLE OF PARISH PRIEST LJUDEVIT ŽVAČEK (1892–1923)

Summary

Ljudevit Žvaček, parish priest of Gologorica (1892–1923), in the Parish Chronicle which he kept, with varying diligence, from 1892 to 1918, left interesting observations about the Gologorica microcosm during the turning-point period from the end of the nineteenth century and the first two decades of the twentieth century. Professor Bertoša describes him as a “lucid observer” who perceived the components of Gologorica’s reality better than many historians and connected them with national-political upheavals. Social and status differences, in a period of intense politicization, developed into national divisions, with clear political consequences. The “grajani” (“townspeople”), inhabitants of Gologorica—the centre and seat of the parish—under the influence of the powerful local De Franceschi family and outside influences, although ethnically Croatian, became politically Italian. Supporting the programme of the Italian Liberal Party, which advocated the necessity of the forced Italianization of undefined Slavic masses—since this process in Istria, as part of the unredeemed Italian lands (*terre irredente*), had not previously been completed “naturally”—the “townspeople” came into conflict with the “poljani” or “campagnoli,” the inhabitants of surrounding villages who were aware of their Croatian national identity and supported the programme of the Croatian Party. Evidence of the high level of politicization of social life as a whole was the intrusion of politics into issues such as the appointment of parish priests or the use of language in church. These were no longer merely internal church matters but subjects of national-political disputes, of which Žvaček himself was both witness and participant. The Italian military occupation of Gologorica and the whole of Istria at the end of 1918 marked the beginning of radical repressive measures aimed at eliminating the Slavic (Croatian and Slovene) national component of Istrian society. Parish priest Ljudevit Žvaček became a target of these measures. Branded a Slavophile and an opponent of Italian rule, and exposed to constant pressure, he left Istria and returned to his native Bohemia. He left behind a series of testimonies about Gologorica in his time that are both highly interesting and valuable (objective). Certainly the most valuable are those contained in the Parish Chronicle.

Keywords: *Gologorica, parish, Chronicle, Ljudevit Žvaček, national-political situation*

PJEVAČKE GRUPE I ZBOROVI U ANTIFAŠISTIČKOM POKRETU U ISTRI (1943. – 1945.)

Branislav Ostojić
Brnobići 47, Kaštelir
ostojic.branislav@gmail.com

UDK 94(497.571)“1943/1945”:78.087.68
94(497.571)“1943/1945”:7.071.2
Pregledni rad

Izvadak

Kapitulacijom Kraljevine Italije 1943. godine u Istri započinje antifašistički pokret. Osnivaju se pjevačke grupe, zborovi i dramske skupine. Prva pjevačka grupa osnovana je krajem mjeseca prosinca 1943. godine u selu Račja Vas, u tadašnjem Kotaru Kras. Potom se osnivaju i druge pjevačke grupe u Vrhu, Labinu i Pazinu, a u svibnju 1944. godine u Svetoj Nedjelji na Labinštini osniva se prvi partizanski zbor imena Otokar Keršovani. U isto vrijeme na Stanciji Bembo, nedaleko od Bala, osnovan je i prvi talijanski partizanski bataljon, a u selu Kožljak prvi talijanski pjevački zbor. Zborovi su svojim izvođenjem tradicijskih i stranih pjesama te partizanskih i revolucionarnih pjesama popularizirali ciljeve narodnooslobodilačkih borbi, razvijali patriotizam te povezivali nacionalnu i kulturnu baštinu s ciljevima narodnooslobodilačke borbe. Podaci istraživanja obuhvaćaju razvoj i djelatnost pjevačkih zborova te donose imena voditelja, nastupe kao i popis repertoara. Na temelju navedenih metoda istraživanja (istraživanje, analiza, sinteza, klasifikacija i komparacija) može se utvrditi da je pjevanje u pjevačkim zborovima bilo zapaženo, raznovrsno te rado prihvaćeno od strane boraca i gledatelja.

Ključne riječi: partizanski zborovi, narodnooslobodilačka borba (NOB), pjesme, program, Istra, antifašistički pokret

1. Uvod

Istra je od 1918. do 1943. godine bila sastavni dio talijanskog teritorija, bez prava na materinsku riječ i kulturnu djelatnost. U gradovima i manjim centrima, veći dio trgovina i obrta, kompletna administracija i kulturni život bili su u talijanskim rukama, odnosno, pod njihovom upravom.¹

Početkom Drugoga svjetskoga rata, a osobito nakon kapitulacije Kraljevine Italije 8. rujna 1943. godine antifašistički pokret u Istri postaje masovan.

Za razliku od slovenskoga, u hrvatskom dijelu Istre od sredine 1942. pa do početka proljeća 1943. godine nije bila organizirana niti jedna organizacija Komunističke partije Hrvatske (KPH). Tek sredinom mjeseca veljače 1943. godine u Istri su osnovana četiri mjesna Komiteta KPH i to Komitet za područje Pule, Pazina, Svetvinčenta i Labina. Nešto kasnije osnivaju se Komiteti za ostala mjesta u Istri. Od mjesnih komiteta nastaju narodnooslobodilački odbori (NOO) koji su bili istinska vlast uspostavljajući i kontrolirajući cjelokupan život u ondašnjim lokalnim zajednicama.

¹ Dušan DIMINIĆ, *Istra u partizanskom notesu (1943. – 1945.)*, Pula, str. 13.

Njihov rad objedinjavao je omladinski rad koji se odnosio i na kulturno-umjetnički rad. U kulturno-umjetničkim krugovima stvarala se i izvodila glazba koja je imala *posebno idejno-sadržajne značajke i osobine te njenu potrebnu društvenu ulogu i funkciju*.²

Bilo je to vrijeme stvaranja i izvođenja glazbe koja je nastala na osnovi tradicijskih pjesama. Da bi pjesme koje su se izvodile u to vrijeme ispunile svoju funkciju, djela te vrste morala su biti lako shvatljiva, izvodljiva i prihvatljiva, izvođačkih zahtjeva dostupnih i manje razvijenim pjevačkim sastavima te prigodna za izvođenje i na otvorenim prostorima, kao što su mitinzi i slična masovna okupljanja, odnosno skupovi. Bila je to uglavnom glazba za veći broj prisutnih, koja je mogla biti i svojevrsni oblik društvene kritike, mobilizirajući i pokretački faktor ondašnjeg pokreta. U danim okolnostima ta je glazba bila povezana s aktualnom stvarnošću, a osnovni joj je motiv bila borba, vjera u pobjedu i oslobođenje. *Pjesme su u NOR-u bile nadograđivane i proširivane tradicijskim pjesmama, sadržajno prikladnim okolnostima, odnosno vojničkim, borbenim, revolucionarnim i sličnim pjesmama naših i stranih autora*.³

U početku rada kazališnih družina, koje su u svojim sastavima imale članove sposobne i voljne glumiti i pjevati, bilo je osobito važno da svoja djela izvode na hrvatskom jeziku ili istarskom dijalektu čakavskoga narječja. Bile su to uglavnom tradicijske i partizanske pjesme.⁴ Programi kojim su kazališne družine nastupale, bili su sastavljeni od političkih govora, recitacija, skečeva, zbornih recitacija i zbornog pjevanja. Kazališne predstave i pjevanje tradicijskih te partizanskih pjesama popularizirali su ciljeve NOB-a te razvijale patriotizam povezujući nacionalnu i kulturnu baštinu s oslobodilačkom borbom i ciljevima NOB-a.

Glazba je imala posebno mjesto u životu boraca. *Mi imamo našu brigadnu glazbu, možda bi netko rekao: 'Čemu glazba, pa sad je rat!'. Da bilo je ratno doba, ali borci nisu neprestano u borbi. Mi ne možemo živjeti bez ikakve razonode i zabave. Naša glazba razveseljava borce, pružala im malo zabave, tako da zaborave na muke i napore koje gotovo svakodnevno podnose. Kada glazba zasvira, svakome je lakše, svatko lakše korača*.⁵ Gotovo svaka jedinica imala je svoju vokalnu skupinu ili pjevački zbor, a izvodile su se tradicijske i borbene pjesme, od kojih su mnoge nastale u ratu, često rađene po uzoru na marševe ruske revolucije i njihove balade.

2. Početak kulturno-umjetničkog rada u Istri – osnivanje zborova

Dokumentacija o razvoju kulturno-umjetničke djelatnosti na području Istre do 9. rujna 1943. godine takoreći ne postoji. Tada započinje osnivanje partizanskih četa.⁶ *Početkom 1944. godine formiraju se bataljuni i brigade, a kao kruna uspjeha u razvoju istarske partizanske vojske bilo je osnivanje 43. istarske divizije*.⁷

Borci koji su djelovali na području kulturno-umjetničkog rada, odnosno oni koji su glumili i pjevali, bili su dobrim dijelom neiskusni, a neki od njih po prvi su se put susreli s pjevanjem. U tijeku borbe ili pokreta članovi pjevačkih i kazališnih grupa izvršavali su zadatke i obveze svoje

2 Andrija TOMAŠEK, „Podsjećanje na glazbu u NOB-u”, *Zagreb i Hrvatska u Titovo doba*, Zagreb, 2004., str. 118.

3 Isto, str. 117.

4 Tradicijske i partizanske pjesme: Marjane, Marjane, Dalmacija zemljo mila, Oj Mosore, Mlada partizanka, Listaj goro, Drugarska se pjesma ori, Naša pjesma, Na juriš, Druže pođi doma, Zaspaj Pave (više o tim pjesmama pogledati u nastavku, podnaslov Repertoar pjevačkih zborova).

5 Nataša MATAUŠIĆ, „Kulturno prosvjetni rad u X zagrebačkom korpusu”, *Zagreb i Hrvatska u Titovo doba*, Zagreb, 2004., str. 115.

6 Manje pokretne vojne formacije koje su imale 20-30 boraca.

7 Mate KRIZMAN, *Istra od talijanske okupacije 1918. do Londonskog memoranduma*, Zagreb, 2018.

vojne jedinice, no u slobodno vrijeme trebali su učiti pjesme, prvenstveno borbene i narodne. One su se trebale pjevati što više i u početku jednoglasno. Među borcima najviše se njegovalo pjevanje, osobito ako se među njima našla i harmonika ili gitara. Takvo pjevanje, po mogućnosti uz pratnju instrumenta, bilo je veoma potrebno, s obzirom na to da su istarske partizanske jedinice boravile u selima pa su na taj način mogle izravno djelovati na narod. U dnevnom rasporedu boraca bilo je određeno da se u večernjim satima, odnosno od 17:30 do 18:30, uči pjevanje pjesama.⁸

Prema dostupnim podacima kulturno-umjetnički rad u novoosnovanim partizanskim jedinicama i slobodnim mjestima na području Istre započinje 1943. godine osnivanjem prigodnih grupa omladinaca i omladinki, koje bi se u početku nakon izvedenih priredbi najčešće raspuštale. Započelo se na način da su se drugovi i drugarice, koji su znali pjevati ili su imali smisla za to, okupljali pa se započelo s osnivanjem pjevačkih grupa. Potom se prešlo na uvježbavanje solo i zborskih dionica. Spomenute grupe osnivale su se po potrebi, uglavnom povodom održavanja pojedinih svečanih prigoda te su kao takve imale lokalni značaj. Grupe su bile organizirane na brzinu, a članovi nisu imali nikakvog iskustva u pjevanju ili glumi, bili su stilski neujednačeni i izvodili program prema svojim skromnim mogućnostima.

Prva pjevačka grupa započela je s radom krajem mjeseca studenog i početkom prosinca 1943. godine, u selu Račja Vas, u tadašnjem Kotaru Kras. Pazinac Ivan Ferenčić – Nini, po zadatku Agit-propa⁹ Oblasnog komiteta KPH za Istru, upućen je da osnuje kazališnu grupu i pjevački zbor. Skupio je grupu od deset do dvanaest omladinaca i omladinki pa je uz pomoć Ružice Cerovac i Štefice Kopitar započeo s radom, odnosno s pjevanjem. Pjevačka je grupa od instrumenata imala jedan priručni harmonij i jednu malu knjižicu partizanskih pjesama. O početku rada pjevačke grupe rekao je sam autor: *Ja sam u Račjoj Vasi pronašao jedan ručni harmonij te sam pomoću njega počeo uvježbavati prvi pjevački zbor koji sam osnovao. Omladina Račje Vasi požrtvovno je radila i učila pjevati partizanske pjesme, kao i narodne. Zbog talijansko-fašističke okupacije u Istri bilo je zabranjeno govoriti i pjevati na materinjem hrvatskom jeziku pa je sluh kod omladine bio neizvježban i slabo razvijen.*¹⁰ Pjevačka se grupa marljivo pripremala za svoj prvi nastup koji se trebao održati 25. prosinca 1943. godine u zgradi bivšeg talijanskog doma. Grupa je uvježbala nekoliko partizanskih i tradicijskih pjesama. Narod im je svakodnevno dolazio i slušao ih dok su članovi pjevačke grupe vježbali. Iznenađni dolazak neprijatelja (18. prosinca 1943.) prekinuo je vježbanje pa su morali priredbu i svoj prvi nastup otkazati. Tada dramska i pjevačka grupa prekida svoj rad, a njezini članovi odlaze u jedinice NOV-a.

Ponukan uspjehom prve pjevačke grupe, njezin osnivač Ivan Ferenčić – Nini sredinom mjeseca ožujka 1944. godine osniva drugu dramsku i pjevačku amatersku grupu u Istri u selu Vrh na Bužeštini. Grupu je sačinjavalo pet, šest članova koji su bili glumci ili pjevači, što je ovisilo o potrebama za nastup, a vodio ih je Zvonko Štefan. Po riječima voditelja Štefana, ujedno jednog od osnivača grupe, doznajemo *bio sam upućen u malo mjesto Vrh da pomognem u radu nekoj diletanskoj grupi koja je tek započela s radom, grupa je ubrzo imala uspjeha u svom radu.*¹¹ Nakon desetak dana rada grupa je u prepunoj učionici osnovne škole u Vrhju održala svoj prvi nastup sastavljen od partizanskih pjesama i recitacija. Nakon prvog uspješnog nastupa grupa je održala još nekoliko nastupa.

Nedugo nakon osnivanja spomenute grupe, odnosno 1. svibnja 1944. godine po uputama

8 Ivan BROZINA-SLOVAN, *Put Prve istarske brigade „Vladimir Gortan”*, Pula, 1959.

9 Agitprop je pokrata za državni odjel za agitacije i propagande. Osmislila ga je Komunistička partija kako bi distribuirala svoje ideje koje bi narodu bile razumljive i prihvatljive.

10 HRVATSKI DRŽAVNI ARHIV, *osobni fond A. Dobrile*, 927/3, kutija 13.

11 HRVATSKI DRŽAVNI ARHIV, *osobni fond A. Dobrile*, 927/3, kutija 13. Str.7

ZAVNOH-a započelo se na području Kotara Labin s osnivanjem treće pjevačke grupe. Bilo je to u selu Sveta Nedjelja, a pjevačka grupa je u početku imala osam članova. Toga dana su na satu političke nastave članovi družine i zbora donijeli odluku da družina dobije ime po istarskom revolucionaru Otokaru Keršovaniju. Bilo je to skromno „krštenje“, ali volja članova grupe za radom, odnosno pjevanjem bila je velika. U sumrak istoga dana održana je i uspješno izvedena prva priredba u selu Ripenda. Program ove prve priredbe članovi su sami napisali i režirali. Ubrzo se pjevačka grupa proširila novim pjevačima i sadržavala je 15 članova. Time je proces osnivanja Prvog istarskog partizanskog kazališta i pjevačkog zbora Okružnog NOO Pazin bio završen. U mjesec i pol, koliko je grupa postojala (1. svibnja – 15. lipnja 1944.), održala je 11 priredbi na kojima je prisustvovalo oko 1800 gledatelja. Svojim nastupima družina je odigrala izuzetno značajnu ulogu u širenu istine o NOP-u, podizanju općeg prosvjetnog nivoa stanovništva i stvaranju borbenog morala – kako kod boraca, tako i među stanovništvom Labinštine. Članovi družine, odnosno pjevačkog zbora prema dostupnoj dokumentaciji nastupili su na Labinštini, Pazinštini i u Rijeci, odnosno u selima: Ripenda, Marići, Čepić, Kostrčani, Zankovići, Orič, Mantovani, Milotski Breg, Gračaški Katun, Sutivanac, Šušnjevica, Kožljak, Garići, Sveti Martin, Sveta Katarina, Sveti Lovreč te u selu Sveta Nedjelja. Tadašnji tjednik *Glas Istre* donosi vijest: *...zatim je nastupila glumačka družina. Došli su nam kroz umjetnost prikazati junačku borbu naše zemlje. Crnooka lica, izbočenih jagodica, dizala je svoj glas u pjesmi „Požar“. Po svim obližnjim brežuljcima gorili su kresovi, a oko njih je omladina pjevala i plesala Titovo kolo. Pala je već noć kada je narodni zbor završen. Narod se razilazi, a pjesma se još orila, pjesma naše borbe, slobode i ustanka.*¹²

S Prve oblasne konferencije AFŽ-a za Istru održane u Rašporu na Krasu donosimo napis: *... nakon ručka održana je priredba na kojoj je pjevački zbor otpjevao Hej Slaveni, Lijepa naša domovina, Krasna zemljo, Poljuško polje, Naprijed braćo partizani, a završio je uz pjesmu Druže Tito mi ti se kunemo te narodnim veseljem.*¹³

Iz arhivskog materijala koji nam je bio dostupan, nismo mogli utvrditi jesu li družina i pjevački zbor još negdje nastupali. Zbog ratnih zbivanja i nemogućnosti rada pjevačka grupa se u drugoj polovici mjeseca lipnja rasformirala. Pojedini članovi pjevačke grupe potom su se učlanili u Okružnu kazališnu družinu i pjevački zbor za okrug Buzet.¹⁴

Od postojeće kazališne družine NOO za Pazin 15. lipnja 1944. godine osnivaju se dvije družine i to: Kazališna družina Otokar Keršovani za Istru na čelu s upravnikom Aleksandrom Tuhtanom i Kazališna družina za Pazin kojoj je upravnik bio Čedo Variola. Obje kazališne družine na svojim su programima imale himne, svečane i tradicijske pjesme te prigodne recitacije i skečeve.

Početkom 1944. godine ZAVNOH šalje svim oblasnim narodnim odborima za Istru dopis s uputama za organiziranje propagandnih službi. U dopisu se naglašava da svaki NOO treba osnovati svoju kazališnu družinu i po mogućnosti osnovati pjevački zbor. „Na osnovu dopisa, krajem mjeseca travnja 1944. godine NOO za Pazin u selu Lindarski Katun osniva kazališnu družinu te pjevački zbor. Za upravnika družine izabran je Miljenko Paravić, za političkog komesara Franjo Maurić, dok je vođenje pjevačkog zbora povjereno Zvonku Štefanu. Ubrzo nakon osnivanja, 26. travnja 1944. godine, kazališna družina, čiji su članovi ujedno bili članovi pjevačkog zbora, a imala je 11 članova, započela je s uvježbavanjem programa.”¹⁵

12 Neimenovani autor, Priredba uz kresove, *Glas Istre*, god. II., br. 25, Pula, 12. listopada 1944., str. 5.

13 Dina ZLATIĆ, „Prva oblasna konferencija”, *Antifašizam na Buzeštini*, Zagreb, 1976. str. 13.

14 HRVATSKI DRŽAVNI ARHIV, *Razvoj kulturno-umjetničke djelatnosti Labin 1944/45*, kutija 927/3, str 13-16.

15 Davor MANDIĆ, „Scensko muzički rad NOP-a Istre”, *Antifašizam na Buzeštini*, Zagreb, 2003., str.111.

Kazališna grupa i pjevački zbor NOO za Istru pripremali su se za svoje nastupe, a o tome čitamo u dopisu koji je partizanski komesar Ante Dobrila uputio Propagandnom odsjeku. Piše *stare pjesme sve smo obradili i ide nam polako. Naročito „Krasna zemljo Istro mila“ pjevamo lijepo kao i druge. Što se tiče nas svirača, imamo dosta plesnih komada za harmoniku i trombu, kao i borbenih pjesama. Čim bi dobili bubanj i saksofon, pitanje glazbe bi bilo donekle riješeno. Pjevat ćemo i zagorsku pjesmu „Hvala“ od L. Paljetka.*¹⁶

Šteta što u partizanskim jedinicama nije bilo više stručnih kadrova, a da ih je bilo, uspjeh kulturno-umjetničke djelatnosti među Istranima bio bi zasigurno i veći. *S tim ciljem je u selu Kožljak, (Kotar Labin), 15., 16. i 17. kolovoza 1944. godine održana 1. oblasna konferencija kulturno-umjetničkog odsjeka i kulturnih radnika Istre. To je bila istovremeno i 1. Konferencija te vrste u čitavoj Hrvatskoj. Ona je imala jak poticaj na razvoj cjelokupnog kulturno-umjetničkog rada, koji se mogao vršiti u tadašnjim okolnostima okupacije. Referati izneseni služili su kao opširnija uputstva za organizaciju kulturno-umjetničkog rada. Umjetnički program na konferenciji izveli su kazališne družine Otokar Keršovani NOO Buzet, Pazin i Labin, koje su u svom sastavu imale i pjevačke zborove te družina Talijanske nacionalne manjine.*¹⁷ Na konferenciji su dane i upute te popis tradicijskih, partizanskih i revolucionarnih pjesama koje bi, po mogućnosti, trebali izvoditi pjevačke grupe i zborovi. Popis pjesama bio je notno i tekstualno napisan u maloj priručnoj knjižici pod nazivom „Partizanske pjesme“.

Na održanoj konferenciji voditeljima pjevačkih grupa i zborova uručene su upute i prigodne knjižice s pjesmama koje su trebali uvježbavati.

Kulturno-umjetnički odsjek Propagandne oblasti za Istru iz Raklja šalje dokument br. 108, 10. rujna 1944. godine, Štabu II. puljskog partizanskog odreda Operativnog štaba za Istru u kojem piše: *Dragi drugovi danas smo primili dopis od Agitpropa Obl. Kom. K.P.H. za Istru u kojem nam javljaju da se u II. četi I. bataljona vašeg odreda nalazi drug Nelo Milutić iz Pule, rođen, godine 1927., koji je hitno morao napustiti kuću. Drugovi u dopisu nam javljaju da je drug izvrstan harmonikaš koji bi nama bio potreban te ujedno da istog najhitnije zatražimo. U vezi tog dopisa molimo Vas da gore imenovanog druga uputite k nama, jer nam je neophodno potreban kao dobar svirač, koji će najviše doprinijeti u današnjoj borbi na ovom polju rada koga bude imao u našim družinama.*¹⁸ Ondašnji omladinac Nelo Milutić, koji je kasnije promijenio prezime u izvorni oblik, odnosno u Milotti, skladao je skladbe u početku za muški, a kasnije je aranžirao za mješoviti zbor, uz pratnju harmonike pod nazivom *Marš Istarske brigade* na tekst Slavka Kolara. Spomenuta skladba rado je prihvaćena i kao takva već se dugi niz godina izvodi. Na taj je način Prva istarska brigada *Vladimir Gortan* dobila svoju brigadnu himnu.

U izvještaju prve partizanske brigade stoji napis da su *po svim jedinicama organizirani pjevački zborovi. Najbolji pjevački zbor ima Četvrti talijanski bataljun Pino Budičin. Zborove sada reorganiziramo, na taj način da svi borci sudjeluju u pjevanju naših borbenih pjesama. Najbolji pjevači, njih pet do šest, najprije nauče dobro pjevati pjesmu, a kada nauče, prenose tu pjesmu na ostale borce, te se već tada pojavljuje grupno pjevanje u kojem sudjeluju svi borci. Od najboljih četnih pjevača, organizirat će se dobri bataljunski pjevački zbor, a zatim i brigadni zbor. Ti bi zborovi služili na priredbama i raznim nastupima. Inače ti zborovi imaju zadatak da šire našu pjesmu* (Tumpić, 1975: 591). U jednom napisu stoji da je pjevački zbor Treće brigade 43. istarske divizije ...*održao 29. listopada 1944. godine miting*

16 HRVATSKI DRŽAVNI ARHIV, osobni fond A. Dobrila, 1944. god, 927/3, kutija 13, str. 35.

17 HRVATSKI DRŽAVNI ARHIV, osobni fond A. Dobrila, 1944. god, 927/3, kutija 13, str. 9.

18 Tone DOBRILA, *Istarske kazališne družine u NOB, građa za povijest*, Pula, 1981., str. 168.

u Lokvama (Gorski kotar), na kojem su izveli „Krasna zemljo“, zatim pjesme „Mi smo pa Istrani“ i „Oj sokole“. Po završetku programa organiziran je zajednički ples. Drugi miting održan je 8. studenog 1944. godine uvečer, kao proslavu 27. godišnjice Velike oktobarske revolucije na kojem su programu izveli pjesme „Hej Slaveni“, „Krasna zemljo“ te „Bandiera rossa“¹⁹ (Tumpić, 1975: 601).

U sljedećem zapisu čita se o nastupu zborova koji se održao na proljeće 1944. godine: *nakon svečanog govora pjevali su zborovi i to zbor talijanskog bataljuna, a zatim hrvatski zbor. Pjesma se razlijevala, a zvukovi su se gubili negdje u daljini. Po završenom mitingu, bataljuni su se povukli na svoje položaje. U daljini su se još uvijek čule pjesme „Marširat će naša četa prema slobodi“ i talijanska „Avanti popolo“*²⁰ (Lenac-Širola-Antić, 1954: 111).

Zbog čestih i gotovo svakodnevnih neprijateljskih ofenziva na cijelom području Istre kazališna družina nakon nastupa održanog u Brešnici, 8. studenog 1944. godine, prelazi na oslobođeno područje Gorskog kotara gdje nastavlja s radom. Glas Istre bilježi *...u sedam mjeseci teškog, ali uspješnog rada kazališne družine i pjevačkog zbora na nastupima je prisustvovalo preko 40 hiljada Istrana koji su radosno pljeskali svojoj prvoj kazališnoj družini. Kasnije je zbog neprijateljske ofanzive kazališna družina prešla u Gorski kotar, gdje je uspješno nastupala. Svaki nastup, bilo u Delnicama, zatim u Lokvama, Vrbovskom, Skradu... započinjala je pjesmom „Mi smo pak Istrani“. Prisutni borci su neobično dirnuti kad slušaju istarske pjesme, kad vide stari ples balun.*²¹

U okviru završnih operacija IV. armije družina se prebacuje u Crikvenicu te na otoke Rab, Cres i Mali Lošinj. U Istru se kazališna družina i pjevački zbor vraćaju 4. svibnja 1944. godine i nastupe započinju u Labinu, Raši i Marčani.

Pjevački su zborovi osim revolucionarnih i tradicijskih pjesama pjevali i druge pjesme o čemu nam govori podatak da su ujesen 1944. godine u Svetom Martinu na Labinštini pjevali misu na hrvatskom jeziku. U to vrijeme djelovala je pjevačka družina Otokar Keršovani u kojoj je bilo nekoliko vrsnih pjevača. *Oni su pjevali vrlo profesionalno. Počeli su oni kantati, počela je naša pjevana misa, pjevala je zapravo cijela crkva. Znao je kako je bilo, poslije 25 lit kad se čuje „Zdravo djevo, kraljice Hrvata“, kad se čuje hrvatska besida, a oni pjevaju.*²²

O istom događaju, odnosno pjevanju u crkvi, govori nam sljedeći zapis *...i počela je misa. Dogovorili smo se kada da se počne pjevati i da prestanu, kad pop digne kalež, a onda da opet pjevaju. Počeli su ovi naši kantati, pjevala je zapravo cijela crkva.*²³

Prema sjećanju Ane Markežić u brigadi su se pjevale i slovenske pjesme: *Sjećam se da sam ga puno puta zatekla kako pjeva, a znao je pjevati pjesme „Sloboda je že tu pri nas“, „Slovenska zastava je naša in bo“.* Spomenutu pjevač je Atilio Štokovac.²⁴

Također, prema pisanju Glasa Istre *na dan Svih Svetih u Mošćenicama naša kazališna družina Otokar Keršovani na mošćeničkom groblju odala je pomen našim žrtvama, otpjeva je posmrtni marš „Počivajte mirno“.*²⁵

19 Dušan Tumpić, *Nepokorena Istra*, Zagreb, 1975., str. 591. Skladatelji spomenutih pjesama: *Mi smo pa Istrani*-traditional, *Oj sokole*-traditional, *Hej slaveni*-S. Tomašić, *Krasna zemljo*-M. B.-Rašan, *Bandiera rossa*-traditional.

20 Mirko LENAC, Vinko ANTIĆ, Vitomir ŠIROLA, *Revolucionarna Istra*, Rijeka, 1954., str. 111.

21 Neimenovani autor, nastupi kazališne družine, *Glas Istre*, god. II., br. 29, Pula, 14. siječnja 1944., str. 5.

22 Darko DUKOVSKI, *Rat i mir Istarski*, Pula, 2001., str. 60.

23 Vlado JURČIĆ, Prva hrvatska pjevana misa, *Pazinski memorijal* br. 19., Pazin, 1989., str. 220.

24 Ana MARKEŽIĆ, Bila sam aktivistkinja SKOJ-a, *Narodnooslobodilački pokret na Bujštini*, Umag, 2006, str. 236.

25 Neimenovani autor, Pomen na groblju, *Glas Istre*, god. II., br. 27. Pula, 20. studenog 1944., str. 6.

U Pazinu je 9. svibnja 1945. godine na trgu održan veliki skup građana. *Vojska je podigla tribinu na sredini trga... već u ranu zoru hrlilo je prema Pazinu na tisuće i tisuće ljudi svih dobi sa svirkom i pjesmom iz svih mjesta srednje Istre. Na kraju veličanstvenog zbora nastupio je pjevački zbor družine Otokar Keršovani koji je izveo splet partizanskih pjesama, koje je razdragani narod s oduševljenjem slušao i pjevao zajedno s njima.*²⁶

Nakon oslobođenja, 13. svibnja 1945. godine, u pulskoj je Areni održana velika proslava na kojoj je prisustvovalo oko 30 tisuća ljudi iz cijele Istre. Nastupili su združeni zborovi iz Pule, Labina i Rovinja pjevajući osim himni i borbene pjesme: *Nakon govora održan je kulturno-umjetnički program, a omladinski pjevački zbor otpjevao je borbene pjesme Uz Staljina i Tita, Ruko žuljevita, Mi rušimo staro za sva vremena.*²⁷

Kulturno-umjetnički rad je nakon oslobođenja 1945. godine nastavila kazališna družina Oblasnog NOO-a za Istru Otokar Keršovani pojačana sedmoricom novodošlih profesionalaca iz Zagreba. *Družina je tada postavljena na profesionalnoj osnovi i sustavno je osposobljavala nove članove. Brojala je 27 članova, zajedno s tehničkim osobljem, a program je bio mješovit: drama, komedija, pjevanje zborna i solo te balet.*²⁸

3. Osnivanje talijanskog pjevačkog zbora

Talijanski partizanski bataljon *Pino Budicin* osnovan je 4. travnja 1944. godine na Stanciji Bembo nedaleko Bala. *Bataljon je bio u sastavu Drugog pulskog odreda, a formiran je od Prve, Druge i Treće talijanske čete Prvog istarskog partizanskog bataljona. Spomenuti bataljon su uglavnom sačinjavali borci, pripadnici talijanske nacionalne manjine, koji su živjeli na području Istre, a jedan manji broj boraca je došao iz Italije.*²⁹

Nekoliko mjeseci nakon osnivanja talijanskog bataljona, grupa partizana išla je iz pravca Rijeke prema Rovinju. Prolazeći kroz mjesto Katun Lindarski na Pazinštini, vođa grupe i tadašnji brigadir Vladimir Švalba – Vid predložio je ostalim članovima grupe da se pri bataljonu osnuje talijanska kazališna družina. U grupi je bilo devet članova, pripadnika talijanske manjine iz Rovinja te dva člana iz Rijeke. Tako se nekoliko dana nakon prijedloga, odnosno 14. kolovoza 1944. godine u zgradi nekadašnje osnovne škole u Kožljaku prišlo osnivanju talijanske kazališne družine. Na osnivačkom sastanku kazališne družine za komesara družine izabran je Serafino – Johan Lenaz, a za ekonoma Constantino Ferri (oboje iz Rijeke). U sklopu družine osniva se i muški pjevački zbor koji su nazvali imenom tadašnjeg poznatog partizana Pina Budičina, dok je za dirigenta, ujedno i upravnika družine, izabran Marco Garbin. Odmah po osnivanju pjevačkog zbora prišlo se biranju repertoara koji je bio sastavljen samo od pjesama pisanih na talijanskom jeziku. Ubrzo se započelo s uvježbavanjem programa koji su planirali održati na Prvoj konferenciji kulturnih radnika Istre.

Kazališna družina i muški pjevački zbor prema zamisli su trebali djelovati na području bivših kotara Rovinja i Pule. Budući da na spomenutim područjima nisu postojali uvjeti za rad, prije svega zbog čestih neprijateljskih napada, kazališna družina se raspala. Tako da je opstao samo muški pjevački zbor.

26 Dražen VLAHOV, Okružni NOO za Pazin, *Pazinski memorijal br. 6*, Rijeka, 1977.

27 Hernam BURŠIĆ, *Od ropstva do slobode*, Pula, 2011. str. 366.

28 Mate KRIZMAN, *Istra od talijanske okupacije 1918. do Londonskog memoranduma*, Zagreb, 2018, str. 351.

29 Ivan BROZINA-SLOVAN, *Put Prve istarske brigade „Vladimir Gortan“*, Pula, 1959.

4. Partizanske pjesme

Za vrijeme NOB-a glazba je krenula od tradicionalnih glazbenih napjeva da bi se vremenom nadopunjavala prikladnim ostvarenjima umjetničke glazbe. Partizanske tradicijske pjesme, a uz njih i narodni plesovi, sadržajno su pratili ratna zbivanja.

*Oblikovno u njima su prevladavale pjesme s više kitica obično od stihova pjevanih na kratak napjev. Znatan dio pjesama je izvođen na jedan isti napjev, stvarajući na taj način više inačica jednog napjeva uvjetovanih prilagođavanjem sadržajnoj raznolikosti pjevačkih stihova.*³⁰

Partizanska pjesma sinteza je napjeva različitih tradicija i revolucionarnih pjesama hrvatskog naroda, ali i srpskog, ruskog, francuskog, španjolskog i talijanskog naroda te autorske inspiracije. Iako je većina autora spomenutih pjesama bila glazbeno obrazovana, mnogi od njih su zaboravljeni. *U tim pjesmama se narod zove na oružani ustanak (kao na primjer Po šumama i gorama, Budi se istok i zapad), pjeva o Titu (Druže Tito, ide Tito preko Romanije), slavi borba protiv okupatora (Mlada partizanka, Hej tovariš), veličaju heroji (Komandant Sava, Pjesma o Loli Ribaru), slavi partija (Stijeg partije, Kompartiji), voli domovina (Volimo Goricu, Dalmaciju zemljo mila, U Istri se zastava), prikazuje se jedinstvo naroda (Sa Ovčara i Kablara, Omladinka Mara), žali za poginulim borcima (Konjuh planinom, Na Kordunu grob do groba) te se pleše kolo (Kozaračko kolo, Kolo druga Tita).*³¹

U pjesmama koje su se pnosile, partizani su opjevali događaje i prenosili poruke. One su se glazbeno mogle bazirati na najrazličitijim predlošcima, od lokalno-folklornih preko preuzetih stranih pjesama pa sve do melodija popularnih šlagera. Dio repertoara koji je nastajao za vrijeme rata, bile su i autorske pjesme kompozitora (Blagoje Bersa, Boris Papandopulo, Matko Brajša-Rašan, Nello Milotti) koji su sudjelovali u borbi i koje su uvježbavali, a potom izvodili partizanski zborovi. Na repertoaru zborova nalazile su se pjesme koje su glazbeno-stilski bile ujednačene, često himničkog ili karaktera koračnice, pa su na taj način bile razumljive i izvedive širem krugu ljudi i prigodne za prenošenje revolucionarnih ideja. Te su pjesme bile svakodnevni pratitelj narodnooslobodilačke borbe: u koloni kod umornih boraca, među ranjenicima, nakon uspješno završenih zadataka, uz partizansku vatru, ublažavale su patnje, ulijevale hrabrost, bile su obećanje skore pobjede te najava boljeg života u željenoj slobodi. Prvenstveno su to bile partizanske pjesme s borbenom tematikom, zatim narodne pjesme – bilo istarske ili pjesme ostalih krajeva tadašnje države. Na taj način povezivao se borbeni duh, a putem narodnih pjesama bi se upoznao jedan kraj domovine s drugim.

*Prilikom izvođenja pjesama nije bilo takozvane šablone, s obzirom na to da je kod svakog nastupa trebalo motriti prisutne gledaoce i zapažati osebnost, pronalaziti tipično u karakterima i primjenjivati to u praksi, odnosno na pozornici. Često bi se prilikom pjevanja pjesama pridruživala i prisutna publika, tako da se ona na jedan način pretvarala u učesnike programa.*³²

Pjesme su s vremenom postale jedan od važnih kulturnih čimbenika svakodnevnice na bojištima i oslobođenim područjima. Komponirale su se, a zatim i izvodile gdje god i kad su okolnosti zahtijevale i omogućavale. Najčešće se pjevalo uz harmonike ili gitare. Glazba, a samim time i pjesma, postala je jedan od važnih čimbenika kulturnih nastojanja na svim vidovima kulturne djelatnosti.

*Poslije pobjede, odnosno nakon završetka Drugog svjetskog rata te pjesme su nastavile da žive, odnosno izvodile su se, prenoseći duh i slavu narodnooslobodilačke borbe osobito na mlađe generacije. Do danas je zabilježeno preko dvadeset tisuća revolucionarnih i borbenih pjesama, kao i pjesama obnove i izgradnje.*³³

30 Andrija TOMAŠEK, *Podsjećanje na glazbu u NOB-u, Zagreb i Hrvatska u Titov o doba*, Zagreb, 2004. str. 118.

31 Dorotea MISLEJ, *Pod zastavom Tita*, Rijeka, 1987. str. 8.

32 Davor MANDIĆ, *Scensko muzički rad NOPa Istre, Antifašizam na Buzeštini*, Zagreb, 2003., str. 111.

33 Dorotea MISLEJ, *Pod zastavom Tita*, Rijeka, 1987., str. 7.

Pomanjkanje notnog materijala bio je veliki problem u radu pjevačkih zborova i odabiru njihovog repertoara. To se osobito odnosilo na lakše pjesme koje su se pjevale u dva ili više glasa. Da bi se donekle riješio problem nedostatka notnog materijala, u Rijeci je osnovan „muzički savjet“ (skupina glazbenih stručnjaka) za područje Istre i Rijeke, koji je imao zadatak pružanja pomoći svim pjevačkim zborovima. Prema prijedlogu „muzičkog savjeta“ bilo je potrebno započeti i s radom na učenju teorije glazbe i nota. Osim notnog materijala problem je predstavljalo i pronalaženje stručnih voditelja pjevačkih zborova. Da bi se problem donekle ublažio, kulturno-umjetnički odsjek Oblasnog NOO-a za Istru planirao je organizirati tečaj za zborovođe od 1. do 15. rujna 1944. godine. Tečaj je trebao voditi profesor Hinko Singer, a zabilježeno je 60 pristiglih prijava (što za zborovođe, što za voditelje kazališnih družina). Uvjet za sudjelovanje na tečaju za zborovođe bio je da potječu iz redova učitelja i da poznaju note kako bi se mogli koristiti pjesmaricama te, po mogućnosti, da sviraju neki instrument. Međutim, planirani tečaj nije realiziran zbog iznenadnog dolaska neprijatelja na to područje.

5. Nastupi pjevačkih zborova

Uslijed čestog kretanja neprijatelja širom Istre nastupi pjevačkih zborova i kazališnih grupa morali su se održavati na improviziranim pozornicama, podignutim tek nešto iznad nivoa zemlje. Najčešće su bile napravljene od balvana, dasaka, granja i kamenja. Kulise pozornice uvijek su bile improvizirane, a najčešće napravljene od šatorskih krila, padobrana, deka, plahti i zastava. Rasvjetu su u prirodi sačinjavale karbitne lampe te upaljena drvca u izdubljenim tikvama, krumpirima ili repama napunjenim lojem. Garderobe, u kojima su članovi zborova nastupali, bile su uglavnom sastavljene od uniformi. Na nastupima u čvrstim objektima, kao što su škole, domovi kulture, općine te razne dvorane bilo je daleko lakše organizirati nastupe, prije svega zbog korištenja električne energije.

Prema dostupnim dokumentima Državnog arhiva Pazin (DAPA), Pokrajinskog arhiva Primorske Koper, Pokrajinskog muzeja Koper, gradskih muzeja Pule, Rovinja, Poreča, Novigrada, Umaga, Labina, Pazina i Buzeta te dostupne literature, navedeni su gotovo svi nastupi članova pjevačkih zborova. Za pretpostaviti je da je nastupa bilo i više, ali mnogi od njih nisu ostali zabilježeni, tako da se o njima gotovo ništa ne zna ili su ostali zaboravljeni.

U nastavku slijedi popis nastupa po datumima, mjestima održavanja i u povodu kojih manifestacija su održavani, dok se za pojedine nastupe, kad je moguće, navodi i broj gledatelja:

- ožujak, 1944. – Vrh, nastup u učionici osnovne škole, Zbor grupe iz Vrha
- ožujak, 1944. – Učka, svečani miting, zbor talijanskog bataljona
- ožujak, 1944. – Sveti Martin i Sutivanac
- 27. ožujka 1944. – Trstenik, Prva oblasna konferencija USAOH-a za Kras, Zbor grupe Vrh
- 1. travnja 1944. – Učka, oblasna konferencija USAOH-a za Istru, zbor O. Keršovani
- 1. svibnja 1944. – Knapići, proslava Prvog maja, 65 gledatelja
- 11. svibnja 1944. – Marići, Kotarska konferencija AFŽ-a za Labin, 500 gledatelja
- 13. svibnja 1944. – Čepić, Kotarska konferencija AFŽ-a za Labin, 120 gledatelja
- 14. svibnja 1944. – Kostrčani, Kotarska konferencija AFŽ-a za Labin, 60 gledatelja
- 19. svibnja 1944. – Zankovići, Kotarska konferencija AFŽ-a, 80 gledatelja

- 24. svibnja 1944. – Orič, Kotarska konferencija AFŽ-a za Pazin, 150 gledatelja
- 27. svibnja 1944. – Mantovani, miting, 130 gledatelja
- 1. lipnja 1944. – Milotski Breg, miting, 180 gledatelja
- 2. lipnja 1944. – Gračaški Katun, miting, 70 gledatelja
- 4. lipnja 1944. – Šušnjevica, miting, 100 gledatelja
- 6. lipnja 1944. – Kožljak, miting, 80 gledatelja
- 12. lipnja 1944. – Kožljak, program za članove II. istarske brigade
- 13. lipnja 1944. – Marići, miting, 170 gledatelja
- 16. lipnja 1944. – Sv. Katarina, miting, 160 gledatelja
- 18. lipnja 1944. – Kožljak, miting
- 19. lipnja 1944. – Čepić, miting
- 23. lipnja 1944. – Sveti Lovreč, miting, 400 gledatelja
- 25. lipnja 1944. – Trstenik, Prva omladinska oblasna konferencija za Kras
- 26. lipnja 1944. – Čepić, miting
- 28. lipnja 1944. – Labin, Kotarska konferencija za Labin, 800 gledatelja
- 29. lipnja 1944. – Sveta Nedjelja, zbor mještana, 450 gledatelja
- 30. lipnja 1944. – Sveti Martin (Kotar Labin), osnivanje radnog bataljona, 200 gledatelja
- 5. srpnja 1944. – Kožljak, miting
- 7. srpnja 1944. – Labin, Kotarska konferencija
- 8. srpnja 1944. – Brest, miting
- 10. srpnja 1944. – Planik, zbor mještana
- 12. srpnja 1944. – Račja Vas, zbor mještana
- 15. srpnja 1944. – Buzet, narodni zbor
- 19. srpnja 1944. – Trstenik, miting
- 22. – 23. srpnja 1944. – Rašpor, šuma, oblasna konferencija AFŽ-a za Istru
- 25. srpnja 1944. – Raša, miting
- 28. srpnja 1944. – Rašpor, miting
- 13. kolovoza 1944. – Šumber, narodni zbor
- 20. kolovoza 1944. – Sveta Katarina, miting
- 21. kolovoza 1944. – Rudani, miting
- 22. kolovoza 1944. – Jurić Kal, narodni zbor
- 23. kolovoza 1944. – Prnjani, narodni zbor
- 24. kolovoza 1944. – Bašići, narodni zbor

- 25. kolovoza 1944. – Pazin, narodni zbor
- 1. rujna 1944. – Mošćenice
- 8. rujna 1944. – Jurdani, osnivanje pulskog kazališta
- 9. rujna 1944. – Labin, narodni zbor
- 15. rujna 1944. – Sveti Martin, crkva, misa
- 2. listopada 1944. – Mantovani, miting
- 2. studenoga 1944. – Mošćenice, groblje
- 8. studenoga 1944. – Brešnica, narodni zbor
- 10. studenoga 1944. – Brgudac, partijsko savjetovanje za Istru, zbor O. Keršovani iz Buzeta.

Nakon navedenih datuma zborovi i kazališne družine premještaju se na područje Gorskog kotara gdje nastupaju do travnja 1945. godine u mjestima: Delnice, Lokve, Vrbovsko, Ravna Gora, Brod na Kupi, Srpske Moravice, Kuželj, Donje i Gornje Hajdine, Lukovdol, Severin, Pribanjci, Zalikovo, Vivodin, Lović, Vinci, Orškovac, Metlika, Grodac, Črnomelj, Dobra i Ogulin. U svibnju iste godine zborovi i kazališne družine dolaze u Crikvenicu te na otoke Rab, Cres i Mali Lošinj.³⁴

- 29. travnja 1945. – Poreč, miting povodom oslobođenja grada, zbor O. Keršovani iz Pazina
- 30. travnja 1945. – Rovinj, miting povodom oslobođenja grada, talijanski zbor M. Garbin
- 1. svibnja 1945. – Buje, trg, miting povodom oslobođenja grada, zbor O. Keršovani iz Pazina
- 3. svibnja 1945. – Umag, miting povodom oslobođenja grada, trg, zbor O. Keršovani iz Pazina
- 4. svibnja 1945. – Labin, miting povodom oslobođenja grada, zbor O. Keršovani iz Pazina
- 5. svibnja 1945. – Raša, miting povodom oslobođenja, zbor O. Keršovani iz Pazina
- 6. svibnja 1945. – Marčana, miting povodom oslobođenja, zbor O. Keršovani iz Pazina
- 8. svibnja 1945. – Buzet, miting povodom oslobođenja, zbor iz Pazina te mjesne lokalne skupine
- 9. svibnja 1945. – Pazin, miting povodom oslobođenja, zbor iz Pazina te mjesne lokalne skupine
- 13. svibnja 1945. – Pula, Arena, svečani zbor povodom oslobođenja, zborovi iz Pule, Labina
- 17. svibnja 1945. – Pula, trg, narodni zbor, svi zborovi
- 22. svibnja 1945. – Poreč, trg, narodni zbor, zborovi iz Pazina, Labina i Poreča
- 31. svibnja 1945. – Pula, trg, svečani skup građana uz nastup združenih zborova iz Pazina, Labina i Poreča.

Uz datume i mjesta nastupa zborova moramo napomenuti da se programi s popisom pjesama i brojem prisutnih gledatelja za poneke nastupe nalaze u Državnom arhivu Pazin (DAPA), osobni fond A. Dobrile-927, kutije 1-27.

³⁴ Više podataka o spomenutim nastupima nalazi se u knjizi *Istarske kazališne družine u NOB: građa za povijest* autora Tone Dobrile.

6. Repertoar pjevačkih zborova

Glazbeni repertoar pjevačkih zborova sačinjavale su pjesme koje su glazbeno i stilski bile ujednačene, često himničkog karaktera ili karaktera koračnica, pa su time bile razumljivije i prihvatljivije širem krugu ljudi te prigodne za prenošenje revolucionarnih ideja. Bile su to partizanske pjesme, zatim domaće i strane tradicijske pjesme i plesovi, revolucionarne koračnice te talijanske, ruske i slovenske antifašističke pjesme kao i glazbena djela koja su nastala u toku NOB-a. Izbor pjesama, prije svega, ovisio je o sposobnostima pjevačkog zbora, svrsi i cilju nastupa te prisutnim gledateljima za koje je zbor nastupao. Snažno izvedene partizanske pjesme kao i tradicijska glazba bodrile su i poticale narod da ustraje u svom otporu protiv neprijatelja. Svaki nastup zbora značio je doprinos objašnjavanju ciljeva NOP-a i novi doprinos razvoju i ostvarenju ciljeva NOB-a te revolucije.

U nastavku je popis repertoara koji su prema nađenim dokumentima izvodili članovi pjevačkih zborova na nastupima diljem Istre od 1943. do 1945. godine:

- hrvatske i srpske pjesme: *Hej Slaveni, Lijepa naša domovino, Krasna zemljo Istro mila, Marš 1. Istarske brigade, Drugarska se pjesma ori, Naprijed, Pjesma o Istri, Lijepa li je naša Istra, Sliku mile Istre naše, Mitrovčanka, Naša partizanka, Druže Tito mi ti se kunemo, Požar, Posmrtni marš, Mi smo proleter, Mi smo zidari, Po šumama i gorama, Naprijed braćo partizani, Pjesma radu, Crvena zvijezda, Druže, Druže pođi doma, Bilećanka, Oj Mosore Mosore, Kud narodna vojska prođe, Partizanski marš, Splavi na Drini, Sa naših polja, Titov marš, Svi na front, Majka pravoslavna, Pogledajmo braćo mila, Prvi maj, Krntijaši, Dolazi Crvena armija, Omladinska, Uz Staljina i Tita, Oj sokole, Marjane Marjane, Mi rušimo staro za sva vremena, Mi smo pak Istrani, Dunja, Ruko žuljevita, Zaspal Pave, Što nam radi dido, Kostreno, Hvala te Mati i sin*
- talijanske pjesme: *All combattente, Bandiera rossa, Armata rossa, Avanti compagni, Inno dei partigiani, Per montagne, Mamma te saluto, Rimpianto, La vecchia batana, Avanti poplo, Marinerska i Gondola*
- ruske pjesme: *Poljuško polje, Vintovčanka, Pjesma o Volgi, U boj za roдинu i Čapajevka*
- slovenske pjesme: *Hej tovariš, Po bridih, Sloboda je že tu pri nas te Slovenska zastava je naša in bo*
- francuska pjesma: *Internacionala.*

Treba napomenuti da su se strane pjesme pjevale na originalnim jezicima. Pretpostavljamo da su se pjevale i druge partizanske i tradicijske pjesme, ali o njima nemamo zapisa.

7. Zaključak

Na području Istre se tijekom narodnooslobodilačke borbe razvijao kulturno-prosvjetni rad čiji su sudionici u prvom redu bili borci, koji su se osim oružjem borili i svojim kulturnim stvaralaštvom. Njihov rad, odnosno pjevanje i sviranje, bio je lijek protiv umora i malodušnosti te snažno sredstvo propagande i širenja poruka o ciljevima narodnooslobodilačke borbe. Osim toga, solo pjevači, instrumentalisti i zborovi svojim su nastupima na vojnim vježbama, sastancima, mitinzima te raznim svečanostima odigrali značajnu ulogu u širenju istine o narodnooslobodilačkom pokretu, podizanju općeg prosvjetnog nivoa stanovništva, razvoju kolektivnog duha i stvaranju borbenog morala – kako kod boraca, tako i u samom narodu.

Rad predstavlja doprinos proučavanju kulturnog rada od 1943. do 1945. godine na području Istre. Temelji se na materijalima iz arhivske građe te će zanimati povjesničare koji se bave ovom tematikom. Namijenjen je široj javnosti, istraživačima, školama te kulturno-umjetničkim društvima, a odnosi se i na povijest narodnooslobodilačkog pokreta koji je sastavni dio naše suvremene nacionalne povijesti.

Stoga na nama leži povijesna odgovornost za kontinuitet i izgradnju boljeg života, što nije moguće (uz ostalo) bez njegovanja slavne tradicije narodnooslobodilačkoga rata te mnogih domaćih i stranih tradicijskih, partizanskih, revolucionarnih i domoljubnih pjesama kao i pjesama otpora.

SINGING GROUPS AND CHOIRS IN THE ANTI-FASCIST MOVEMENT IN ISTRIA (1943-1945)

Summary

With the capitulation of the Kingdom of Italy in 1943, the anti-fascist movement began in Istria. Singing groups, choirs and drama groups were established. The first singing group was founded at the end of December 1943 in the village of Račja Vas, in the then district of Kras. Following this, other singing groups were founded in Vrh, Labin and Pazin, and in May 1944, the first partisan choir named Otokar Keršovani was founded in Sveta Nedjelja, in the Labin area. At the same time, the first Italian partisan battalion was founded on the Bembo estate, near Bale, and the first Italian singing choir in the village of Kožljak. By singing traditional and foreign songs, as well as partisan and revolutionary songs, the choirs popularized the goals of the National Liberation Struggle, developed patriotism, and linked national and cultural heritage with the goals of the NLB. The research data covers the development and activities of singing choirs, including the names of the conductors, performances, and a list of repertoire. This research can establish, based on the mentioned methods (research, analysis and synthesis, classification and comparison), that the singing of the choirs was notable, diverse, and gladly accepted by fighters and audience members.

Keywords: *partisan choirs, National Liberation Struggle (NOB), songs, programme, Istria, anti-fascist movement*

MATKO BRAJŠA RAŠAN I NJEGOVA ULOGA U NARODNOM PREPORODU ISTARSKIH HRVATA

Kristijan Žgaljardić, mag. hist.
 Floričići 49, Pićan
 e-adresa: kristijanzglaljardic@gmail.com

UDK 323.1:78.071.1Brajša-Rašan, M.](497.571)
 94(497.571)"18":78.071.1Brajša-Rašan, M.
 Pregledni rad

Izvadak

Matko Brajša Rašan rođen je u Pićnu 11. prosinca 1859. godine u građanskoj obitelji Franje Brajše i Katarine Šumberac Šote. Školovanje je započeo u rodnom Pićnu, nastavio u pazinskoj gimnaziji na njemačkom nastavnom jeziku, gdje dolazi u doticaj s profesorima Julijem Brunnerom i Fridolinom Stocklom koji ga poučavaju glazbi, a završio u Beču na studiju prava. Tijekom bečkih dana Brajša se uz studij posvetio glazbi postavši jednim od utemeljitelja Hrvatskog akademskog društva Zvonimir. Po završetku studija vratio se u Istru i radio kao odvjetnički pripravnik i tajnik u brojnim istarskim mjestima. Uz poslovnu je karijeru ostao upamćen kao jedan od nositelja hrvatskog narodnog preporoda u Istri sudjelujući u toj borbi glazbenim notama. Zbog svoga je rada pri zapisivanju narodnih napjeva i pjesama dao nemjerljiv doprinos očuvanju kulture, jezika i identiteta istarskih Hrvata. Posebno je mjesto Brajša zauzeo 1911./1912. godine kada je uz Medulinca Ivana Zuccona skladao pjesmu Družbe svetog Ćirila i Metoda za Istru, a koja je kasnije preimenovana u „Krasna zemljo Istro mila“. Plodonosan Brajšin rad prekinut je talijanskim osvajanjem Istre po završetku Prvog svjetskog rata, kada Brajša zajedno s mnoštvom istaknutih istarskih Hrvata seli u susjednu Kraljevinu Jugoslaviju. Na koncu umire slijep u Zagrebu 1934. godine te mu na sprovodu istarsko pjevačko društvo pod dirigentskim vodstvom Slavka Zlatića pjeva oproštajnu pjesmu „Mažurano moja“.

Ključne riječi: Matko Brajša Rašan, Pićan, Pazin, narodni preporod istarskih Hrvata

1. UVOD

Govoriti o narodnom preporodu istarskih Hrvata bez lika i djela Matka Brajše Rašana zaista ne bi bilo pravedno jer Brajša je prije svega Pićanac koji je na istinski i srčan način oplemenio pokret kojemu je za cilj bilo kulturno, političko i ekonomsko uzdignuće hrvatskog bića Istre. Rođen u Pićnu, mjestu izuzetne povijesne važnosti, Brajša je odrastao u narodnjačkom duhu govoreći čakavskim narječjem, odnosno hrvatskim jezikom. Školovao se u Pićnu, Pazinu i Beču te za ranih dana shvatio kako njegovi talijanski sužitelji imaju bolje kulturne, ekonomske, školske i političke prilike za razliku od hrvatskih seljaka Istre koji su bili neobrazovani te ekonomski i politički nadjačani. Upravo navedeno biva glavni motiv opredjeljenja za „narodnjačku“ stvar već u mladosti. Način na koji je najviše doprinio očuvanju hrvatstva Istre, bio je vezan uz njegov rad na glazbenom području.

Note su bile njegovo oružje, a kako bismo u ovom radu doista spoznali Brajšin životni put te doprinos svemu ranije navedenom, koristit ćemo različitu literaturu, a napose djela Mirjane Grakalić, Ivane Paule Gortan-Carlin i Andreja Badera, *Matko Brajša Rašan*, Ivane Paule Gortan-Carlin, *Glazbena ostavština Matka Brajše Rašana*, Jelke Brajša, *Pogovor o značenju i stvaralaštvu Matka Brajše-Rašana*, Tugomila Ujčića, *Matko Brajša Rašan i neki događaji iz njegova života*, Marije Riman, *Što znamo o skladatelju istarske himne* te Lucijana Benkovića, *Matko Brajša Rašan i njegovo doba*.

U početnom dijelu rada razmatramo društveno-političko stanje na području Markgrofovije Istre za Brajšine mladosti. Posvećujemo se zatim povijesti Brajšina rodna mjesta te obrazovanju koje je stjecao od polaska u pučku školu u Pićnu do velebnog sveučilišta u Beču. Glavni dio rada bavi se Brajšinim poslovnim, političkim i kulturnim putem od Voloskog do Pazina te njegovim doprinosom u očuvanju istarske glazbe, bilo tradicionalne ili narodnjačke koja je tada tako „vatreno gorjela“ u mnoštvu hrvatskih ljudi Istre. Na koncu se bavimo posljednjom etapom Brajšina života koji provodi u izgnanstvu u Kraljevini Jugoslaviji gdje i umire 1934. godine.

Ovim radom pokušat ćemo odgovoriti na sljedeća pitanja: Kakvo je bilo društveno-političko stanje na prostoru Markgrofovije Istre tijekom Brajšina života? U kakvom ozračju Brajša odrasta tijekom XIX. stoljeća? Kako su političke prilike za njegove mladosti utjecale na njega i njegovo obrazovanje? Na koji je način doprinio razvoju narodnog preporoda istarskih Hrvata? Je li Brajši danas, gotovo stotinu godina od njegova odlaska s ovoga svijeta, pruženo dovoljno pažnje u medijskom, političkom i povijesnom prostoru?

2. POLITIČKE PRILIKE XIX. STOLJEĆA U KOJIMA JE BRAJŠA ROĐEN

Devetnaesto je stoljeće period u kojem se postupno rađaju i razvijaju brojne moderne nacije Europe i svijeta. Napoleonski su ratovi s početka stoljeća uzdrmali stare europske monarhije te u narodima diljem kontinenta „usadili“ tekovine Francuske revolucije. Jadranski je prostor u tom povijesnom periodu po prvi put od pada istočnog Rima ujedinjen pod jednim vladarom te „nasljeđe“ Napoleonovih reformi biva usađeno u građansko društvo čitavog kontinenta, neovisno o željama i nadanjima nakon 1815. godine vraćenih monarhista starom društvenom poretku.¹ Nacionalne ideje, građanske slobode i prava doneseni „prvi put“ za Napoleonove uprave, pokrenuli su val nacionalnih težnji brojnih europskih naroda k stvaranju vlastitih država, što je bilo posebno problematično za višenacionalne monarhije kao što je bila Austrijska Carevina. Revolucije koje su obuhvatile Europu 1830., 1835., i 1848./9. godine bile su uvertira u velike ekonomske, društvene i političke promjene kroz koje je tadašnja Europa prolazila. Također se polako, ali sigurno uslijed industrijske revolucije na društvenoj ljestvici uspinjalo građanstvo koje je postalo nositelj novih nacionalnih promjena.²

1 Antoni CETNAROWICZ, *Narodni preporod u Istri (1860. – 1907.)*, Zagreb, 2014., str. 13.–14.; Nevio ŠETIĆ, *Napoleon u Istri. Istra za Francuske uprave 1805. – 1813.*, Pula, 1989., str. 19.–38., 180.–182.; Slaven BERTOŠA, *Svjetska povijest modernog doba*, Zagreb, 2004., str. 198.–199., 240.–241., 248.–251., 336.–338.; Nevio ŠETIĆ, Marko TROGRLIĆ, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, Zagreb, 2015., str. 147.–156.

2 Antoni CETNAROWICZ, *Narodni preporod u Istri, nav. dj.*, str. 59.–60.; Petar STRČIĆ, „Hrvatska u doba biskupa Jurja Dobrile s posebnim naglaskom na Istru“, *Dr. Juraj Dobrile i stoljeća krasne zemlje*, Poreč, 2015., str. 14.; Nevio ŠETIĆ, „Značaj Jurja Dobrile danas“, *Dr. Juraj Dobrile i stoljeća krasne zemlje*, Poreč, 2015., str. 107.–108.; Petar STRČIĆ, „Nacionalno-politička borba Hrvata Istre i čitaonički pokret“ *Hrvatska čitaonica u Pazinu*, Pazin, 1999., str. 13.; Slaven BERTOŠA, *Svjetska povijest modernog doba, nav. dj.*, str. 287.–288., 293.–294., 296.–298., 336.–343., 349.–356., 360.–361.; Stipan TROGRLIĆ, *Katolička crkva u Istri*, Pula, 2006., str. 49.; Petar STRČIĆ, „Osnovni problemi razvoja Istre i Kvarenrskih otoka u prvoj polovici 19. stoljeća“, *Pazinski memorijal, zbornik. 21.*, Pazin 1990., str. 22.–23.

Navedena previranja tijekom prve polovice XIX. stoljeća nisu zaobišla ni hrvatske zemlje, čiji je kulturni i jezični prostor tijekom XIX. stoljeća konstantno bio pod pritiskom susjednih naroda, posebice Austrijanaca, Mađara i Talijana koji su se željeli širiti na račun Banske Hrvatske, ali i ostalih hrvatskih zemalja unutar Carevine.³ Upravo je zbog toga najprije u Banskoj Hrvatskoj, a kasnije u Istri i Dalmaciji, pokrenut hrvatski narodni preporod koji je suštinski za cilj imao očuvanje kulturnih, povijesnih, jezičnih, političkih i ekonomskih prava hrvatskih žitelja te zaustavljanje širenja mađarizacije, germanizacije i talijanizacije.⁴

Slika 1. Trg cara Josipa II. u Beču, mjesto brojnih građanskih revolucija
(Fotografirao Kristijan Žgaljardić, 9. 2. 2024. godine.)

S obzirom na to da je Banska Hrvatska za razliku od Istre ili Dalmacije tijekom tridesetih i četrdesetih godina XIX. stoljeća bila jedina pokrajina hrvatskih zemlja s hrvatskim plemstvom kao nositeljem političke moći te razvijenim građanstvom, jasno nam je zašto je preporod krenuo upravo iz Banske Hrvatske i Slavonije. Plemići i „ugledni“ građani koji su bili na političkom čelu pokreta poput Ljudevita Gaja, Janka Draškovića i Ivana Kukuljevića Sakcinskog predvodnici su preporoda i očuvanja svijesti o pripadnosti hrvatskom narodu i hrvatskoj državi. Preporodne su ideje bujale sve do sloma Mađarske revolucije 1849. te uvođenja Bachova apsolutizma koji je za čitavo desetljeće uveo austrijsku državu u poludiktaturu s cenzuriranim novostima i elementom germanizacije prisutnim u svim javnim ustanovama za sve pokrajine Carstva.⁵

3 Antoni CETNAROWICZ, *Narodni preporod u Istri*, nav. dj., str. 16.; Petar STRČIĆ, „Hrvatska u doba biskupa Jurja Dobrile“, nav. dj., str. 12.; Nevio ŠETIĆ, „Značaj Jurja Dobrile danas“, nav. dj., str. 107.–108.; Petar STRČIĆ, „Nacionalno–politička borba Hrvata Istre i čitaonički pokret“, nav. dj., str. 11.–13.; Mirjana STRČIĆ, „Antun Kalac–hrvatski narodni preporoditelj i pjesnik“, *Hrvatska čitaonica u Pazinu*, Pazin, 1999., str. 179.–181.

4 Antoni CETNAROWICZ, *Narodni preporod u Istri*, nav. dj., str. 16.–17.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *Barbanski zapisi*, svezak. 8., Barban, 2020., str. 154.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, *Matko Brajša Rašan*, Pula, 2019., str. 22.; Petar STRČIĆ, „Hrvatska u doba biskupa Jurja Dobrile“, nav. dj., str. 12., 14.; Nevio ŠETIĆ, „Značaj Jurja Dobrile danas“, nav. dj., str. 108.; Petar STRČIĆ, „Nacionalno–politička borba Hrvata Istre i čitaonički pokret“, nav. dj., str. 13.–14.; Mirjana STRČIĆ, „Antun Kalac–hrvatski narodni preporoditelj i pjesnik“, nav. dj., str. 181.

5 Galiano LABINJAN, „Razvoj školstva u Pazinu–prilog za povijesnu sintezu“, *Pazinski memorijal*, zbornik. 19., Pazin, 1989., str. 181.; Antoni CETNAROWICZ, *Narodni preporod u Istri*, nav. dj., str. 16.–17., 19., 25.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, *Matko Brajša Rašan*, nav. dj., str. 22.; Petar STRČIĆ, „Hrvatska u doba biskupa Jurja Dobrile“, nav. dj., str. 14.; Nevio ŠETIĆ, „Značaj Jurja Dobrile danas“, nav. dj., str. 108.–109.; Petar STRČIĆ, „Nacionalno–politička borba Hrvata Istre i čitaonički pokret“, nav. dj., str. 13.–14.; Slaven BERTOŠA, *Svjetska povijest modernog doba*, nav. dj., str. 356., 369.–370.; Stipan TROGRLIĆ, *Katolička crkva u Istri*, nav. dj., str. 95.

Iako je pad Bachova apsolutizma krajem pedesetih godina XIX. stoljeća⁶ i poraz Austrije u ratovima za njemačko i talijansko ujedinjenje⁷ označio veće slobode brojnih naroda Carstva, hrvatski je narod tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina XIX. stoljeća ponovno krenuo u narodni preporod koji se ovog puta jasno odrazio te planuo u Istri i Dalmaciji, pokrajinama izloženim talijanizaciji. Naime, po demokratizaciji austrijskog političkog života nakon pada Bachova apsolutizma u Istarskom su saboru te na području svih kotara Istre hegemoniju uspostavili ekonomski i politički jači Talijani koji su u svojim rukama držali sve poluge vlasti te javno kroz sve institucije, a napose školstvo, provodili talijanizaciju hrvatskog i slovenskog življa Istre, tada još uvijek bez snažnog građanskog sloja društva.⁸

Međutim, ustoličenjem Jurja Dobrile na mjesto biskupa Porečko-Pulske biskupije započeo je period otpora i borbe za prava istarskih Hrvata i Slovenaca. Dobrila je pokrenuo kotačiće „uspavanih Hrvata Istre“ te se postupno od početka šezdesetih godina XIX. stoljeća budila i jačala nacionalna svijest i borba za očuvanje hrvatskog i slovenskog elementa Istre. Početkom sedamdesetih godina XIX. stoljeća pokreće se list Hrvata i Slovenca Istre „Naša sloga“, koji će odigrati izuzetno važnu ulogu u kulturnom, ekonomskom i političkom osvješćivanju žitelja Istre.⁹ Preporoditelji poput Dinka Vitezića, Mate Baštijana, Vjekoslava Spinčića, Matka Laginje i drugih dali su temelje narodnom preporodu koji pred kraj XIX. i s početka XX. stoljeća prerasta u ozbiljan politički pokret. Najbolje se uspjeh narodnog preporoda u Istri vidi u brojim otvorenim knjižnicama i čitaonicama, školama i udrugama te u snažno oformljenoj političkoj opciji koja je obuhvaćala istarske Hrvate i Slovence i snažno se zalagala za ekonomsku, političku i kulturnu ravnopravnost svih žitelja Markgrofovije – kako u kotarima, tako i u Istarskom saboru i Carevinskom vijeću u Beču.¹⁰

- 6 Antoni CETNAROWICZ, Narodni preporod u Istri, *nav. dj.*, str. 28.; Petar STRČIĆ, „Hrvatska u doba biskupa Jurja Dobrile“, *nav. dj.*, str. 14.; Nevio ŠETIĆ, „Značaj Jurja Dobrile danas“, *nav. dj.*, str. 109.; Nevio ŠETIĆ, „Prvi izbori u Istri i Dalmaciji za zastupnike u Carevinskom vijeću po općem i jednakom izbornom pravu“, *Zbornik u čast Stipana Trogrlića*, Split, 2024., str. 141.; Petar STRČIĆ, „Nacionalno-politička borba Hrvata Istre i čitaonički pokret“, *nav. dj.*, str. 13., 15.; Nevio ŠETIĆ, Marko TROGRLIĆ, Dalmacija i Istra u 19. stoljeću, *nav. dj.*, str. 173.; Ante CUKROV, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, Pula, 2001., str. 33.; Mihovil DABO, *Sve za Boga, vjeru i puk: biskup Juraj Dobrila u svom vremenu*, Pazin, 2015., str. 44.
- 7 Slaven BERTOŠA, Svjetska povijest modernog doba, *nav. dj.*, str. 402.–404., 414.–417.; Ante CUKROV, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, *nav. dj.*, str. 62.–63.
- 8 Antoni CETNAROWICZ, Narodni preporod u Istri, *nav. dj.*, str. 28., 30.–59.; Josip ČIKOVIĆ, „Naša Sloga o školstvu Istre (1870.–1879.)“, *Ivan Matetić Ronjgov*, zbornik. 2., Rijeka, 1993., str. 93.–94., 97.; Petar STRČIĆ, „Prilog o prvom hrvatskom taboru Istr i Kvarnerskim otoka“, *Ivan Matetić Ronjgov*, zbornik. 2., Rijeka, 1993., str. 238.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 154.–157.; Josip DEMARIN, „Dr. Ivan Cukon – narodni borac za Istru“, *Istra-kultura, književnost i društvena pitanja*, br. 3.–4., Pula, 1976., str. 81.–82.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 22.; Petar STRČIĆ, „Hrvatska u doba biskupa Jurja Dobrile“, *nav. dj.*, str. 14.; Nevio ŠETIĆ, „Značaj Jurja Dobrile danas“, *nav. dj.*, str. 108.; Nevio ŠETIĆ, „Prvi izbori u Istri i Dalmaciji za zastupnike u Carevinskom vijeću“, *nav. dj.*, str. 141.–143.; Petar STRČIĆ, „Nacionalno-politička borba Hrvata Istre i čitaonički pokret“, *nav. dj.*, str. 14.–15.; Giovanni D' ALESSIO, „Nacionalna društva i politička borba u Pazinu krajem Habsburške vladavine“, *Hrvatska čitaonica u Pazin*, Pazin, 1999., str. 77.; Branimir CRLJENKO, „Hrvatska čitaonica u Pazinu“, *Hrvatska čitaonica u Pazin*, Pazin, 1999., str. 107.–108.; Ante CUKROV, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, *nav. dj.*, str. 76.–77.; Stipan TROGRLIĆ, Katolička crkva u Istri, *nav. dj.*, str. 96.–97.
- 9 Josip ČIKOVIĆ, „Naša Sloga o školstvu Istre (1870.–1879.)“, *nav. dj.*, str. 94.; Galiano LABINJAN, „Razvoj školstva u Pazinu“, *nav. dj.*, str. 182.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 158.–159.; Josip DEMARIN, „Dr. Ivan Cukon–narodni borac za Istru“, *nav. dj.*, str. 81.–82.; Antoni CETNAROWICZ, Narodni preporod u Istri, *nav. dj.*, str. 17.–18., 30., 32.–39., 56.–59., 64.–65., 74.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 22.; Petar STRČIĆ, „Hrvatska u doba biskupa Jurja Dobrile“, *nav. dj.*, str. 16.–17.; Nevio ŠETIĆ, „Značaj Jurja Dobrile danas“, *nav. dj.*, str. 109.–113.; Petar STRČIĆ, „Nacionalno-politička borba Hrvata Istre i čitaonički pokret“, *nav. dj.*, str. 19.; Mirjana STRČIĆ, „Antun Kalac–hrvatski narodni preporoditelj i pjesnik“, *nav. dj.*, str. 181.; Ilija JAKOVLJEVIĆ, „Slovenski svećenici: očuvanje vjerske i nacionalne svijesti u Istri“, *Slovenski svećenici u hrvatskoj Istri u 19. i 20. stoljeću*, Pazin – Poreč–Ljubljana, 2024., str. 11.; Nevio ŠETIĆ, Marko TROGRLIĆ, Dalmacija i Istra u 19. stoljeću, *nav. dj.*, str. 177.–180., 193.–194.; Mihovil DABO, *Sve za Boga, vjeru i puk: biskup Juraj Dobrila u svom vremenu*, *nav. dj.*, str. 44.–63.; Stipan TROGRLIĆ, Katolička crkva u Istri, *nav. dj.*, str. 99.–105.
- 10 Galiano LABINJAN, „Razvoj školstva u Pazinu“, *nav. dj.*, str. 182.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 159.; Josip DEMARIN, „Dr. Ivan Cukon–narodni borac za Istru“, *nav. dj.*, str. 81.–82.; Antoni CETNAROWICZ, Narodni preporod u Istri, *nav. dj.*, str. 81.–82., 88.–90., 99., 117.; Petar STRČIĆ, „Hrvatska u doba biskupa Jurja Dobrile“, *nav. dj.*, str. 17.; Nevio ŠETIĆ, „Značaj Jurja Dobrile danas“, *nav. dj.*, str. 111.; Petar STRČIĆ, „Nacionalno-politička borba Hrvata Istre i čitaonički pokret“, *nav. dj.*, str. 19.

3. PIĆAN – RODNO MJESTO MATKA BRAJŠE RAŠANA

Kao što je naznačeno u uvodu, narodni preporoditelj Matko Brajša Rašan rođen je 11. prosinca 1859. godine u malom, ali u povijesnom smislu izuzetnom važnom gradiću Pićnu.¹¹ Gradić je to koji je tijekom svoje duge povijesti bio sjedište najmanje istarske biskupije koja je mjestu davala izuzetnu političku, ali i crkvenu važnost.¹² Međutim, krajem XVIII. stoljeća, točnije 1788. godine, Pićanska biskupija po naredbi cara Josipa II. biva ukinuta pa shodno tome mjesto gubi na političkoj i strateškoj važnosti. Iako bi takav potez mogli ocijeniti kao izuzetno nepovoljnim za Pićan, možemo pretpostaviti kako je ova odluka sačuvala gradić od ratnih zbivanja koja su obilježila prostor Jadrana kao i čitavu Europu u periodu između 1789. i 1815. godine.¹³

Slika 2. Pićan – Brajšino rodno mjesto
(Fotografirao Kristijan Žgaljardić, 29. 1. 2025. godine.)

Tijekom dugog XIX. stoljeća Pićan se, poput brojnih mjesta u sastavu Austrijske Carevine, razvijao shodno industrijskom razvoju na čijim se „krilima“ gradila i razvijala tadašnja Europa. Upravo se uslijed industrijske revolucije razvija, kako je ranije naznačeno, građanski sloj koji biva glavnim pokretačem političkih, kulturnih i ekonomskih promjena u XIX. stoljeću. Pićan i Istra, iako na margini Austrijske Carevine, nisu izostavljeni iz industrijskog razvoja pa se postupno unutar poluotoka stvaraju snažne građanske obitelji. Primjer tog novog građanskog društva u Pićnu pripadnici su obitelji Brajša i Kurelić. Upravo iz spomenutih građanskih obitelji potječu velikani narodnog preporoda istarskih Hrvata, Matko Brajša Rašan i Šime Kurelić.

11 Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *Ivan Matetić Ronjgov*, zbornik. 2., Rijeka, 1993., str. 24.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 13.; Ivana Paula GORTAN-CARLIN, „Glazbena ostavština Matka Brajše Rašana“, *Dr. Juraj Dobrile i stoljeća krasne zemlje*, Poreč, 2015., str. 235.–236.; Marija RIMAN, „Što znamo o skladatelju istarske himne“, *Hrvatska čitaonica u Pazinu*, Pazin, 1999., str. 205.; Nevio ŠETIĆ, Marko TROGRLIĆ, Dalmacija i Istra u 19. stoljeću, *nav. dj.*, str. 184.–186.; Matko BRAJŠA RAŠAN, *Krasna zemljo Istro mila*, Rijeka, 1985., str. 6.

12 Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora. Povijesna skica Pićanske biskupije*, Pazin, 2002., str. 17.–23.

13 Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora*, *nav. dj.*, str. 10.–11., 63.; Nevio ŠETIĆ, Marko TROGRLIĆ, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, *nav. dj.*, str. 146.–156.; Nevio ŠETIĆ, „Prilog poznavanju ekonomskih odnosa u Istri, Rijeci i Kvarnerskim otocima za francuske uprave (1805. – 1813.)“, *Pazinski memorijal*, zbornik. 21., Pazin, 1990., str. 27.–39.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Sveci Pićanske biskupije“, *1. Labinski kulturno povijesni susreti. Zbornik radova sa znanstveno–stručnog skupa*, Labin, 2017., str. 497.–499.

Dvojica su to susjeda koji daju osebujan doprinos Istri upravo u industrijskom stoljeću kada se bude i nacionalni osjećaji svih europskih naroda pa tako i Hrvata.¹⁴

Slika 3. Unutrašnjost pićanske katedrale u kojoj je Brajša kršten
(Fotografirao Kristijan Žgaljardić, 29. 1. 2025. godine.)

14 Petar STRČIĆ, „Hrvatska u doba biskupa Jurja Dobrile“, *nav. dj.*, str. 14.; Nevio ŠETIĆ, „Značaj Jurja Dobrile danas“, *nav. dj.*, str. 108.–109.; Galiano LABINJAN, „Dr. Šime Kurelić–glavar mjesne općine Pazin od 1898. do 1918. godine“, *Hrvatska čitaonica u Pazinu*, Pazin, 1999., str. 45.–46.

4. BRAJŠINA MLADOST I ŠKOLOVANJE

4.1. Brajšino pićansko dječastvo i pazinska mladost

Matko Brajša Rašan rođen je u prosinačkoj noći 1859. godine u obitelji Franje Brajše i Katarine Šumberac Šote na tadašnjem kućnom broju Pićan 3. Bila je to jedna od rijetkih pićanskih obitelji koja je privatno i javno u Pićnu govorila hrvatskim jezikom, dok su njihovi susjedi, tadašnji Pićanci – Talijani ili Slaveni, preferirali govoriti talijanskim jezikom. Na Brajšin je život i kasnije opredjeljenje za preporodnu stvar sasvim sigurno uvelike utjecala majka Katarina i djed Martin Šumberac Šota, inače zastupnik u Istarskom saboru.¹⁵

Matko je najprije upisao pučku školu u Pićnu koju je polazio pet godina. Učio je čitanje i pisanje hrvatskog, talijanskog i njemačkog jezika, krasopis, matematiku, vjeronauk, crtanje, geografiju i povijest.¹⁶ Pokazao se kao izuzetan učenik pa na djedov poticaj najesen 1871. godine upisuje Nižu gimnaziju na njemačkom nastavnom jeziku u Pazinu. Njegovo pazinsko školovanje svim sredstvima potiče upravo djed Martin, kojem tijekom drugog gimnazijskog razreda mladi Matko otkriva svoju ljubav prema glazbi, na što mu djed odgovara: „Ma ča violina, knjigu va ruke.“^{17 18}

Slika 4. Rodna kuća Matka Brajše Rašana u Pićnu
(Fotografirao Kristijan Žgaljardić, 29. 1. 2025. godine.)

- 15 Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 24.; Tugomil UJČIĆ, „Matko Brajša Rašan i neki događaji iz njegova života“, *Pazinski memorijal*, zbornik. 21., Pazin, 1990., str. 187.; Matko BRAJŠA RAŠAN, *Krasna zemljo Istro mila*, *nav. dj.*, str. 6.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 175.–177.; Antoni CETNAROWICZ, *Narodni preporod u Istri*, *nav. dj.*, str. 33.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, *Matko Brajša Rašan*, *nav. dj.*, str. 13., 23.; Ivana Paula GORTAN-CARLIN, „Glazbena ostavština Matka Brajše Rašana“, *nav. dj.*, str. 235.–236.; Marija RIMAN, „Što znamo o skladatelju istarske himne“, *nav. dj.*, str. 205.–206.
- 16 Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 24.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 178.–179.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, *Matko Brajša Rašan*, *nav. dj.*, str. 23.; Marija RIMAN, „Što znamo o skladatelju istarske himne“, *nav. dj.*, str. 206.; Matko BRAJŠA RAŠAN, *Krasna zemljo Istro mila*, *nav. dj.*, str. 6.
- 17 Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 24.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 179.; Matko BRAJŠA RAŠAN, *Krasna zemljo Istro mila*, *nav. dj.*, str. 6.
- 18 Tugomil UJČIĆ, „Matko Brajša Rašan i neki događaji iz njegova života“, *nav. dj.*, str. 188.; Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 24.; Galiano LABINJAN, „Razvoj školstva u Pazinu“, *nav. dj.*, str. 184.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 179.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, *Matko Brajša Rašan*, *nav. dj.*, str. 13., 23.; Marija RIMAN, „Što znamo o skladatelju istarske himne“, *nav. dj.*, str. 206.; Galiano LABINJAN, „Gimnazija u Pazinu s nastavom na njemačkom jeziku (1836.–1890.)“, *Hrvatska gimnazija u Pazinu*, Pazin, 1999., str. 524.; Milevoj ČOP, „Carsko-kraljevska velika državna gimnazija u Pazinu od 1899. do 1918. godine“, *Hrvatska gimnazija u Pazinu*, Pazin, 1999., str. 81.; Matko BRAJŠA RAŠAN, *Krasna zemljo Istro mila*, *nav. dj.*, str. 6.

Slika 5. Spomen-ploča na Brajšinoj rodnoj kući u Pićnu
(Fotografirao Kristijan Žgaljardić, 29. 1. 2025. godine.)

Godine 1873. austrijska država otvara u Pazinu novu Veliku gimnaziju na njemačkom nastavnom jeziku u trajanju od osam godina pa tako Brajša od trećeg do osmog razreda obrazovanje stječe u Velikog gimnaziji na njemačkom nastavnom jeziku.¹⁹ Tijekom cjelokupnog pazinskog školovanja Brajša se isticao kao izuzetan učenik koji je posebno volio glazbu, pogotovo otkako je došao u doticaj s profesorima Julijem Brunnerom i Fridolinom Stocklom koji ga podučavaju glazbi.²⁰ Istaknuo se tijekom gimnazijskih dana kao dobar organizator i zborovođa koji je vodio brojne đачke koncerte, napose one koji su se održavali u mjestima Lindar, Gračišće i Pićan, a koji su bili sačinjeni od seljačke djece lindarske okolice. Brajšini su koncerti tada, kasnih sedamdesetih godina XIX. stoljeća, doprinijeli pravom uskrснуću hrvatskog čovjeka Lindaršćine, Gračišćine i Pićanšćine.²¹

Valja također spomenuti kako je velik utjecaj na Brajšin životni put imao svećenik Antun Kalac, kojem se pripisuje i uloga Brajšina duhovnika.²² Upravo u čast svome duhovnom ocu Brajša u

19 Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 24.; Galiano LABINJAN, „Razvoj školstva u Pazinu“, *nav. dj.*, str. 185.; Antoni CETNAROWICZ, Narodni preporod u Istri, *nav. dj.*, str. 78.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 179.; Marija RIMAN, „Što znamo o skladatelju istarske himne“, *nav. dj.*, str. 206.; Galiano LABINJAN, „Gimnazija u Pazinu s nastavom na njemačkom jeziku (1836.–1890.)“, *nav. dj.*, str. 524.–527.; Milevoj ČOP, „Carsko–kraljevska velika državna gimnazija u Pazinu“, *nav. dj.*, str. 81.; Matko BRAJŠA RAŠAN, Krasna zemljo Istro mila, *nav. dj.*, str. 6.

20 Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 24.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 13., 23., 64.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 181.; Nikola LOVRINIĆ, „Krasna zemljo Istro mila. Povodom 100 obljetnice skladanja istarske himne“, *Dr. Juraj Dobrile i stoljeća krasne zemlje*, Poreč, 2015., str. 224.; Marija RIMAN, „Što znamo o skladatelju istarske himne“, *nav. dj.*, str. 206.

21 Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 24.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 181.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 24.; Nikola LOVRINIĆ, „Krasna zemljo Istro mila“, *nav. dj.*, str. 224.; Marija RIMAN, „Što znamo o skladatelju istarske himne“, *nav. dj.*, str. 206.; Matko BRAJŠA RAŠAN, Krasna zemljo Istro mila, *nav. dj.*, str. 21.

22 Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 24.

šestom razredu gimnazije uglazbljuje pjesmu „Mlada sam Istrijanka“.²³ Također, uspio se izboriti s mnoštvom učenika da se predmet ilirski jezik u školi zamijeni nazivom hrvatski jezik, što je mladom Brajši sasvim sigurno „dalo vjetar u leđa“ u daljnjem preporodom radu.²⁴

Na koncu svoga srednjoškolskog obrazovanja Brajša se uputio posjetiti ujaka – majčina brata u Volosko kako bi se pohvalio izuzetnim uspjehom koji je postigao u Pazinu. Prilikom posjeta ujaku u župnoj se kući susreo s biskupom, preporoditeljem Jurjem Dobrilom. Dobrilu se izuzetno dojmio mladi Brajša pun narodna duha pa ga je biskup upitao želi li postati svećenikom. Brajša je, međutim, odbio biskupov prijedlog uz obrazloženje kako radije želi biti dobar čovjek i kršćanin, nego loš svećenik. Na koncu je Brajša kao izuzetan bas bariton zapjevao svim okupljenima narodne pjesme što je posebno oduševilo biskupa Dobrilu.²⁵

Slika 6. Pazin – mjesto Brajšinoga srednjoškolskoga obrazovanja
(Fotografirao Kristijan Žgaljardić, 29. 1. 2025. godine.)

23 Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 24., 64.; Mirjana STRČIĆ, „Antun Kalac–hrvatski narodni preporoditelj i pjesnik“, *nav. dj.*, str. 182.; Marija RIMAN, „Što znamo o skladatelju istarske himne“, *nav. dj.*, str. 206.

24 Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 24.

25 Tugomil UJČIĆ, „Matko Brajša Rašan i neki događaji iz njegova života“, *nav. dj.*, str. 188.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 181.–182.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 13., 101.

4.2. Brajšina bečka zrelost

Po završetku srednjoškolskog obrazovanja Brajša je 1880. godine upisao studij prava u Beču. Iako se tijekom studentskih dana istaknuo kao dobar student prava, Brajšina je strast i ljubav ležala u glazbi. Zbog toga se odmah po dolasku u Beč učlanio u *Slavljansko pjevačko društvo*. Glazba je, naime, u vrijeme Brajšine mladosti bila usko vezana uz nacionalne pokrete brojnih europskih naroda pa tako i hrvatskoga.²⁶ Shodno tome Brajša se kao mladi narodnjak istaknuo već 1881. godine prilikom osnivanja Hrvatskog akademskog društva *Zvonimir* u Beču. Pri otvorenju akademskog društva Brajša je ravnao velikim koncertom te upoznao Milku Trninu, jednu od najpoznatijih opernih pjevačica hrvatske povijesti. Bila je zadivljena *bas baritonom* Matka Brajše prilikom zajedničkog nastupa te ga je tijekom studija stalno poticala na usavršavanje u Zagrebu kako bi postao jednim od velikih opernih pjevača tadašnjih hrvatskih zemalja.²⁷ Iako je na Milkin nagovor Brajša primljen na Glazbenu akademiju u Zagrebu, on je ponudu za glazbenim životom odbio zbog djevojke Marije Žitnik iz Pazina u koju se zaljubio. Sasvim je sigurno na Brajšinu odluku utjecalo i pismo Marijina oca koji mu je jasno dao do znanja kako neće „blagosloviti“ njihovu ljubav ukoliko se Brajša odluči za glazbenu karijeru: „Ako mislite postati neki glumac ili pjevač, ja vam ne dajem moju kćerku za ženu, jer vrlo dobro znam što znači glumački život.“^{28 29}

Tijekom akademskih godina 1882. i 1883. Brajša se također zaputio „va Kastav“ kako bi se „nadisao“ narodnog duha pa je tom prilikom upoznao i počeo surađivati s odvjetnikom i „zvijezdom“ u usponu Matkom Leginjom. Pun „narodna duha“ Brajša se vratio u Beč gdje je tijekom otvorenja Akademске čitaonice hrvatskog društva *Zvonimir* ravnao velikim koncertom, a muški je zbor izvodio njegovu kompoziciju *u kolo*.³⁰

Iako je Brajša kao uspješan student prava proveo tri akademske godine u Beču, zbog ljubavi prema Mariji Žitnik, ali i rodnome kraju, vratio se u Istru gdje je ostatak života radio kao administrator ili tajnik.³¹

26 Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 24.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 182.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 13.–14., 21.–22., 24.–25.; Nikola LOVRINIĆ, „Krasna zemljo Istro mila“, *nav. dj.*, str. 224.; Marija RIMAN, „Što znamo o skladatelju istarske himne“, *nav. dj.*, str. 206.; Matko BRAJŠA RAŠAN, Krasna zemljo Istro mila, *nav. dj.*, str. 6.

27 Tugomil UJČIĆ, „Matko Brajša Rašan i neki događaji iz njegova života“, *nav. dj.*, str. 188.–189.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 182.–184.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 14., 24.–25.; Marija RIMAN, „Što znamo o skladatelju istarske himne“, *nav. dj.*, str. 206.

28 Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 185.

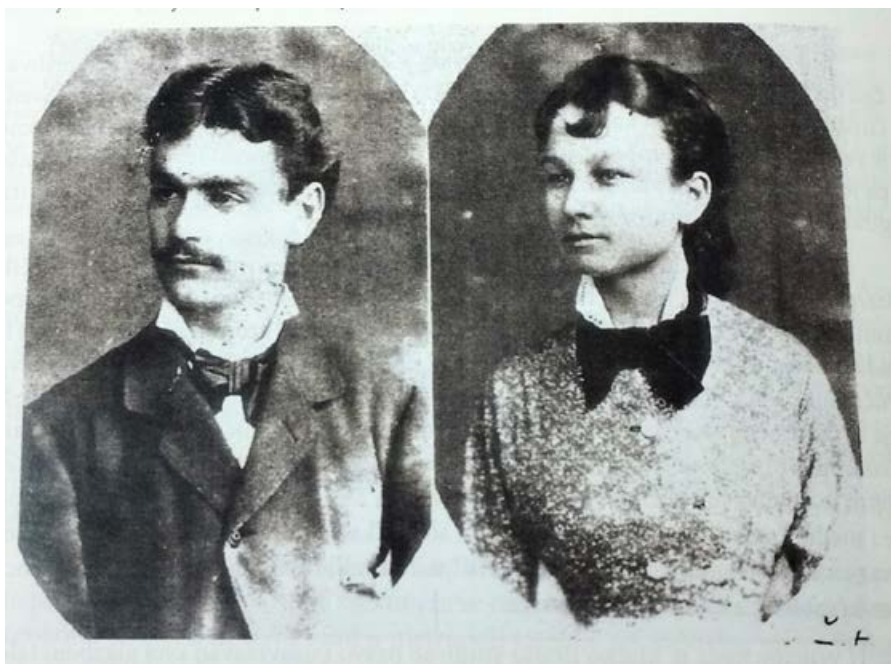
29 Tugomil UJČIĆ, „Matko Brajša Rašan i neki događaji iz njegova života“, *nav. dj.*, str. 189.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 184.–185.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 14., 27., 144.; Matko BRAJŠA RAŠAN, Krasna zemljo Istro mila, *nav. dj.*, str. 6.

30 Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 24.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 25.–27.; Matko BRAJŠA RAŠAN, Krasna zemljo Istro mila, *nav. dj.*, str. 6.

31 Tugomil UJČIĆ, „Matko Brajša Rašan i neki događaji iz njegova života“, *nav. dj.*, str. 189.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 14., 27.; Marija RIMAN, „Što znamo o skladatelju istarske himne“, *nav. dj.*, str. 206.

Slika 7. Pogled na bečki sabor
(Fotografirao Kristijan Žgaljardić, 10. 2. 2024. godine.)

Slika 8. Matko Brajša Rašan i Jelka Brajša
(Lucijan BENKOVIĆ, Matko Brajša Rašan i njegovo doba, nav. dj., str. 184.)

5. POVRATAK U ISTRU I PREPORODNI RAD OD 1883. DO 1906. GODINE

5.1. Brajša – tajnik u Buzetu

1883. i 1884. godine Brajša se zaposlio najprije u Voloskom, a već spomenute 1884. prihvaća ponudu za posao u Žminju gdje radi godinu dana kao općinski tajnik.³² Godinu dana kasnije Brajša se seli u Buzet gdje su se tada događale tektonske političke promjene. Naime, istarskom su političkom scenom do 1884. mahom dominirali talijanski političari što se najbolje očitovalo u samom Istarskom saboru. Takva politička dominacija Talijana nikako nije išla u korist hrvatskome življu jer im vladajuće strukture nisu dozvoljavale otvaranje škola na narodnom jeziku kao ni jednakost u političkom, ekonomskom i kulturnom životu Markgrofovije Istre.³³

Lokani su zato izbori u Buzetskom kotaru 1884. godine bili izuzetno važni, kako za Talijansku liberalnu stranku, tako i za Hrvatsku narodnu stranku koju je predvodio Frane Flego. Nakon prebrojavanja glasova ustanovljeno je da Talijanska liberalna stranka gubi Buzetski kotar, a hrvatska stranka pobjeđuje. Ti su povijesni izbori pokazali zrelost hrvatskog političkog tijela koje je odnijelo prvu pobjedu na kotarskim izborima u dotadašnjoj povijesti kotara Buzet, ali i Istre.³⁴ Ovom su izbornom pobjedom pokrenuti politički kotači hrvatskih političara Istre koji tijekom idućih desetljeća polako, ali sigurno odnose političke pobjede nad Talijanima u mjesnim zajednicama, kotarima i samom Istarskom, ali i Carevinskom saboru.³⁵

Novoizabranom je vodstvu Buzeta uz hrvatskog gradonačelnika bio potreban i obrazovani hrvatski tajnik, a osobu za taj posao pronašli su u žminjskom tajniku, Pićancu, Matku Brajši koji prihvaća ponuđeni posao te se seli u Buzet gdje živi i radi od 1884. do 1892. godine.³⁶ Brajša se također u navedenom vremenskom periodu oženio Marijom Žitnik, godine 1887. u Pazinu, te s njom već iduće godine dobiva prvog sina Stojana Brajšu. U braku navedenih supružnika rodilo se petero djece: Stojan (1888. – 1989.), Ćiril (1889. – 1977.), Metod (1891. – 1910.), Jelka (1903. – 1997.) i Zorka (1905.).³⁷

32 Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 14., 27.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 185.; Nikola LOVRINIĆ, „Krasna zemljo Istro mila“, *nav. dj.*, str. 224.

33 Antoni CETNAROWICZ, Narodni preporod u Istri, *nav. dj.*, str. 37.–39., 41.–43., 56.–59., 78., 81.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 185.–186.

34 Antoni CETNAROWICZ, Narodni preporod u Istri, *nav. dj.*, str. 121.–122.; Fran BARBALIĆ, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915.*, Zagreb, 1952., str. 44.

35 Više o političkoj borbi istarskih Hrvata predvođenih prvom i drugom generacijom preporoditelja vidi u: Antoni CETNAROWICZ, Narodni preporod u Istri.

36 Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 24.; Tugomil UJČIĆ, „Matko Brajša Rašan i neki događaji iz njegova života“, *nav. dj.*, str. 189.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 27.; Nikola LOVRINIĆ, „Krasna zemljo Istro mila“, *nav. dj.*, str. 224.; Marija RIMAN, „Što znamo o skladatelju istarske himne“, *nav. dj.*, str. 207.

37 Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 14., Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 185.; Manon GIRON, „Stoljeće dr. Stojana Brajše“, *Hrvatska gimnazija u Pazinu*, Pazin, 1999., str. 425.

Slika 9. Bista Frana Flege u Buzetu
(Fotografirao Kristijan Žgaljardić, 29. 1. 2025.)

Slika 10. Bista Matka Brajše u Pićnu
(Fotografirao Kristijan Žgaljardić, 29. 1. 2025.)

Buzetski je kotar krajem XIX. stoljeća imao mnoštvo narodnih preporoditelja koji su radili na jačanju nacionalne svijesti Hrvata na sjeveru Istre. Tako je uz Frana Flegu i Matka Brajšu tada u Buzetu djelovao i Brajšin duhovnik iz pazinskih gimnazijskih dana, Antun Kalac (djeluje u Buzetu od 1882. do 1906.) te Mate Trinajstić, brat poznatog preporoditelja Dinka Trinajstića.³⁸ Uz gospodarski razvoj kotara navedeni su preporoditelji radili izuzetno mnogo na obrazovanju djece na narodnom jeziku te otvaranju knjižnica i čitaonica. Shodno tome 1888. godine osnovana je, a 1890. službeno i otvorena Hrvatska čitaonica u Buzetu na čelu koje je stajao Mate Trinajstić. Za potpredsjednika biva izabran Antun Kalac, dok je za tajnika izabran buzetski gradonačelnik Frane Flego. Uz navedene odbor su sačinjavali još i Matko Brajša te Anton Flego. Čitaonica je bila pravi rasadnik preporodnih udruženja pa su tijekom godina upravo zahvaljujući neumornom radu čitaonice osnivani pjevački zborovi, tamburaški orkestri i sl. Prilikom samog službenog otvorenja Brajša je dirigirao svečanim koncertom dajući otvorenju svečanu notu.³⁹

³⁸ Antoni CETNAROWICZ, *Narodni preporod u Istri*, nav. dj., str. 121.–122.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, nav. dj., str. 185.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, *Matko Brajša Rašan*, nav. dj., str. 27.; Mirjana STRČIĆ, „Antun Kalac–hrvatski narodni preporoditelj i pjesnik“, nav. dj., str. 179.

³⁹ Antoni CETNAROWICZ, *Narodni preporod u Istri*, nav. dj., str. 122., 134.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, nav. dj., str. 185.–186.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, *Matko Brajša Rašan*, nav. dj., str. 27.; Petar STRČIĆ, „Nacionalno–politička borba Hrvata Istre i čitaonički pokret“, nav. dj., str. 17., 19. – 20.; Giovanni D’ALESSIO, „Nacionalna društva i politička borba u Pazinu“, nav. dj., str. 87.

Slika 11. Pogled na Buzet – Brajšin dom od 1884. do 1892. godine
(Fotografirao Kristijan Žgaljardić, 29. 1. 2025. godine.)

Slika 12. Zgrada Hrvatske čitaonice u Buzetu
(Fotografirao Kristijan Žgaljardić, 29. 1. 2025. godine.)

Brajša je tijekom posljednjih godina u Buzetu dao velik doprinos istarskoj glazbi što se najbolje očitovalo u njegovim brojnim koncertima. Prema Andreju Baderu: „Matko Brajša je 27. travnja 1890. sudjelovao na velikom slavenskom koncertu u Trstu u kazalištu *Armonia*, koji su zajednički organizirali slovenska *Družba svetog Ćirila i Metoda* iz Trsta, *Delalsko podporno društvo* i *Trščanski sokol*. Brajša je na koncertu izveo skladbu *Predobri Bože*. Godinu dana kasnije u travnju 1891. godine Brajša nastupa u trščanskoj Politeami Rossetti, na velikom koncertu koji je organiziralo Slovensko pjevačko društvo iz Trsta. Prvi je nastupio kompozicijom za muški zbor *Istarska koračnica*. Početkom devedesetih godina urednik pravaškog lista *Il diritto Croato* Marin Sabić, pomno prati rad Matka Brajše, te dolazi 1893 do njihove kreativne suradnje. Brajšin „trščanski period“ kulminirat će zapošljavanjem u gradskoj pošti u kojoj će raditi kao službenik 1893. – 1894.“⁴⁰

5.2. Brajšina služba od Podgrada do Voloskog

Nakon perioda rada u Trstu, Brajša se seli u slovenski Podgrad gdje živi i radi od 1894/5. do 1897. godine.⁴¹ U tom kratkom periodu Brajša daje izniman doprinos sokolskom pokretu istarskih Hrvata. Pokret je to koji je originalno započet u Češkoj nakon pada Bachova apsolutizma pri čemu su se osnivala slavenska društva u kojima bi se vježbalo, sviralo, pjevalo – pokazivalo fizičku spremu i duhovnu zrelost. Bio je to pokret koji je uz slogan „U srcu odvažnost, u misli domovina“ za cilj imao buđenje nacionalne svijesti češkog naroda, kao odgovor na prisutnu germanizaciju i postojanje sličnih njemačkih društava u samoj Češkoj.⁴²

Po uzoru na navedeni češki pokret razvija se ideja sokolara i na području slovenskih i hrvatskih zemalja s ciljem buđenja nacionalne svijesti slavenskih žitelja. Shodno tome već 1863. godine osnivaju se sokolska društva u središnjoj Sloveniji, a 1882. biva utemeljen *Trščanski sokol*, podružnica koja će izuzetno utjecati na sokolski pokret u Istri.⁴³ Brajša potaknut rastom sokolskog pokreta u posljednjim mjesecima 1896. i na tekst Viktora Cara Emina tiska koračnicu u Zagrebu pod nazivom *Istarskim sokolovom Spinčiću–Mandiću–Laginji*, a polovinu zarade namijenio je *Družbi svetog Ćirila i Metoda za Istru*, udruženju koje se istinski bavi prosvjetečenjem hrvatskog življa Istre.⁴⁴ Iste godine objavljuje članak, odnosno raspravu „Kako pjevaju Hrvati Istre svoje narodne pjesme“.⁴⁵ Valja istaknuti kako istarski Hrvati godinu dana kasnije, potaknuti razvojem sokolstva i Brajšinom koračnicom od 24. listopada 1897. godine, osnivaju *Prvi istarski sokol* u Puli koji je krajem XIX. i početkom XX. stoljeća djelovao izuzetno uspješno, organizirajući brojne koncerte, kazališne predstave, vježbe hodanja i sl., kako po Istri, tako i po brojnim mjestima tadašnje južne Austro–Ugarske.⁴⁶

Brajšina su djeca Stojan, Ćiril i Metod svoje osnovnoškolsko obrazovanje započela u Podgradu, a s obzirom na očeve poslovne prilike završila u Voloskom gdje se obitelj Brajša seli 1898. godine. Brajša više od pola desetljeća radi u Voloskom i u tom gradiću ostaje sve do 1904. Upravo zbog toga

40 Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 29.

41 Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 24.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 186.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 15.; Marija RIMAN, „Što znamo o skladatelju istarske himne“, *nav. dj.*, str. 207.

42 Antoni CETNAROWICZ, Narodni preporod u Istri, *nav. dj.*, str. 224.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 28.

43 Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 28.

44 Antoni CETNAROWICZ, Narodni preporod u Istri, *nav. dj.*, str. 99., 165. – 167.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 15., 29., 57.; Marija RIMAN, „Što znamo o skladatelju istarske himne“, *nav. dj.*, str. 209.

45 Marija RIMAN, „Što znamo o skladatelju istarske himne“, *nav. dj.*, str. 207.

46 Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 30.

Stojan i Ćiril prve gimnazijske dane polaze na Sušaku, a ostatak završavaju u Pazinu, u Gimnaziji na hrvatskom nastavnom jeziku.⁴⁷ Obitelj Brajša pored trojice već odraslih sinova u Voloskom dobiva i prinovu, odnosno prvu kćer Jelku 1903. godine.⁴⁸

Pored činovničke službe koju je Brajša obnašao, kao i u svakom mjestu u kojem je živio, izuzetan je doprinos dao buđenju nacionalne svijesti i razvoju glazbe. Tako je na Božić 1897. godine u Opatiji ravnao velikim božićnim koncertom pri čemu su bili prisutni visoki uzvanici austrijske države kao i princeza Augusta Maria Luiza od Bavarske.⁴⁹ Godine 1901. u Voloskom se osniva sokolarsko društvo *Volosko–Opatijski sokol* čemu, naravno, narodnjak Brajša daje svoj doprinos. Samo dvije godine kasnije, krajem 1903., osniva se *Pazinski sokol*, a 1905. *Buzetski sokol*.⁵⁰

Godine 1904. austrijsko se Ministarstvo kulture i obrazovanja odlučilo realizirati projekt pod nazivom *Das Volkslied in Osterreich*, odnosno *Austrijske narodne pjesme* s ciljem prikupljanja, očuvanja i valorizacije kulturno-povijesnog nasljeđa monarhije. Shodno tome oformljeni su odbori stručnjaka po krunskim zemljama koji su imali zadatak prikupljati narodno blago te ga zapisivati kako bi se ono sačuvalo za buduće generacije. Sredinom travnja 1904. godine na čelo hrvatskog odbora postavljen je Franjo Kuhač iz Zagreba koji je uvelike potaknuo upravo Matka Brajšu Rašana, tadašnjeg činovnika u Voloskom, na njemu novi etnomuzikološki put. Upravo se zato u travnju 1904. formira i radni odbor za Istru sastavljen od petorice istaknutih glazbenika Istre među kojima se nalazio spomenuti Brajša, ali i Ivan Matetić Ronjgov, tadašnji učitelj u Gologorici.⁵¹

Brajša se objeručke prihvatio posla te je tijekom idućih godina, napose od 1906./7. godine,⁵² izuzetno puno radio na prikupljanju narodnog „melosa“ diljem Markgrofovije. Iako je tijekom godina promijenio ne samo posao već i prebivalište, neumorno je pohodio brojne krajeve Istre i Liburnije zapisujući popijevke i pjesme, bilo crkvene, bilo svjetovne. Na koncu je godine 1910. u Zagrebu na temelju svoga istraživanja i zapisivanja izdao za glazbenu i kulturnu povijest Istre izuzetno važnu knjigu *Hrvatske narodne popijevke iz Istre – svjetovne i crkvene*.⁵³

47 Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 24.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 186.; Manon GIRON, „Stoljeće dr. Stojana Brajše“, *nav. dj.*, str. 425.–426.

48 Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 185.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 30.

49 Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 32.

50 Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 30.; Fran BARBALIĆ, Narodna borba u Istri od 1870. do 1915., *nav. dj.*, str. 101.

51 Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 24.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 15., 31.–32., 79.–80.; Nikola LOVRINIĆ, „Krasna zemljo Istro mila“, *nav. dj.*, str. 224.–225.; Marija RIMAN, „Što znamo o skladatelju istarske himne“, *nav. dj.*, str. 207.

52 Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 32.–33.

53 Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 24.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 16., 33., 55., 58.–59., 81.–82.; Ivana Paula GORTAN-CARLIN, „Glazbena ostavština Matka Brajše Rašana“, *nav. dj.*, str. 237.; Nikola LOVRINIĆ, „Krasna zemljo Istro mila“, *nav. dj.*, str. 225.; Marija RIMAN, „Što znamo o skladatelju istarske himne“, *nav. dj.*, str. 207.; Matko BRAJŠA RAŠAN, Krasna zemljo Istro mila, *nav. dj.*, str. 6.–7.

6. BRAJŠA – PAZINSKI OPĆINSKI TAJNIK OD 1907. DO 1923. GODINE

Iako je Brajšin život tijekom protekla dva desetljeća mahom bio vezan uz sjeverni dio Istre, godine 1907. Brajša se seli u Pazin, kojim od 1887. upravlja hrvatska politička opcija, dok od 1898. uspješno gradom upravlja njegov sumještatin – Pićanac Šime Kurelić,⁵⁴ također narodni preporoditelj. S obzirom na to da je hrvatsko vodstvo Pazina željelo dodatno osnažiti općinsku administraciju hrvatskim rodoljubima, posebno od svibnja do lipnja 1907. kada su se vodili izuzeto važni i neizvjesni, ali u konačnici za hrvatsko-slovensku političku opciju uspješni izbori za Carevinsko vijeće, pozvalo se iskusnog činovnika i tajnika Matka Brajšu Rašana da dođe u Pazin i preuzme važnu funkciju tajnika Pazinske općine. Brajša je poziv objeručke prihvatio te od 1907. do 1923. godine Pazin postaje njegov dom. Upravo u Pazinu Brajša daje maksimum svoga životnog rada, radeći neumorno kao tajnik i glazbenik u promicanju narodne svijesti.⁵⁵

Slika 13. Brajšina kuća u Pazinu
(Fotografirao Kristijan Žgaljardić, 29. 1. 2025. godine.)

- 54 Galiano LABINJAN, „Dr. Šime Kurelić–glavar mjesne općine Pazin“, *nav. dj.*, str. 51.–55.; Giovanni D’ ALESSIO, „Nacionalna društva i politička borba u Pazinu“, *nav. dj.*, str. 89.; Branimir CRLJENKO, „Hrvatska čitaonica u Pazinu“, *nav. dj.*, str. 109., 113.
- 55 Antoni CETNAROWICZ, Narodni preporod u Istri, *nav. dj.*, str. 232.–238.; Tugomil UJČIĆ, „Matko Brajša Rašan i neki događaji iz njegova života“, *nav. dj.*, str. 189.; Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 24.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 188.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 34.; Nikola LOVRINIĆ, „Krasna zemljo Istro mila“, *nav. dj.*, str. 224.; Nevio ŠETIĆ, „Značaj Jurja Dobrile danas“, *nav. dj.*, str. 111.; Nevio ŠETIĆ, „Prvi izbori u Istri i Dalmaciji za zastupnike u Carevinskom vijeću“, *nav. dj.*, str. 145.–148.; Dražen VLAHOV „Prilog povijesti mjesne općine Pazin krajem 19. i početkom 20. stoljeća“, *Hrvatska čitaonica u Pazinu*, Pazin, 1999., str. 33.; Galiano LABINJAN, „Dr. Šime Kurelić–glavar mjesne općine Pazin“, *nav. dj.*, str. 51.–52.; Giovanni D’ ALESSIO, „Nacionalna društva i politička borba u Pazinu“, *nav. dj.*, str. 80.; Branimir CRLJENKO, „Hrvatska čitaonica u Pazinu“, *nav. dj.*, str. 109., 113.; Nevio ŠETIĆ, Marko TROGRLIĆ, Dalmacija i Istra u 19. stoljeću, *nav. dj.*, str. 199.; Matko BRAJŠA RAŠAN, Krasna zemljo Istro mila, *nav. dj.*, str. 6.

Osim što se tijekom svoga tajničkog mandata bavio i prikupljanjem narodnih napjeva, popijevki i pjesama, a koje je kasnije izdao kako je već spomenuto 1910., Brajša se aktivno borio i za liturgiju na narodnom hrvatskom jeziku. Naime, nakon smrti biskupa Jurja Dobrile, porečko-pulski i tršćansko-koparski biskupi Fapp i Nagl te svećenici i laici opredijeljeni za talijanske političke opcije, nisu se slagali ni dozvoljavali liturgiju na hrvatskom jeziku unutar svojih dijeceza, vjerno provodeći politiku Rimske crkve koja je do Drugog Vatikanskog koncila zagovarala latinski obred unutar crkve. Predstavnici istarskih Hrvata kao i slovensko-hrvatski svećenici snažno su se opirali tome, ističući kako Hrvati odnosno Slaveni Istre još od srednjega vijeka uživaju pravo bogoslužja na narodnom jeziku, naglašavajući i glagoljaško nasljeđe.⁵⁶

Shodno tom sporu politički su predstavnici istarskih Hrvata krajem XIX. i početkom XX. stoljeća slali papi Piju X. spomenice i molbe za liturgiju na narodnom jeziku. Gradonačelnik Pazina Šime Kurelić čak je i osobno bio u Vatikanu predati molbu papi za liturgiju na hrvatskom jeziku.⁵⁷ Iako je papa uvažio pravo koje su Hrvati uživali još od srednjega vijeka, a koje se odnosi na liturgiju na staroslavenskom jeziku, nije uzeo u obzir evoluciju jezika pa je donio odredbu prema kojoj se u onim župama u kojima se služi liturgija na staroslavenskom jeziku u posljednjih 30 godina, misa nastavlja služiti na „narodnom“ jeziku, dok u onima u kojima se takva liturgija ne služi, imaju služiti latinski obred. Kako svećenika koji su poznavali staroslavenski tada nije bilo, sukob s istarskim biskupima bio je neminovan. Tako su se u raspravu oko same liturgije „uhvatili“ Šime Kurelić i tršćansko-koparski biskup Nagl te je prepiska trajala gotovo dva mjeseca. Upravo u tom periodu Brajša priprema spomenicu i molbu papi Piju X. za liturgiju na narodnom jeziku ističući u pedeset stranica povijest Hrvata, Crkve u Hrvata te želju za bogoslužjem na narodnom jeziku.⁵⁸ Iako spomenica nije u političkom smislu postigla mnogo, povijesnoj znanosti na jedinstven način predstavlja testament borbe istarskih Slavena za liturgijom na narodnom jeziku.

Za Brajšina tajništva i Kureličeva vodstva diljem se Pazinske općine i kotara otvaraju brojne knjižnice, čitaonice u Tinjanu (1907.), Cerovlju (1912.) i Pićnu (1914.), pučke škole u mnogim mjestima središnje i istočne Istre. U Pazinu je osnovano Gospodarsko pčelarsko društvo (1909.), Katoličko potporno društvo „Obrana“ (1909.), Hrvatsko pučko sjelo (1909.), Društvo Pazinska glazba (1910.), Limena glazba grada Pazina (1910.), Tiskarsko društvo (1910.), Učiteljsko društvo „Hrvatska škola“ (1911.), Tamburaški orkestar Tinjan (1911.), Dječji vrtić (1912.), Talijansko kazalište grada Pazina (1912.), Ženska učiteljska škola u Pazinu (1912/13.) itd., a sve s ciljem poboljšanja kulturnih, ekonomskih i opće-životnih uvjeta ne samo grada Pazina ili općine već čitavog Kotara. Za njihova upravljanja gradom i općinom povećao se broj žitelja za 8 % u usporedbi s popisom iz 1900. godine pa je godine 1910. ukupno iznosio oko 17 627 ljudi što je sasvim sigurno pokazatelj uspješne politike kako navedene dvojice tako i ostalih rodoljuba. Međutim najbolja se ostavština njihova rada vidi u izuzetnoj zgradi današnjega Pazinskog kolegija, koja i danas stoji zahvaljujući između ostalog i njihovoj upornosti.⁵⁹

56 Antoni CETNAROWICZ, Narodni preporod u Istri, *nav. dj.*, str. 92.–94., 119.–121., 196.–201.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 34.–35.; Franjo VELČIĆ, „Spor između porečko-pulskog biskupa Ivana Krstitelja Fappa i kapelana u Šajinima Josipa Vrbke 1897. godine“, *Zbornik u čast Stipana Trogrlića*, Split, 2024., str. 120.–122., 129.; Ilija JAKOVLJEVIĆ, „Slovenski svećenici: očuvanje vjerske i nacionalne svijesti u Istri“, *nav. dj.*, str. 13.–16.; Stipan TROGRLIĆ, Katolička crkva u Istri, *nav. dj.*, str. 123.–127.

57 Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 36.

58 Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 26.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 16., 35.–39.; Ivana Paula GORTAN-CARLIN, „Glazbena ostavština Matka Brajše Rašana“, *nav. dj.*, str. 236.–237.; Franjo VELČIĆ, „Spor između porečko-pulskog biskupa Ivana Krstitelja Fappa i kapelana u Šajinima Josipa Vrbke 1897. godine“, *nav. dj.*, str. 121.–122.; Ilija JAKOVLJEVIĆ, „Slovenski svećenici: očuvanje vjerske i nacionalne svijesti u Istri“, *nav. dj.*, str. 13.–16.; Stipan TROGRLIĆ, Katolička crkva u Istri, *nav. dj.*, str. 126.–129.

59 Galiano LABINJAN, „Dr. Šime Kurelić–glavar mjesne općine Pazin“, *nav. dj.*, str. 52., 55.–56.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 189.; Fran BARBALIĆ, *Pučke škole u Istri*, Pula, 1918., str. 61.–64., 70.–73.; Fran BARBALIĆ, Narodna borba u Istri od 1870. do 1915., *nav. dj.*, str. 118, 138., 140., 147.–148, 161.–162.; Dražen VLAHOV, „Prilog povijesti mjesne općine Pazin“, *nav. dj.*, str. 40.; Giovanni D' ALESSIO, „Nacionalna društva i politička borba u Pazinu“, *nav. dj.*, str. 83.; Branimir CRLJENKO, „Hrvatska čitaonica u Pazinu“, *nav. dj.*, str. 109., 114.; Mladenka HAMMER, „Društveni rad profesora Hrvatske gimnazije u Pazinu (1899.–1918.)“, *Hrvatska gimnazija u Pazinu*, Pazin, 1999., str. 301.–309.

Kako je navedeno, Brajša se uz regularan i obiman posao bavio i glazbom, pomagao je brojne istarske zborove, organizirao brojne koncerte,⁶⁰ a narodnjaku Vjekoslavu Spinčiću za šezdeseti je rođendan 1908. godine poklonio skladbu *Moru*.⁶¹ Godine 1911. u suradnji s Ivanom Cukonom,⁶² međulinskim pravnikom, Brajša sklada himnu *Družbe svetoga Ćirila i Metoda za Istru* koju naziva *Krasna zemljo Istro mila*. Cukon potaknut napretkom istarskih Hrvata te uspjehom hrvatskih političara Istre na izborima za Carski sabor 1907.,⁶³ piše spomenutu pjesmu za Družbu. Pjesma je uz pomoć šibica financirala škole i profesore koji su se svojim požrtvovnim radom borili protiv nasilne talijanizacije koja se, između ostaloga, odvijala i otvaranjem talijanskih škola u hrvatskim mjestima.⁶⁴ U prijatelju Matku Brajši našao je idealnu osobu za skladanje pjesme pa je Brajša kao zagriženi rodoljub odmah prionuo skladanju. Ubrzo je pozvao Cukona u Pazin gdje je na klaviru odsvirao, a kći Jelka u praizvedbi otpjevala današnju istarsku himnu.⁶⁵ Prva javna izvedba navedene pjesme odvila se u Tinjanu 1911. godine prilikom osnivanja tamburaškog društva.⁶⁶ Iste je godine u Pazinskim Novakima kraj Pazina organiziran koncert „Brajšino večer“ kojim se željelo odati počast dugogodišnjem tajniku Pazinskog

Slika 14. Obitelj Brajša u Pazinu 1916. godine (Marija RIMAN, „Što znamo o skladatelju istarske himne“, *nav. dj.*, str. 206.)

- 60 Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 189. Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 54.–55.; Branimir CRLJENKO, „Hrvatska čitaonica u Pazinu“, *nav. dj.*, str. 113.–114.; Mladenka HAMMER, „Društveni rad profesora Hrvatske gimnazije u Pazinu“, *nav. dj.*, str. 305., 325.,
- 61 Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 102. – 103.
- 62 Josip DEMARIN, Dr. Ivan Cukon–narodni borac za Istru, *nav. dj.*, str. 81.–94.; Nikola LOVRINIĆ, „Krasna zemljo Istro mila“, *nav. dj.*, str. 226.
- 63 Josip DEMARIN, Dr. Ivan Cukon–narodni borac za Istru, *nav. dj.*, str. 84.–85.; Antoni CETNAROWICZ, Narodni preporod u Istri, *nav. dj.*, str. 232.–238.
- 64 Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 26.; Josip ĆIKOVIĆ, „Naša Sloga o školstvu Istre (1870.–1879.)“, *nav. dj.*, str. 96.; Galiano LABINJAN, „Razvoj školstva u Pazinu“, *nav. dj.*, str. 182.; Tugomil UJČIĆ, „Matko Brajša Rašan i neki događaji iz njegova života“, *nav. dj.*, str. 190.–191.; Josip DEMARIN, „Dr. Ivan Cukon–narodni borac za Istru“, *nav. dj.*, str. 87.; Antoni CETNAROWICZ, Narodni preporod u Istri, *nav. dj.*, str. 165.–167.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 40.–45.; Nikola LOVRINIĆ, „Krasna zemljo Istro mila“, *nav. dj.*, str. 224., 226.; Fran BARBALIĆ, Narodna borba u Istri od 1870. do 1915., *nav. dj.*, str. 65.–66., 87.; Giovanni D' ALESSIO, „Nacionalna društva i politička borba u Pazinu“, *nav. dj.*, str. 91.; Marija RIMAN, „Što znamo o skladatelju istarske himne“, *nav. dj.*, str. 209.; Nevio ŠETIĆ, Marko TROGRIĆ, Dalmacija i Istra u 19. stoljeću, *nav. dj.*, str. 190.–192.; Ante CUKROV, Između obrazovanja i denacionalizacije, *nav. dj.*, str. 148.–208.
- 65 Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 26.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 187.; Tugomil UJČIĆ, „Matko Brajša Rašan i neki događaji iz njegova života“, *nav. dj.*, str. 190.–191.; Josip DEMARIN, „Dr. Ivan Cukon–narodni borac za Istru“, *nav. dj.*, str. 87.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 16., 45.; Nikola LOVRINIĆ, „Krasna zemljo Istro mila“, *nav. dj.*, str. 224., 226.; Marija RIMAN, „Što znamo o skladatelju istarske himne“, *nav. dj.*, str. 209.
- 66 Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 45.–46., 104.–105.; Nikola LOVRINIĆ, „Krasna zemljo Istro mila“, *nav. dj.*, str. 226.–227.

kotara i višedesetljetnom borcu za kulturna, jezička i politička prava istarskih Hrvata. Shodno tome te su se večeri svirale Brajšine pjesme što je izazvalo velike ovacije kod prisutne publike.⁶⁷

Nesmetan Brajšin rad uvelike je poremetio Prvi svjetski rat koji je buknuo 1914. godine te iz korijena promijenio dotadašnju sliku Europe. Za Istru i Istrane prilike su postale još gore i napetije kada je susjedna Italija, dojučerašnja saveznica Austro-Ugarske, napustila Trojni savez te 1915. ušla u rat na strani Antante.⁶⁸ Na Soški je front odlazilo mnoštvo mladih Istrana kao i resursi dvojne Monarhije. Stoga je diljem države, pa tako i u Istri, vladala nestašica hrane, lijekova i drugih potrepština. Pazinski je kotar pokušavao pomoći stanovništvu, no zbog nedostatnih sredstava i živežnih namjernica, znalo je doći do gladi i nezadovoljstva.⁶⁹

1917. godine nakon velike pobjede austrijskih i njemačkih snaga u bitci za Kobarid, Istru je posjetio tek ustoličeni car Karlo Habsburški. Prije negoli je stigao u Pulu, zaustavio se u Pazinu gdje ga je dočekalo mnoštvo ljudi te tajnik Matko Brajša Rašan. Kako je Kurelić toga dana bio odsutan, Brajša se pobrinuo za organizaciju dočeka te prijam samog cara. Zanimljivo je zamijetiti kako su obojica samo nekoliko godina kasnije biti izgnani iz svoje rodne grude te posljednje dane dočekali drugoj zemlji.⁷⁰

S negativnim razvojem situacije na svim frontovima u drugoj polovici 1918. godine te izbijanjem revolucija diljem Austro-Ugarske postalo je jasno kako stoljetna monarhija ne gubi samo rat, već nestaje s europske političke scene. Shodno tome te jasno izrečenim talijanskim ekspanzionističkim težnjama prema istočnoj obali Jadrana, brojni su istarski političari u dramatičnim okolnostima u studenome 1918. nastojali Istru i zapadnu Sloveniju sačuvati u okvirima tek nastale Države SHS.⁷¹ Međutim talijanska je vojska silom zauzela Istru, a već 1919. godine krenula s nasilnim pristupom prema političkom vodstvu istarskih Hrvata i Slovenaca. Odmah po zauzeću Pazina, krenulo se u skidanje hrvatske zastave sa zgrade općinskog kotara, što je posljedično dovelo do sukoba s dotadašnjim gradonačelnikom Kurelićem koji je nasilno, zajedno s pristašama, uklonjen iz Pazina.⁷²

Tijekom sljedećih je godina Italija uspostavila čvrstu vlast nad zapadnom Slovenijom i Istrom te krenula u nasilno gašenje hrvatskih i slovenskih škola, institucija i udruženja. Do 1923. godine zabranjena je uporaba hrvatskog jezika u javnosti, spaljivane su knjižnice, čitaonice i sve druge ustanove koje su imale hrvatska ili slovenska obilježja. Politički su prvaci, glazbenici, učitelji, intelektualci, rodoljubi, svećenici i dr. nasilno tjerani iz Istre kako bi se narod čim prije talijanizirao. Slična je tragična sudbina zadesila i Matka Brajšu Rašana koji je zbog diskriminacije morao napustiti rodnu grudu.⁷³

67 Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 16., 106.–107.; Ivana Paula GORTAN-CARLIN, „Glazbena ostavština Matka Brajše Rašana“, *nav. dj.*, str. 236.

68 Nevio ŠETIĆ, Marko TROGRIĆ, Dalmacija i Istra u 19. stoljeću, *nav. dj.*, str. 225.–227.

69 Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 48.

70 Isto, str. 49.–51.

71 Nevio ŠETIĆ, Marko TROGRIĆ, Dalmacija i Istra u 19. stoljeću, *nav. dj.*, str. 227.

72 Josip ČIKOVIĆ, „Stradanja i progoni napredne istarske emigracije“, *Pazinski memorijal*, zbornik. 15., Pazin, 1987., str. 137.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 189.; Fran BARBALIĆ, *Vjerska sloboda Hrvata i Slovenaca u Istri, Trstu i Gorici*, Zagreb, 1931., str. 7.–9.; Galiano LABINJAN, „Dr. Šime Kurelić–glavar mjesne općine Pazin“, *nav. dj.*, str. 47., 49.; Branimir CRLJENKO, „Hrvatska čitaonica u Pazinu“, *nav. dj.*, str. 113.

73 Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 23., 27.; Joisp ČIKOVIĆ, „Stradanja i progoni napredne istarske emigracije“, *nav. dj.*, str. 137.–138.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 189.–190.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 16.; Fran BARBALIĆ, *Vjerska sloboda Hrvata i Slovenaca u Istri, Trstu i Gorici*, *nav. dj.*, str. 7.–9., 14., 45.–47., 55.–57.; Petar STRČIĆ, „Nacionalno–politička borba Hrvata Istre i čitaonički pokret“, *nav. dj.*, str. 29.; Branimir CRLJENKO, „Hrvatska čitaonica u Pazinu“, *nav. dj.*, str. 113., 121.–123.

7. BRAJŠIN ŽIVOT U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI OD 1923. DO 1934. GODINE

Talijanska je država, kako je navedeno, silom uništavala sve tragove hrvatstva i slovenstva Istre. Narodni su predstavnici i prvaci slavenske Istre zbog ugroze vlastita života morali napustiti rodnu grudu. Slična je sudbina zadesila i tada već ostarjelog narodnog preporoditelja Matka Brajšu koji je kao općinski tajnik Pazina dobio otkaz 15. listopada 1923. godine u svojoj 64. godini života.⁷⁴ Zbog netrpeljivosti i diskriminacije Brajša je zajedno sa suprugom Marijom donio tešku odluku o odlasku iz Pazina i Istre. Fašisti im nisu dozvolili odnijeti previše stvari, već samo ono što su mogli u jednom mahu ponijeti. Tako su Brajše ostavile pokućstvo i uspomene te s osnovnim stvarima i šakom istarske zemlje, koju je sa sobom ponijela Marija Brajša, napustili Istru.⁷⁵

Stari se bračni par najprije smjestio u Karlovcu, mjestu u kojem se k doseljenju u Jugoslaviju smjestio velik broj prognanih Istrana. U svoj ih je dom primio sin Ćiril koji je ondje živio zajedno sa suprugom Sofijom i njihovom kćeri, malom Ivankom Brajša.⁷⁶ Zbog skučenosti malog prostora u kojem su Brajše živjele, stariji bračni par odlučio je na proljeće 1924. godine otići u Zagreb, u još jedan veliki centar gdje su se smještali izgnani Istrani. Svoj su privremeni dom do 1929. godine pronašli na adresi Savska cesta 76. Matko Brajša je unatoč starijoj životnoj dobi pri dolasku u Zagreb bio voljan učiti i raditi pa je do umirovljenja radio u Prvoj hrvatskoj štedionici.⁷⁷ Godine 1929. obitelj se seli na lokaciju Nova Ves 10 o čemu Jelka Brajša navodi ovako: „Četiri godine prije smrti moga oca, posredovanjem brata Ćirila, zagrebački kanonik dr. Pavao Lončar dao nam je stan u svojoj kući u Novoj Vesi. Ovdje nam je bilo mnogo udobnije nego u skučenom stanu na Savskoj cesti.“⁷⁸

Budući da je živio u Istri do 1923. godine, Brajša je imao talijansko državljanstvo što mu je donijelo poteškoća pri dobivanju jugoslavenskoga, unatoč činjenici da se dobro snašao u Zagrebu. Zbog problema s dobivanjem državljanstva Brajša je otišao i u Beograd u Ministarstvo unutarnjih poslova gdje su mu ponudili kavu koju je on ljubazno odbio rekavši kako kavu pije u Zagrebu, a državljanstvo je ono zbog čega je došao. Nakon gotovo desetljeća borbe uspijeva dobiti jugoslavensko državljanstvo. 30. lipnja 1932. godine dobio je pismo koje mu je poslao Vjekoslav Spinčić, tada narodni zastupnik, u kojem ga obavještava o dobivanju državljanstva.⁷⁹

Za svoga se boravka u Zagrebu Brajša i dalje bavio glazbom koju je oduvijek istinski volio, a čak je spremio izdati i zbirku koju, nažalost, zbog smrti nije uspio objaviti. Mnogo je o narodnoj istarskoj glazbi razgovarao s Ivanom Matetićem Ronjgovom, a prije same je smrti sastavljao zbirku rodoljubnih istarskih pjesama koju, nažalost, nikad nije objavio jer je starog Brajšu ipak izdalo srce 9. rujna 1934. godine.⁸⁰ Brojni Istrani oprostili su se od njega na Mirogoju u Zagrebu gdje i danas

74 Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 27.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 190.; Joisp ĆIKOVIĆ, „Stradanja i progoni napredne istarske emigracije“, *nav. dj.*, str. 138.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 75.; Matko BRAJŠA RAŠAN, Krasna zemljo Istro mila, *nav. dj.*, str. 6.

75 Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 189.–190.; Fran BARBALIĆ, Vjerska sloboda Hrvata i Slovenaca u Istri, Trstu i Gorici, *nav. dj.*, str. 14., 55.–57.

76 Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 190.; Matko BRAJŠA RAŠAN, Krasna zemljo Istro mila, *nav. dj.*, str. 6.

77 Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 23.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 190.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 120.

78 Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 23.

79 Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 118.–119.

80 Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 27.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 190.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 17., 92.–95.; Ivana Paula GORTAN-CARLIN, „Glazbena ostavština Matka Brajše Rašana“, *nav. dj.*, str. 238.

Slika 15. Grobnica obitelji Brajša
(Fotografirao Kristijan Žgaljardić, 25. 1. 2025. godine.)

počiva zajedno sa suprugom i djecom. Na pogrebu mu je Hrvatsko pjevačko društvo Istra otpjevalo njegovu pjesmu „Mažurano moja“ pod dirigentskim vodstvom Slavka Zlatića.⁸¹

Iako Brajša za života nije uspio vidjeti slobodnu i hrvatsku Istru, ona je samo desetak godina kasnije oslobođena od fašističkog terora, a njegova ga silna ostavština svrstava u isti red s ostalim preporoditeljima Istre kao što su bili Juraj Dobrila, Matko Laginja, Dinko Vitezić i ostali. Istarska županija mu se 2002. godine odužila prihvativši pjesmu koju je zajedno s Medulincem Ivanom Cukonom napravio za *Družbu svetog Ćirila i Metoda za Istru*, a nama je poznata kao „Krasna zemljo Istro mila“.⁸² S druge strane, građani moderne hrvatske Istre odužili su se tako što su osnovali brojne udruge diljem Istre koje nose upravo njegovo ime i bave se promicanjem kulture, povijesti i sjećanja na narodne preporoditelje.

81 Jelka BRAJŠA, „Matko Brajša Rašan“, *nav. dj.*, str. 27.; Lucijan BENKOVIĆ, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *nav. dj.*, str. 191.–192.; Mirjana GRAKALIĆ, Ivana Paula GORTAN-CARLIN i Andrej BADER, Matko Brajša Rašan, *nav. dj.*, str. 63.–64.; Marija RIMAN, „Što znamo o skladatelju istarske himne“, *nav. dj.*, str. 207.

82 Nikola LOVRINIĆ, „Krasna zemljo Istro mila“, *nav. dj.*, str. 227.

8. ZAKLJUČAK

Narodni je preporod period povijesti, kako istarske tako i hrvatske, koji je iznjedrio brojne istaknute ličnosti koje su svojim radom, talentom, požrtvovnošću i rodoljubljem pridonijeli očuvanju hrvatskog kulturnog, jezičnog, ekonomskog i političkog bića pred nasilnom germanizacijom, mađarizacijom i talijanizacijom. Produkt narodnog preporoda istarskih Hrvata bio je i znameniti Pićanac Matko Brajša Rašan, rođen u Pićnu 11. prosinca 1859. godine u obitelji Franje Brajše i Katarine Šumberac Šote. Brajša je odrastao u domu građanske obitelji gdje se govorilo hrvatskim jezikom i baštinilo preporodne hrvatske ideje.

Školovao se u Pićnu, Pazinu i Beču pri čemu je odrastao u čovjeka koji je svojim profesionalnim, glazbenim i rodoljubnim radom pridonio očuvanju hrvatskog kulturnog i političkog bića Istre. Za svoga je školovanja svjedočio političkoj borbi biskupa Jurja Dobrile i prve generacije preporoditelja s vladajućom talijanskom klasom koja je gledala na istarske Hrvate i Slovence kao ljude drugog reda koje treba civilizirati. Nisu ih držali sebi ravnima pa je zbog te nepravde Dobrila krenuo u borbu za očuvanje slavenskog elementa Istre. Slijedili su njegov primjer i preporoditelji druge generacije s kojima je Brajša usko surađivao. Shodno tome možemo zaključiti kako je za svoje mladosti pod utjecajem Dobriline politike, političkog opredjeljenja vlastite obitelji te školovanja u kojem je bio okružen brojnim mladim hrvatskim rodoljubima, Brajša stasao u čovjeka spremnog politički i kulturno doprinijeti očuvanju i razvoju hrvatskog i slovenskog elementa Istre.

Uz pomoć navedene bibliografije zaključujemo kako se pri povratku u Istru oženio Marijom Žitnik iz Pazina te započeo sa svojim profesionalnim i glazbenim radom u Buzetu, gradu koji je 1884. godine prešao iz talijanskih u hrvatske ruke. Godinama je zajedno s Franom Flegom, Antunom Kalcem i ostalim rodoljubima pridonosio kulturnom razvoju grada i općine. Životne su ga prilike tijekom devedesetih godina XIX. stoljeća odvele u Trst, Podgrad i Volosko, gdje se proslavio kao glazbenik i voditelj koncerata, posebno se istaknuvši na Božić 1897. godine u Opatiji za ravnjanja velikim božićnim koncertom.

Zaključujemo da je početkom XX. stoljeća Brajša na Kuhačev zahtjev počeo zapisivati narodne napjeve i pjesme Markgrofovije Istre koje je 1910. godine objavio u Zagrebu pod nazivom *Hrvatske narodne popijevke iz Istre – svjetovne i crkvene*. Godine 1907. Brajša se seli u Pazin gdje radi na položaju općinskog tajnika sve do 1923. Uz Pićanca, Šimona Kurelića, od 1907. do 1918. godine doprinosi kulturnom i političkom razvoju grada Pazina. Navedena nam literatura daje uvid u Brajšin profesionalan i glazbeni rad za života u Pazinu. Shodno tome zaključujemo da je Brajša bio izuzetno posvećen razvoju Pazina, Pazinštine, ali i čitave Istre. Istaknuo se u borbi za liturgijska prava istarskih Hrvata pišući 1910. godine spomenicu i molbu papi Piu X. u kojoj ga, između ostaloga, moli dopuštenje za korištenje hrvatskog jezika u liturgiji. 1911./12. godine sklada pjesmu Družbe svetog Ćirila i Metoda za Istru na tekst Ivana Cukona „Krasna zemljo Istro mila“, koja pak 2002. godine biva proglašena himnom Istarske županije. Nakon Prvog svjetskog rata Brajša 1923. godine zbog talijanskog terora napušta rodnu Istru i seli se u Kraljevinu Jugoslaviju. Umire u Zagrebu 5. rujna 1934. godine.

Prema običaju u povijesnim krugovima, dozvoljava se i samome autoru dati kratki *kroki* prijednog istraživačkog puta, stoga na samom kraju ističem da je Matko Brajša Rašan *persona* bez koje hrvatska Istra ne bi bila potpuna ili ovako kulturno i glazbeno bogata. Bila mi je izuzetna čast istraživati život osobe koja je potekla iz mog kraja te obilaziti mjesta u kojima je živjela i djelovala. Zaključujem kako se danas o Brajši i narodnim preporoditeljima hrvatske Istre i dalje

relativno malo govori te potičem sve koji budu čitali ovaj rad na istraživanje našega kulturnoga i povijesnoga nasljeđa kojemu su upravo naši preporoditelji kamen temeljac. Želja mi je da nas Brajšina životna ostvarenja potaknu da budemo poput njega – preporoditelji. Unatoč velikim mogućnostima obrazovanja suvremen je čovjek često neobrazovan, a uz mnoštvo informacija o svemu i svačemu nedovoljno poznaje svoj zavičaj i svoju rodnu grudu.

9. BIBLIOGRAFIJA

- BARBALIĆ, Fran, *Vjerska sloboda Hrvata i Slovenaca u Istri, Trstu i Gorici*, Zagreb, 1931.
- BARBALIĆ, Fran, *Pučke škole u Istri*, Pula, 1918.
- BARBALIĆ, Fran, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915.*, Zagreb, 1952.
- BENKOVIĆ, Lucijan, „Matko Brajša Rašan i njegovo doba“, *Barbanski zapisi*, svezak. 8., Barban, 2020., str. 153.–208.
- BERTOŠA, Slaven, *Svjetska povijest modernog doba*, Zagreb, 2004.
- BRAJŠA RAŠAN, Matko, *Krasna zemljo Istro mila*, Rijeka, 1985.
- BRAJŠA, Jelka, „Matko Brajša Rašan“, *Ivan Matetić Ronjgov*, zbornik. 2., Rijeka, 1993., str. 23.–27.
- CETNAROWICZ, Antoni, *Narodni preporod u Istri (1860.–1907.)*, Zagreb, 2014.
- CRLJENKO, Branimir, „Hrvatska čitaonica u Pazinu“, *Hrvatska čitaonica u Pazinu*, Pazin, 1999., str. 107.–128.
- CUKROV, Ante, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, Pula, 2001.
- ČOP, Milevoj, „Carsko–kraljevska velika državna gimnazija u Pazinu od 1899. do 1918. godine“, *Hrvatska gimnazija u Pazinu*, Pazin, 1999., str. 79.–136.
- ČIKOVIĆ, Josip, „Naša Sloga o školstvu Istre (1870.–1879.)“, *Ivan Matetić Ronjgov*, zbornik. 2., Rijeka, 1993., str. 93.–98.
- ČIKOVIĆ, Josip, „Stradanja i progoni napredne istarske emigracije“, *Pazinski memorijal*, zbornik. 15., Pazin, 1987., str. 137.–146.
- DABO, Mihovil, *Sve za Boga, vjeru i puk: biskup Juraj Dobrila u svom vremenu*, Pazin, 2015.
- D' ALESSIO, Giovanni, „Nacionalna društva i politička borba u Pazinu krajem Habsburške vladavine“, *Hrvatska čitaonica u Pazinu*, Pazin, 1999., str. 75.–106.
- DEMARIN, Josip, „Dr. Ivan Cukon–narodni borac za Istru“, *Istra-kultura, književnost i društvena pitanja*, br. 3.–4., Pula, 1976., str. 81.–94.
- GIRON, Manon, „Stoljeće dr. Stojana Brajše“, *Hrvatska gimnazija u Pazinu*, Pazin, 1999., str. 425.–434.
- GORTAN–CARLIN, Ivana Paula, „Glazbena ostavština Matka Brajše Rašana“, *Dr. Juraj Dobrile i stoljeća krasne zemlje*, Poreč, 2015., str. 235.–256.
- GRAKALIĆ, Mirjana, GORTAN-CARLIN Ivana Paula i BADER Andrej, *Matko Brajša Rašan*, Pula, 2019.
- HAMMER, Mladenka, „Društveni rad profesora Hrvatske gimnazije u Pazinu (1899. – 1918.)“, *Hrvatska gimnazija u Pazinu*, Pazin, 1999., str. 299.–340.

JAKOVLJEVIĆ, Ilija, „Slovenski svećenici: očuvanje vjerske i nacionalne svijesti u Istri“, *Slovenski svećenici u hrvatskoj Istri u 19. i 20. stoljeću*, Pazin–Poreč–Ljubljana, 2024., str. 9.–26.

LABINJAN, Galiano, „Razvoj školstva u Pazinu–prilog za povijesnu sintezu“, *Pazinski memorijal*, zbornik. 19., Pazin, 1989., str. 179.–210.

LABINJAN, Galiano, „Dr. Šime Kurelić–glavar mjesne općine Pazin od 1898. do 1918. godine“, *Hrvatska čitaonica u Pazinu*, Pazin, 1999., str. 43.–59.

LABINJAN, Galiano, „Gimnazija u Pazinu s nastavom na njemačkom jeziku (1836.–1890.)“, *Hrvatska gimnazija u Pazinu*, Pazin, 1999., str. 511.–533.

LOVRINIĆ, Nikola, „Krasna zemljo Istro mila povodom 100 obljetnice skladanja istarske himne“, *Dr. Juraj Dobrile i stoljeća krasne zemlje*, Poreč, 2015., str. 223.–234.

ORBANIĆ, Elvis, *Katedra svetog Nicefora. Povijesna skica Pićanske biskupije.*, Pazin, 2002.

RIMAN, Marija, „Što znamo o skladatelju istarske himne“, *Hrvatska čitaonica u Pazinu*, Pazin, 1999., str. 205.–216.

STRČIĆ, Petar, „Hrvatska u doba biskupa Jurja Dobrile s posebnim naglaskom na Istru“, *Dr. Juraj Dobrile i stoljeća krasne zemlje*, Poreč, 2015., str. 11.–20.

STRČIĆ, Petar, „Prilog o prvom hrvatskom taboru Istr i Kvarnerskim otoka“, *Ivan Matetić Ronjgov*, zbornik. 2., Rijeka, 1993., str. 235.–244.

STRČIĆ, Petar, „Osnovni problemi razvoja Istre i Kvarnerskih otoka u prvoj polovici 19. stoljeća“, *Pazinski memorijal*, zbornik. 21., Pazin, 1990., str. 21.–26.

STRČIĆ, Petar, „Nacionalno–politička borba Hrvata Istre i čitaonički pokret“, *Hrvatska čitaonica u Pazinu*, Pazin, 1999., str. 9.–30.

STRČIĆ, Mirjana, „Antun Kalac–hrvatski narodni preporoditelj i pjesnik“, *Hrvatska čitaonica u Pazinu*, Pazin, 1999., str. 177.–186.

ŠETIĆ, Nevio, „Prvi izbori u Istri i Dalmaciji za zastupnike u Carevinskom vijeću po općem i jednakom izbornom pravu“, *Zbornik u čast Stipana Trogrlića*, Split, 2024., str. 141.–154.

ŠETIĆ, Nevio, TROGRLIĆ, Marko, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, Zagreb, 2015.

ŠETIĆ, Nevio, „Prilog poznavanju ekonomskih odnosa u Istri, Rijeci i Kvarnerskim otocima za francuske uprave (1805.–1813.)“, *Pazinski memorijal*, zbornik. 21., Pazin, 1990., str. 27.–39.

ŠETIĆ, Nevio, „Značaj Jurja Dobrile danas“, *Dr. Juraj Dobrile i stoljeća krasne zemlje*, Poreč, 2015., str. 107.–128.

ŠETIĆ, Nevio, *Napoleon u Istri. Istra za Francuske uprave 1805.–1813.*, Pula, 1989.

TROGRLIĆ, Stipan, *Katolička crkva u Istri*, Pula, 2006.

UJČIĆ, Tugomil, „Matko Brajša Rašan i neki događaji iz njegova života“, *Pazinski memorijal*, zbornik. 21., Pazin, 1990., str. 187.–192.

VELČIĆ, Franjo, „Spor između porečko–pulskog biskupa Ivana Krstitelja Fappa i kapelana u Šajinima Josipa Vrbke 1897. godine“, *Zbornik u čast Stipana Trogrlića*, Split, 2024., str. 119.–140.

VLAHOV, Dražen, „Prilog povijesti mjesne općine Pazin krajem 19. i početkom 20. stoljeća“, *Hrvatska čitaonica u Pazinu*, Pazin, 1999., str. 32.–42.

ŽGALJARDIĆ, Kristijan, „Sveci Pićanske biskupije“, *1. Labinski kulturno povijesni susreti. Zbornik radova sa znanstveno–stručnog skupa*, Labin, 2017., str. 494.–511.

MATKO BRAJŠA RAŠAN AND HIS ROLE IN THE NATIONAL REVIVAL OF THE ISTRIAN CROATS

Summary

Matko Brajša Rašan was born in Pićan on December 11, 1859, into the bourgeois family of Franjo Brajša and Katarina Šumberac Šota. He began his education in his native Pićan, then continued at the German gymnasium in Pazin (where he came into contact with professors Julius Brunner and Fridolina Stockl, who taught him music), and finished his studies in Vienna, studying law. During his time in Vienna, alongside his studies, Brajša devoted himself to music, and he was one of the founders of the Croatian Academic Society *Zvonimir*. After completing his studies, he returned to Istria, working as a legal trainee and secretary in numerous Istrian towns. In addition to his business career, he was one of the leaders of the Croatian National Revival in Istria, participating in that struggle with musical notes. Due to his work in writing down folk tunes and songs, he made an immeasurable contribution to preserving the culture, language, and identity of the Istrian Croats. Brajša occupied a special place in 1911/1912 when, together with Ivan Zuccon from Medulin, he composed the song *Družbe svetog Ćirila i Metod za Istru* which was later renamed *Krasna zemljo Istria mila*. That song would later become the anthem of Istria. Brajša's fruitful work was interrupted by the Italian conquest of Istria after the end of World War I, during which Brajša, along with many other prominent Istrian Croats, moved to the neighbouring Kingdom of Yugoslavia. He eventually died in Zagreb in 1934, and at his funeral an Istrian choir, conducted by Slavko Zlatić, sang the song "Mažurano moja".

Keywords: *Matko Brajša Rašan, Pićan, Pazin, Croatian National Revival in Istria*

OBRAZOVNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA GRADOVA ISTARSKE ŽUPANIJE PREMA POPISIMA 2011. I 2021. GODINE S POSEBNIM OSVRTOM NA GRAD PAZIN

Josip Šiklič

Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre Pazin

Jurine i Franine 13b, Pazin

e-mail: josip.siklic3@gmail.com

UDK 314:37](497.571)"2011"

314:37](497.571)"2021"

Pregledni rad

Izvadak

Predmet istraživanja obrazovna je struktura stanovništva gradova Istarske županije prema popisima 2011. i 2021. godine s posebnim osvrtom na Grad Pazin. Cilj je utvrditi promjene u obrazovnim razinama i razlike prema spolu te ih usporediti s prosjekom županije i Republike Hrvatske. Metodologija se temelji na analizi službenih podataka Državnog zavoda za statistiku korištenjem deskriptivne i komparativne statistike. Rezultati pokazuju da je broj stanovnika starijih od 15 godina smanjen za 7,38 % u gradovima županije i 5,22 % u Pazinu. Udio osoba bez škole pao je s 0,58 % na 0,28 %, a s nezavršenom osnovnom školom s 5,29 % na 1,30 %. Srednjoškolsko obrazovanje ostaje najzastupljenije (50,19 %), dok je najveći rast zabilježen u visokom obrazovanju (sveučilišni studij 13,31 %). U Pazinu 46,61 % stanovništva ima srednju, a 13,24 % sveučilišnu razinu obrazovanja. Posebno se ističe rast visokoobrazovanih žena. Unatoč depopulaciji obrazovna struktura bilježi znatan napredak, a rast visokoobrazovanih predstavlja važan razvojni potencijal Istarske županije.

Ključne riječi: Istarska županija, Pazin, obrazovna struktura, tercijarno obrazovanje, demografski trendovi

1. Obilježja stanovništva gradova u Istarskoj županiji

Na temelju članka 133. Ustava Republike Hrvatske teritorijalni ustroj Republike Hrvatske određen je Zakonom o područjima županija, gradova i općina. Županije su jedinice područne (regionalne) samouprave, dok jedinice lokalne samouprave (JLS) čine gradovi i općine.

Republika Hrvatska podijeljena je na ukupno 576 jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave: 20 županija i Grad Zagreb¹, 127 gradova te 428 općina.

Demografsku sliku Hrvatske u 21. stoljeću obilježavaju trajna depopulacija, starenje stanovništva i neravnoteža u dobnoj strukturi. Broj stanovnika smanjuje se zbog negativnog prirodnog prirasta (više umrlih nego rođenih) te iseljavanja. Demografsko starenje, tj. smanjenje udjela mladih i

¹ Grad Zagreb, kao glavni grad RH, posebna je i jedinstvena teritorijalna i upravna jedinica kojoj se ustrojstvo uređuje Zakonom o Gradu Zagrebu.

povećanje udjela starijih osoba u ukupnoj populaciji, predstavlja zabrinjavajući trend na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini. Hrvatska se nalazi na negativnoj strani demografskih pokazatelja – bilježi negativni prirodni prirast, negativan migracijski saldo i ukupno smanjenje broja stanovnika.

Istarska županija najvećim se dijelom prostire na području istarskog poluotoka. Do 1992. godine područje današnje županije bilo je podijeljeno na sedam općina (Buje, Buzet, Labin, Pazin, Poreč, Pula i Rovinj), koje su tijekom 1980-ih godina činile dio Zajednice općina Rijeka. Početkom 1993. godine provedena je nova administrativno-teritorijalna podjela Hrvatske, nakon čega se Istra konstituirala kao Istarska županija, sa sjedištem u Pazinu. Danas ju čine jedinice lokalne samouprave – deset gradova i 31 općina. Gradovi su: Buje, Buzet, Labin, Novigrad, Pazin, Poreč, Pula, Rovinj, Umag i Vodnjan.

Gradovi Istarske županije zajedno obuhvaćaju površinu od 960,8 km², što čini 34,15 % ukupne površine županije. Prema popisu stanovništva iz 2021. godine, u deset gradova živi 133.364 stanovnika (52,04 % žene i 47,96 % muškarci), odnosno 68,31 % ukupnog stanovništva županije. U odnosu na popis iz 2011. godine, broj stanovnika smanjen je za 10.612, odnosno 7,37 %.

Prosječna gustoća naseljenosti urbanih prostora iznosi 137,6 stanovnika/km² (2021.), dok je prosjek za Istarsku županiju 69,41 st./km², a za Hrvatsku 68,41 st./km². Unutar županije gustoća značajno varira – od svega 36,4 st./km² na području Grada Buzeta do čak 1.010 st./km² u Gradu Puli (vidi Tablicu 1.).

Tablica 1. Površine, stanovništvo i gustoća naseljenosti gradova u Istarskoj županiji 2011. i 2021.

Gradovi	Površina (km ²)	Broj naselja 2021.	Broj stanovnika 2011.	Broj stanovnika 2021.	Gustoća naseljenosti (st./km ²) 2021.
Buje	103,4	25	5.182	4.441	42,9
Buzet	165,0	54	6.133	5.999	36,4
Labin	71,9	17	11.642	10.424	145,0
Novigrad	27,0	5	4.345	3.889	144,0
Pazin	136,5	18	8.638	8.279	60,7
Poreč	139,0	58	16.696	16.607	119,5
Pula	51,7	1	57.460	52.220	1.010,0
Rovinj	77,7	2	14.294	12.968	166,9
Umag	83,0	23	13.467	12.699	153,0
Vodnjan	105,6	4	6.119	5.838	55,3
Ukupno	960,8	207	143.976	133.364	138,80
Istarska županija	2.813	639	208.055	195.237	69,41
Republika Hrvatska	56.594	6.757	4.284.889	3.871.833	68,41

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, DZS, Zagreb; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2021. – Stanovništvo po gradovima/općinama, Državni zavod za statistiku (dalje: DZS), Zagreb, www.dzs.hr; Izračun autora temeljem podataka Državnog zavoda za statistiku i podataka s web stranica jedinica lokalne samouprave.

2. Obrazovna struktura gradova Istarske županije

Obrazovna struktura označava prikaz razine obrazovanosti stanovništva na određenom prostoru, a stanovništvom se smatra ljudska populacija unutar određene geografske cjeline. Obrazovanje se smatra temeljem ljudskog razvoja i ključnim pokretačem društvenog napretka. Budući da nedostatak znanja, vještina i kompetencija, koje se najvećim dijelom stječu obrazovanjem, povećava rizik od socijalne isključenosti i siromaštva, obrazovanje se uobičajeno promatra kao jedan od najvažnijih pokazatelja kvalitete života.

Obrazovna struktura stanovništva analizira se dvama osnovnim obilježjima – pismenošću i školskom spremom.² U Hrvatskoj se od 1981. godine u popisima stanovništva prikupljaju podaci o pismenosti za osobe starije od 15 godina. Pitanje o pismenosti postavljalo se samo osobama koje nisu pohađale školu ili su završile najviše tri razreda osnovne škole, a pismenima se smatraju one osobe koje izjave da znaju pročitati i napisati neki uobičajeni tekst. Razvrstavanjem obrazovanja na primarno, sekundarno i tercijarno moguće je sagledati složenost obrazovne strukture, međusobnu povezanost svih razina te pratiti promjene u udjelima obrazovnih razina i njihovu raspodjelu prema spolu, osobito usporedbom podataka iz 2011. i 2021. godine.

Sustav obrazovanja u Republici Hrvatskoj obuhvaća predškolsko, osnovno, srednje i visoko obrazovanje. Osnovno obrazovanje obvezno je za svu djecu, a izvodi se redovitim i posebnim programima kojima se stječu znanja i sposobnosti potrebni za nastavak školovanja. Srednje obrazovanje, koje nije obvezno, omogućuje stjecanje znanja i kvalifikacija za daljnje obrazovanje ili rad, dok visoko obrazovanje provode sveučilišta, fakulteti, umjetničke akademije, veleučilišta i visoke škole. Osnovno i srednje obrazovanje organizirano je kao redovito obrazovanje i posebno obrazovanje koje uključuje programe za djecu i mlade s teškoćama u razvoju, obrazovanje odraslih te osnovno umjetničko obrazovanje koje priprema djecu za nastavak školovanja u srednjim umjetničkim školama.

Prema popisu stanovništva iz 2011. godine u gradovima Istarske županije živjelo je 124.888 stanovnika starijih od 15 godina, što je činilo 60,03 % stanovnika te dobne skupine na razini cijele županije. Bez škole bilo je 828 stanovnika ili 0,39 %, osnovnu školu završilo je njih 22.770 ili 10,94 %, dok je srednju školu završilo 70.456 osoba odnosno 33,86 %. Stručni studij završilo je 9.661 stanovnika ili 4,64 %, a sveučilišni studij njih 12.982 ili 6,24 %. Za 338 stanovnika podaci o obrazovanju nisu bili poznati (vidi Tablicu 2.).

2 Nenad Pokos, „Glavne značajke obrazovne strukture stanovništva Hrvatske // Stanovništvo Hrvatske - dosadašnji razvoj i perspektive“ / Živić, Dražen; Pokos, Nenad; Mišetić, Anka (ur.). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2005. str. 147. https://www.pilar.hr/wp-content/images/stories/dokumenti/zbornici/28/z_28_145.pdf (pristupljeno 3. svibnja 2024.).

Tablica 2. Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi 2011. godine po gradovima

Gradovi	Ukupno	Bez školske spreme	1-3 razred	4-7 razred	Osnovna škola	Srednje obrazovanje	Visoko obrazovanje			Nepoznato
							Stručni studij ²	Sveučilišni studij ³	Magisterij i doktorat	
Buje	4.541	24	49	373	970	2.486	318	311	7	3
Buzet	5.289	42	50	478	1.232	2.702	344	435	4	2
Labin	10.290	74	80	936	1.688	5.618	857	1.008	12	17
Novigrad	3.771	39	50	306	718	2.132	248	271	7	-
Pazin	7.494	34	47	257	2.010	3.871	522	747	5	1
Poreč	14.239	88	96	758	2.220	8.494	1.061	1.471	35	16
Pula	49.864	345	243	2.365	7.792	28.590	4.058	6.117	121	233
Rovinj	12.573	74	79	565	2.327	7.079	1.002	1.362	38	47
Umag	11.707	58	51	452	2.491	6.677	976	977	6	19
Vodnjan	5.120	50	69	313	1.322	2.807	275	283	1	-
Ukupno	124.888	828	814	6803	22770	70.456	9661	12982	236	338
Istarska županija	180.239	1.303	1.458	11.555	35.092	100.602	12.913	16.664	297	355

Izvor: Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi, starosti i spolu, Popis 2011. Zagreb DZS, www.dzs.hr

Prema popisu stanovništva iz 2021. godine u gradovima Istarske županije živjelo je 115.667 stanovnika starih 15 i više godina, što je činilo 59,24 % stanovnika te dobne skupine na razini županije. Bez završene škole bilo je 367 osoba ili 0,19 %. Osnovnu školu završilo je 16.977 stanovnika (8,69 %), dok je srednju školu završilo njih 66.946 (34,29 %). Stručni studij završilo je 11.460 stanovnika ili 5,87 %, a sveučilišni studij 17.749 stanovnika odnosno 9,09 %. Za 53 osobe podaci o obrazovanju nisu bili poznati (Tablica 3.).

Tablica 3. Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi 2021. godine po gradovima

Gradovi	Ukupno	Bez školske spreme	1-3 razred	4-7 razred	Osnovno obrazovanje	Srednje obrazovanje	Visoko obrazovanje			Nepoznato
							Stručni studij ²	Sveučilišni studij ³	Magisterij i doktorat	
Buje	3.894	13	11	71	720	2.326	342	402	9	-
Buzet	5.165	20	17	105	1.088	2.861	412	651	9	2
Labin	9.223	39	20	220	1.356	5.321	946	1.306	13	2
Novigrad	3.386	14	24	98	588	1.882	318	446	11	5
Pazin	7.103	11	10	44	1.386	3.875	672	1.096	9	-
Poreč	14.197	45	25	154	1.818	8.566	1.379	2.146	52	12
Pula	45.640	161	74	449	5.702	26.193	4.796	8.054	192	19
Rovinj	11.238	25	13	152	1.592	6.470	1.134	1.788	60	4
Umag	10.886	23	12	125	1.756	6.516	1.085	1.347	15	7
Vodnjan	4.935	16	14	95	971	2.936	376	513	12	2
Ukupno	115.667	367	220	1.513	16.977	66.946	11.460	17.749	382	53
Istarska županija	169.202	570	374	2.538	26.784	98.426	15.821	24.093	507	89

Izvor: Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi, starosti i spolu po gradovima/općinama, popis 2021., Zagreb DZS, www.dzs.hr

Između 2011. i 2021. godine u gradovima Istarske županije zabilježene su značajne promjene u obrazovnoj strukturi stanovništva starijeg od 15 godina. Ukupan broj stanovnika te dobne skupine smanjen je s 124.888 na 115.667, odnosno za 9.221 osobu (–7,38 %).

Udio stanovnika bez završene škole smanjio se s 0,39 % na 0,19 %, što upućuje na pozitivan trend smanjenja nepismenosti i povećanja minimalne obrazovne razine. Također, udio osoba sa završenom osnovnom školom pao je s 10,94 % na 8,69 %, dok je udio sa završenom srednjom školom ostao na približno istoj razini (2011.: 33,86 %; 2021.: 34,29 %).

Najveći pomak zabilježen je u području tercijarnog obrazovanja. Udio stanovnika sa završenim stručnim studijem porastao je s 4,64 % na 5,87 %, a sa završenim sveučilišnim studijem sa 6,24 % na 9,09 %. To znači da gradovi Istarske županije u promatranom razdoblju bilježe rast visokoobrazovanog stanovništva, unatoč ukupnom padu populacije.

Ovi podaci ukazuju na postupni porast obrazovne razine stanovništva, što se osobito očituje u rastu udjela visokoobrazovanih, ali i na istodobno smanjenje ukupnog broja stanovnika, što je posljedica negativnih demografskih trendova.

U navedenom razdoblju (2011. – 2021.) Pazin je zabilježio smanjenje ukupnog broja stanovnika starijih od 15 godina za 5,2 %, što je u skladu s općim depopulacijskim trendovima u Istarskoj županiji i Hrvatskoj. Unatoč padu broja stanovnika obrazovna struktura bilježi značajno poboljšanje.

Broj osoba bez završene škole gotovo se prepolovio, dok je udio stanovništva sa završenom samo osnovnom školom smanjen za trećinu. Istodobno, udio osoba sa srednjim obrazovanjem ostao je

stabilan, a najvažnija promjena vidljiva je u području visokog obrazovanja. Broj visokoobrazovanih porastao je s 17,0 % na 25,0 %, što Pazin svrstava među gradove s izraženijim rastom tercijarnog obrazovanja.

U usporedbi s ostalim gradovima Pazin ima prosječan udio srednjoškolskog stanovništva, ali se povoljno ističe visokim udjelom visokoobrazovanih što ga približava većim urbanim središtima poput Poreča i Rovinja. Također, Pazin se ubraja među gradove s najmanjim udjelom stanovnika bez škole ili najnižim razinama obrazovanja.

Sveukupno gledano, iako Pazin gubi stanovništvo, struktura njegovih stanovnika pokazuje pozitivan obrazovni pomak, što predstavlja važan resurs za gospodarski i društveni razvoj grada u budućnosti.

Pazin se, u usporedbi s ostalim gradovima Istarske županije, nalazi u sredini po veličini stanovništva. Prema popisu 2021. godine imao je 7.103 stanovnika starijih od 15 godina, što je osjetno manje nego 2011. godine pa je i u Pazinu, kao i u većini drugih gradova županije, prisutno smanjenje ukupnog broja stanovnika.

Obrazovna struktura Pazina pokazuje povoljne trendove. Karakterizira ga relativno visok udio visokoobrazovanih (24,9 %), čime se svrstava uz bok većim urbanim središtima poput Poreča i Rovinja. Udio srednje obrazovanih nešto je manji nego u obalnim gradovima, ali i dalje čini većinu obrazovne slike. Posebno je pozitivan pokazatelj vrlo nizak broj osoba bez škole ili s najnižim razinama obrazovanja, čime se Pazin izdvaja kao grad s kvalitetnijom obrazovnom strukturom u odnosu na većinu manjih gradova u županiji.

Sveukupno gledano, iako Pazin bilježi pad broja stanovnika, obrazovna struktura upućuje na povećanje kvalitete ljudskog kapitala – s naglaskom na rast udjela visokoobrazovanih i smanjenje udjela osoba s najnižim obrazovnim razinama.

3. Stanovništvo bez škole u gradovima Istarske županije

3.1. Usporedba stanovništva bez škole u gradovima Istarske županije 2011. i 2021. godine

Prema popisu stanovništva iz 2011. godine u gradovima Istarske županije živjelo je 828 osoba bez škole, dok se 2021. godine njihov broj smanjio na 367. Izraženo u postocima, udio stanovništva starijeg od 15 godina bez škole 2011. iznosio je 0,58 %, dok je 2021. pao na 0,28 %. Dakle, u promatranom razdoblju zabilježeno je smanjenje udjela stanovništva bez škole u svim gradovima za 0,30 postotnih bodova.

U Gradu Pazinu 2011. godine evidentirana su 34 stanovnika bez škole, dok ih je 2021. godine bilo svega 11. Izraženo u postocima, udio stanovništva bez škole starijeg od 15 godina smanjio se s 0,39 % (2011.) na 0,13 % (2021.), što predstavlja smanjenje od 0,26 postotnih bodova.

3.2. Usporedba stanovništva bez škole u gradovima Istarske županije prema spolu 2011. i 2021. godine

Prema popisu stanovništva iz 2011. godine u gradovima Istarske županije bilo je 187 muškaraca i 641 žena bez škole. Do 2021. godine broj muškaraca bez škole smanjio se na 96, a broj žena na 271 osobu. Udio muškog stanovništva bez škole 2011. godine iznosio je 0,13 %, dok se 2021. godine smanjio na 0,07 %. Udio ženskog stanovništva bez škole 2011. godine bio je 0,45 %, a 2021. godine

pao je na 0,20 %. Dakle, relativni udio žena bez škole smanjio se za 0,25 postotnih bodova, dok je kod muškaraca zabilježeno smanjenje od 0,06 postotnih bodova. Time se uočava nejednako smanjenje udjela stanovništva bez škole prema spolu, pri čemu je kod žena pad izraženiji nego kod muškaraca.

4. Obrazovna struktura stanovništva prema školskoj spremi u gradovima Istarske županije

4.1. Obrazovna struktura stanovništva prema školskoj spremi 2011. godine

U prethodnom dijelu rada analizirano je stanovništvo bez školske spreme staro 15 i više godina, dok se u ovom dijelu prikazuje analiza prema školskoj spremi, odnosno prema najvišoj završenoj školi.

Prema popisu stanovništva iz 2011. godine u gradovima Istarske županije živjelo je 143.976 stanovnika, a njih 7.617 ili 5,29 % bilo je bez završene osnovne škole. Ovaj udio uključuje stanovništvo s nezavršenim osnovnim obrazovanjem, odnosno one koji su završili od 1. do 3. razreda (niže osnovno obrazovanje) te od 4. do 7. razreda osnovne škole (više osnovno obrazovanje). Najveći dio stanovništva bez završene osnovne škole činile su žene – ukupno 5.581 osoba ili 3,88 % ukupnog stanovništva.

Osnovnu školu završilo je 22.770 stanovnika, što čini 15,82 % ukupne populacije gradova. Žene su činile većinu u ovoj obrazovnoj kategoriji – njih 13.767 ili 9,56 %.

Najveći udio u obrazovnoj strukturi pripadao je srednjoškolskom obrazovanju, koje je imalo 70.456 stanovnika, odnosno 48,94 % ukupnog stanovništva. Većinu srednjoškolske populacije činili su muškarci s udjelom od 26,37 % (37.962 osobe).

Stručni studij završilo je 9.661 stanovnika ili 6,71 %, a među njima je bilo 3,76 % više žena nego muškaraca. Sveučilišni studij završilo je 12.982 osobe ili 9,02 % stanovništva, od čega je udio muškog stanovništva bio 4,14 %, a ženskog 4,87 %. Kod najviših razina obrazovanja, odnosno magisterija i doktorata, muškarci su bili zastupljeniji. U ukupnoj populaciji udio stanovnika s doktoratom iznosio je 0,16 %, pri čemu su muškarci činili većinu s 56,25 %.

Zaključno, gotovo polovica stanovništva gradova Istarske županije starog 15 i više godina 2011. godine imala je završeno srednjoškolsko obrazovanje, s većim udjelom muške populacije za 3,8 postotnih bodova. Osnovno obrazovanje imala je približno jedna šestina stanovništva, pri čemu je udio žena bio veći za 3,32 postotna boda. Žene su bile brojnije na višim razinama tercijarnog obrazovanja, dok se spolna razlika najviše očitovala među doktorima znanosti, gdje su muškarci činili 56,25 %.

4.2. Obrazovna struktura stanovništva prema školskoj spremi 2021. godine

Prema popisu stanovništva iz 2021. godine u gradovima Istarske županije zabilježeno je smanjenje broja stanovnika starijih od 15 godina za 9.221 osobu. Muška populacija bilježi pad od 4.872 stanovnika, a ženska od 4.349.

Udio stanovništva s nezavršenom osnovnom školom iznosio je 1,30 %, a u njega se ubrajaju osobe koje su završile od 1. do 3. razreda (niže osnovno obrazovanje) ili od 4. do 7. razreda (više osnovno obrazovanje). Većinu ove skupine činile su žene – njih 76,05 %.

Osnovnu školu završilo je 12,73 % stanovništva, a među njima žene, također, čine većinu s udjelom od 58,93 %.

Najveći udio u obrazovnoj strukturi ima srednje obrazovanje koje je završilo 66.946 stanovnika ili 50,19 % populacije starije od 15 godina. Udio žena unutar ove skupine iznosio je 47,16 %, što je niže od udjela muškaraca. Na smanjen udio žena sa završenom srednjom školom utjecala je činjenica da je značajan dio starijeg ženskog stanovništva ostao bez završene osnovne škole ili s nižim razinama obrazovanja, a završeno osnovno obrazovanje preduvjet je za nastavak školovanja u srednjoj školi.

Stručni studij završilo je 8,59 % stanovništva, pri čemu je udio žena bio veći (4,76 %). Sveučilišni studij završilo je 13,31 % stanovništva, a i ovdje su žene bile brojnije – za 2,39 postotnih bodova više od muškaraca. To pokazuje da manji udio žena u srednjoškolskom obrazovanju ne znači slabiju obrazovanost u cjelini jer su žene u većoj mjeri nastavile obrazovanje na visokoj razini. Povećanje udjela žena na stručnim i sveučilišnim studijima objašnjava se većom obrazovanošću mlađih ženskih generacija.

Udio stanovništva s doktoratom iznosio je tek 0,28 % pri čemu su muškarci bili zastupljeniji. Žene su činile 0,14 % ukupnog stanovništva s doktoratom, dok su muškarci imali 1,34 postotna boda veći udio. Pretpostavlja se da je veći udio muškaraca među doktorima znanosti rezultat činjenice da se dio žena nakon završetka fakulteta posvetio obitelji i djeci pa nisu nastavile obrazovanje na poslijediplomskoj razini.

4. 3. Obrazovna struktura stanovništva prema školskoj spremi 2011. – 2021. godine

U razmatranom desetljeću (2011. – 2021.) zabilježen je pad udjela stanovništva bez škole s 0,58 % na 0,28 %. Većinu su i dalje činile žene, ali se njihov udio u ukupnoj populaciji bez škole smanjio s 77,42 % na 73,84 %.

Stanovništvo s nezavršenom osnovnom školom (osobe sa završenim 1. – 3. ili 4. – 7. razreda osnovne škole) također bilježi pad – sniženo je za 3,99 postotnih bodova te je 2021. godine iznosilo 1,30 %. I u ovoj kategoriji prevladava ženska populacija, čiji se udio povećao s 73,35 % na 76,05 %.

Udio stanovništva sa završenom osnovnom školom smanjio se s 15,82 % na 12,73 %, a među njima su žene i dalje bile brojnije, iako s nešto manjim udjelom nego 2011. godine (8,01 % u 2021.).

Najveći udio u obrazovnoj strukturi i dalje ima srednjoškolsko obrazovanje. Udio stanovništva sa završenom srednjom školom porastao je za 1,21 postotni bod i 2021. godine iznosio je 50,19 %, što znači da je nešto više od polovice stanovnika gradova Istarske županije bilo srednjoškolski obrazovano. Omjer po spolu blago se promijenio – udio žena smanjio se za 0,64 postotna boda, a muškaraca za 1,8 postotnih bodova.

Visoko obrazovanje bilježi najveći porast. Stručni studij 2021. godine završilo je 8,59 % stanovništva, što je 1,88 postotnih bodova više nego 2011. Žene su u ovoj skupini bile nešto brojnije (+0,11 postotnih bodova). Udio muškaraca sa završenim stručnim studijem povećao se s 2,95 % na 3,83 %. Sveučilišne studije završilo je 13,31 % stanovništva, što je porast od 4,29 postotnih bodova. Žene su u ovoj kategoriji također imale rast – njihov udio povećan je za 2,98 postotnih bodova pa čine 43,45 % visokoobrazovanih u ukupnoj populaciji.

U razdoblju između dvaju popisa stanovništva najvažnije promjene odnose se na rast udjela srednjoškolskog obrazovanja (1,21 postotni bod) te još izraženiji rast visokoobrazovanih (4,08 postotnih bodova). Na temelju uočenih trendova može se pretpostaviti da će udio visokoobrazovanih i u sljedećim godinama nastaviti rasti.

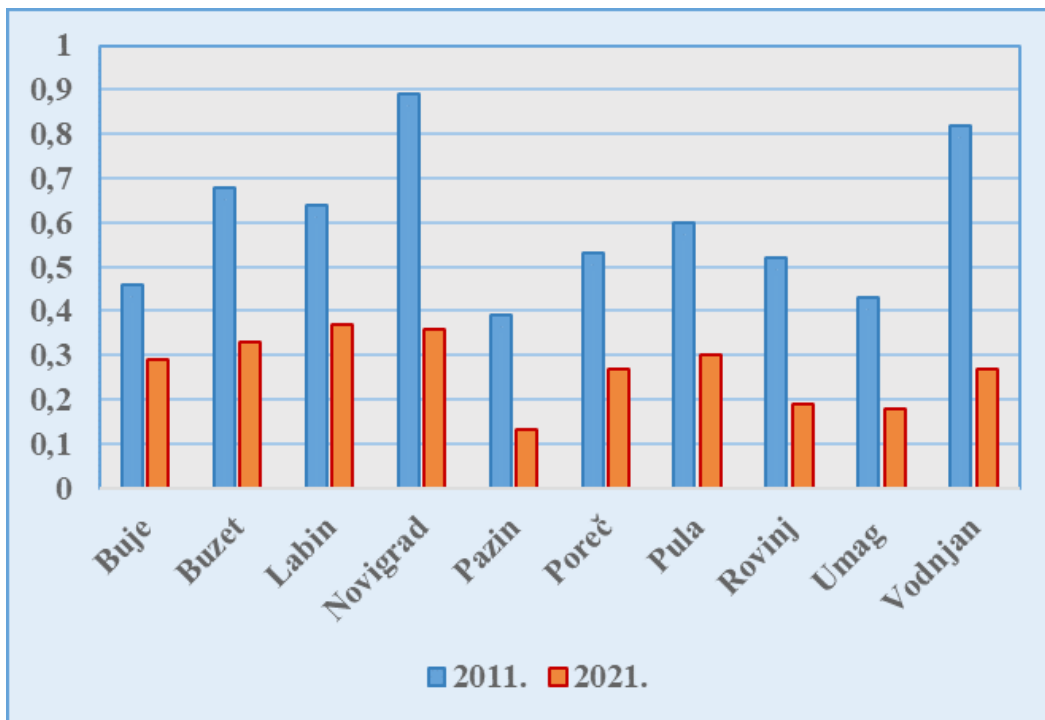
U Gradu Pazinu u su istom razdoblju, također, zabilježene promjene na svim razinama obrazovanja. Ukupan broj muškaraca smanjen je za 5,15 %, a žena za 3,18 %. Broj muškaraca bez završene osnovne škole smanjen je za 70 osoba (–80,46 %), a žena za 77 (–35,48 %). Istodobno je smanjen i broj osoba kojima je osnovna škola bila najviša razina obrazovanja – kod muškaraca za 328 (–38,82 %), a kod žena za 296 (–25,41 %).

Udio muškaraca sa završenom srednjom školom porastao je za 0,41 %, a žena za 0,29 %, što upućuje na stagnaciju u ovoj obrazovnoj skupini. Najveći pomak vidljiv je u terciarnom obrazovanju. Stručni studij završilo je 70 muškaraca više (22,95 %) i 80 žena više (21,79 %). Sveučilišni studij završilo je 268 žena više (39,58 %) i 81 muškarac više (19,33 %). Podaci potvrđuju da je u Pazinu, kao i u gradovima Istarske županije u cjelini, u posljednjem desetljeću došlo do značajnog smanjenja broja stanovnika s nižim razinama obrazovanja i istodobnog rasta udjela visokoobrazovanih, pri čemu je povećanje posebno izraženo kod žena.

5. Usporedba obrazovne strukture stanovništva gradova Istarske županije prema školskoj spremi 2011. i 2021. godine

Između dva zadnja popisa stanovništva došlo je do značajnih promjena u obrazovnoj strukturi stanovništva gradova i to osobito u broju onih bez obrazovanja. U nastavku slijedi grafički prikaz u kojem su uspoređeni relativni udjeli obrazovne strukture stanovništva za svaku razinu dostignutog obrazovanja.

Grafikon 1. Usporedni prikaz relativnih udjela stanovništva gradova bez škole 2011. i 2021. godine

Izvor: Izrada autora temeljem podataka Državnog zavoda za statistiku.

Prema podacima prikazanim na Grafikonu 1. vidljivo je da se u razdoblju između dvaju popisa stanovništva obrazovna slika gradova Istarske županije značajno promijenila u pozitivnom smjeru. U svim gradovima smanjen je udio stanovništva bez ikakvog formalnog obrazovanja. Najveće smanjenje zabilježeno je u Vodnjanu (–0,55 postotnih bodova), Novigradu (–0,53) i Buzetu (–0,33), dok je u Pazinu ono iznosilo –0,26 postotnih bodova.

Godine 2011. najveći udio stanovništva bez škole imali su Novigrad (0,89 %), Vodnjan (0,82 %), Buzet (0,68 %) i Labin (0,64 %). Unatoč smanjenju u desetogodišnjem razdoblju Grad Labin je i 2021. godine s udjelom od 0,37 % imao najveći broj stanovnika bez škole.

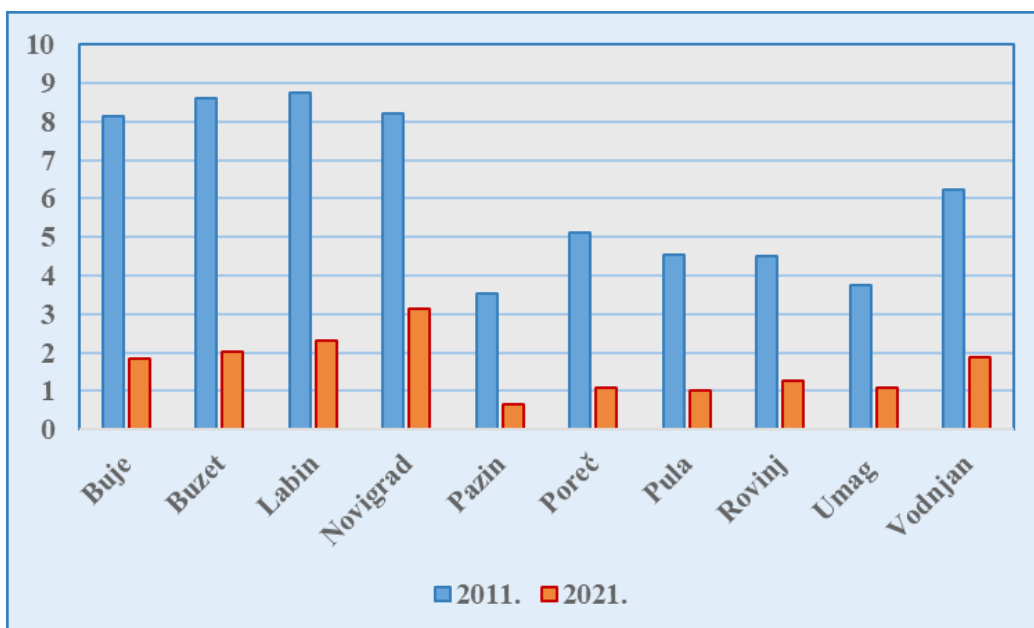
S druge strane, najmanji udio stanovništva bez ikakvog formalnog obrazovanja 2011. godine zabilježen je u Pazinu (0,39 %) i Umagu (0,43 %). Do 2021. godine ti su gradovi ponovno prednjačili s najnižim udjelima – Pazin s 0,13 %, Umag s 0,18 %, a njima se pridružio i Poreč s 0,19 %.

Analiza udjela stanovništva bez škole u gradovima Istarske županije pokazuje jasne prostorne razlike između unutrašnjih i obalnih gradova. Unutrašnji gradovi poput Labina, Buzeta i u manjoj mjeri Pazina 2011. godine imali su relativno visoke udjele stanovništva bez ikakvog formalnog obrazovanja (iznad županijskog prosjeka). Iako je u razdoblju do 2021. godine zabilježen značajan pad u svim gradovima, Labin i dalje ostaje grad s najvećim udjelom stanovništva bez škole (0,37 %).

S druge strane, obalni gradovi – osobito Poreč, Umag i Rovinj – tijekom obaju popisa bilježe povoljniju obrazovnu strukturu. Oni su 2021. godine, zajedno s Pazinom, imali najmanji udio stanovništva bez škole, pri čemu je Pazin s 0,13 % zadržao najpovoljniju poziciju.

Ovakva prostorna razlika ukazuje na to da obalni gradovi zbog gospodarske razvijenosti i većih migracijskih kretanja ranije prelaze na više razine obrazovanja i brže smanjuju udio stanovništva bez škole. Unutrašnji gradovi Istarske županije pokazuju pozitivne trendove, no i dalje zaostaju za obalnim u pogledu obrazovne strukture, što može utjecati i na njihove razvojne mogućnosti.

Grafikon 2. Usporedni prikaz relativnih udjela stanovništva gradova bez završene osnovne škole 2011. i 2021. godine

Izvor: Izrada autora temeljem podataka Državnog zavoda za statistiku.

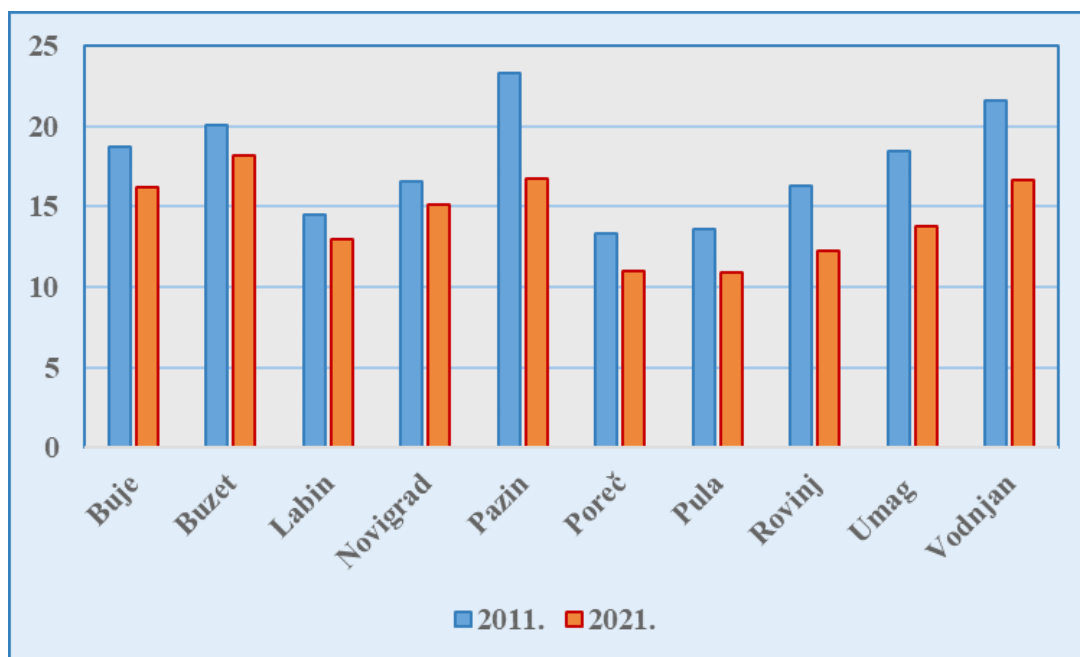
Prema podacima s Grafikona 2. u svim gradovima Istarske županije smanjio se udio stanovništva bez završene osnovne škole. Najveće smanjenje zabilježeno je u Gradu Buzetu (– 6,58 postotnih bodova), zatim u Labinu (–6,43) i Novigradu (–5,05), dok je u Pazinu smanjenje iznosilo –2,87 postotnih bodova.

Godine 2011. najveći udio stanovništva bez završene osnovne škole imali su gradovi Labin (8,73 %), Buzet (8,61 %), Novigrad (8,19 %) i Buje (8,14 %). Unatoč padu u desetogodišnjem razdoblju 2021. godine najveći udio stanovništva bez završene osnovne škole zabilježen je u Gradu Novigradu (3,14 %).

Najniži udjeli stanovništva bez završene osnovne škole 2011. godine bili su u Pazinu (3,52 %) i Umagu (3,74 %). U 2021. godini ponovno se izdvajaju isti gradovi – Pazin s 0,65 %, a zatim Pula (1,00 %), Poreč (1,08 %) i Umag (1,08 %).

Od 2011. do 2021. godine u svim gradovima Istarske županije smanjen je udio stanovništva bez završene osnovne škole, što ukazuje na rast obrazovne razine stanovništva. Istodobno se povećava udio srednjoškolskog i visokoobrazovanog stanovništva pa se može zaključiti da Istra bilježi pozitivan trend u obrazovnoj strukturi, iako među gradovima i dalje postoje određene razlike.

Grafikon 3. Usporedni prikaz relativnih udjela stanovništva gradova sa završenom osnovnom školom 2011. i 2021. godine

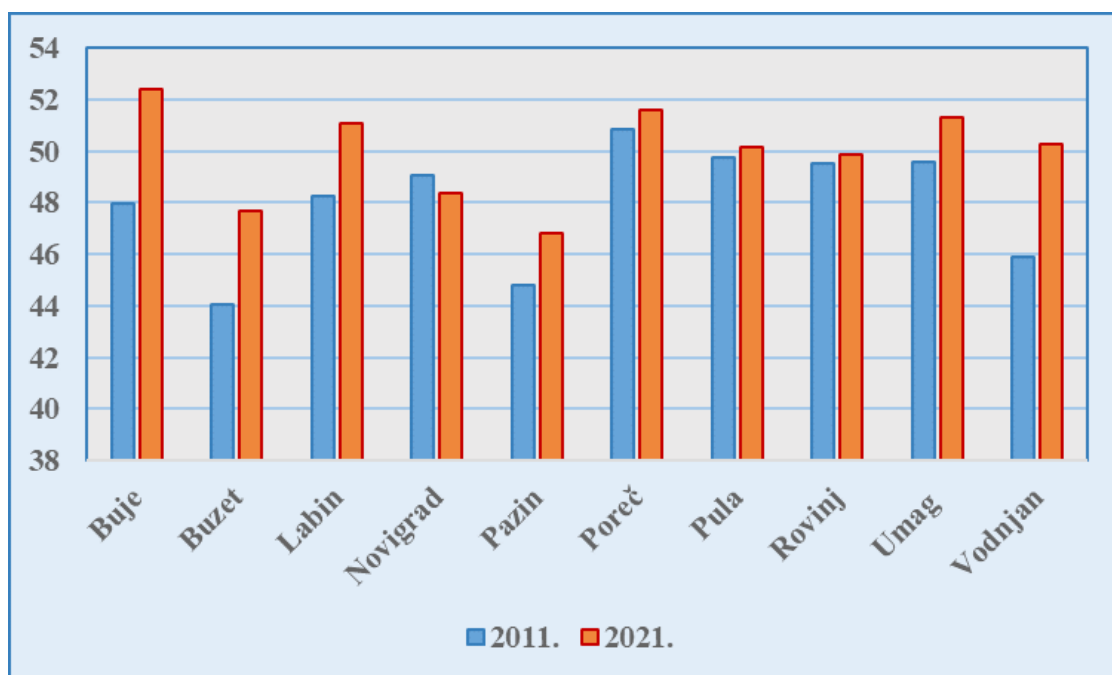
Izvor: Izrada autora temeljem podataka Državnog zavoda za statistiku.

U kategoriji stanovništva kojemu je najviša dostignuta razina obrazovanja osnovna škola, usporedba podataka pokazuje smanjenje udjela u svim gradovima Istarske županije. Najveći pad zabilježen je u Pazinu (–6,53 postotnih bodova), a slijede Vodnjan (–4,97), Umag (–4,67) i Pula (–2,64).

Prema popisu stanovništva iz 2011. godine najveći udio stanovništva sa završenom osnovnom školom imao je Grad Pazin (23,27 %). Međutim, prema popisu iz 2021. godine najveći udio takvog stanovništva bilježi Grad Buzet (18,14 %). Najmanji udio stanovništva sa završenom osnovnom školom u obama popisima zabilježen je u Puli (10,92 %) i Poreču (10,95 %).

Pazin je 2011. godine imao najveći udio stanovništva sa završenom osnovnom školom zbog snažnog utjecaja ruralnog okruženja u kojem je bilo uobičajeno završiti školovanje na toj razini. Do 2021. taj se udio značajno smanjio jer mlađe generacije nastavljaju obrazovanje, a starije populacije s nižom spremom prirodno se smanjuju. U istom razdoblju Buzet preuzima vodstvo s najvećim udjelom stanovništva s osnovnom školom, što se povezuje s dugotrajnijim zadržavanjem tradicionalne obrazovne strukture u sjevernoj unutrašnjosti Istre.

Grafikon 4. Usporedni prikaz relativnih udjela stanovništva gradova sa završenom srednjom školom 2011. i 2021. godine

Izvor: Izrada autora temeljem podataka Državnog zavoda za statistiku.

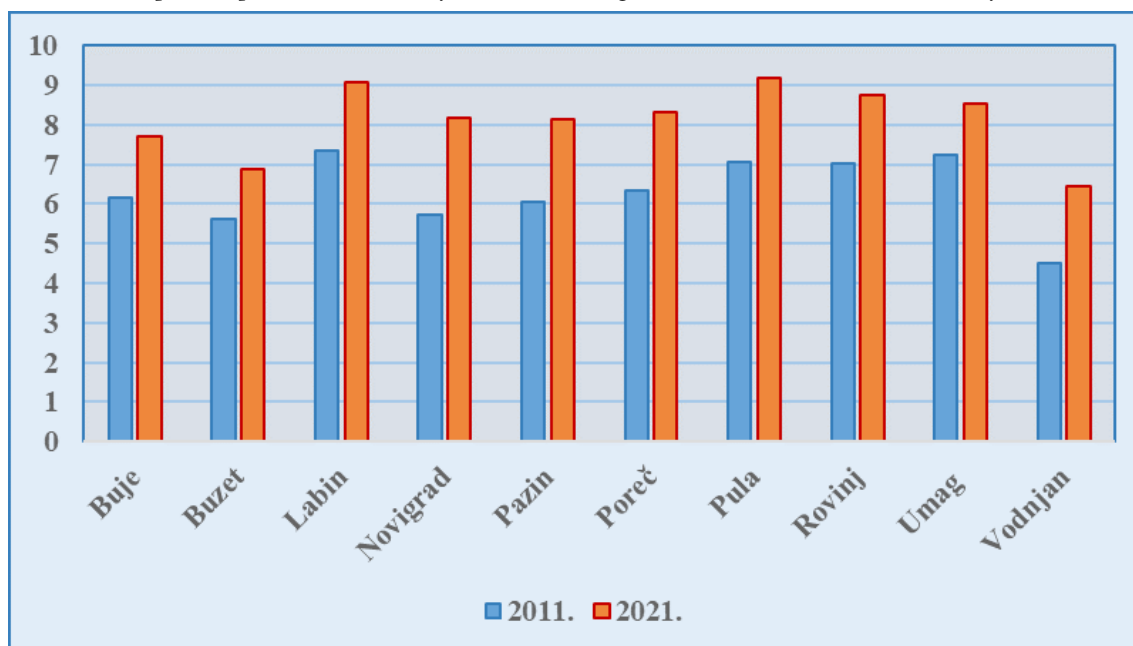
U svim gradovima Istarske županije, osim u Novigradu, udio stanovništva kojem je najviša završena razina obrazovanja srednja škola bilježi porast. Prema popisu iz 2021. godine u većini gradova udio stanovnika sa završenom srednjom školom bio je veći od 50 %. Manje od polovice stanovnika s ovim stupnjem obrazovanja zabilježeno je u četiri grada – Pazinu (46,81 %), Buzetu (47,69 %), Novigradu (48,39 %) i Rovinju (49,89 %).

Najveći porast relativnog udjela stanovnika sa srednjoškolskim obrazovanjem ostvarili su Vodnjan (4,42 postotna boda) i Buje (4,41), a zatim slijede Buzet (3,63), Labin (2,79) i Pazin (2,00). Jedini grad koji bilježi smanjenje udjela stanovnika sa završenom srednjom školom jest Novigrad (–0,68 postotnih bodova).

Godine 2011. najveći udio srednjoškolskog stanovništva imao je Poreč (50,87 %), dok je 2021. najviše zabilježeno u Bujama (52,38 %). Najniži udio srednjoškolskog obrazovanja u obama popisima imalo je stanovništvo Buzeta: 44,06 % 2011. godine, odnosno 47,69 % 2021. godine nakon porasta od 3,63 postotna boda.

Od 2011. do 2021. godine većina gradova Istarske županije bilježi rast udjela stanovništva sa završenom srednjom školom, čime srednjoškolsko obrazovanje ostaje dominantna razina obrazovanosti. Iako su Pazin, Buzet, Novigrad i Rovinj 2021. godine ostali ispod 50 %, trendovi pokazuju postupno približavanje toj razini. Posebno se izdvajaju Vodnjan i Buje s najvećim porastom, dok jedino Novigrad bilježi pad.

Grafikon 5. Usporedni prikaz relativnih udjela stanovništva gradova sa završenim stručnim studijem 2011. i 2021. godine

Izvor: Izrada autora temeljem podataka Državnog zavoda za statistiku.

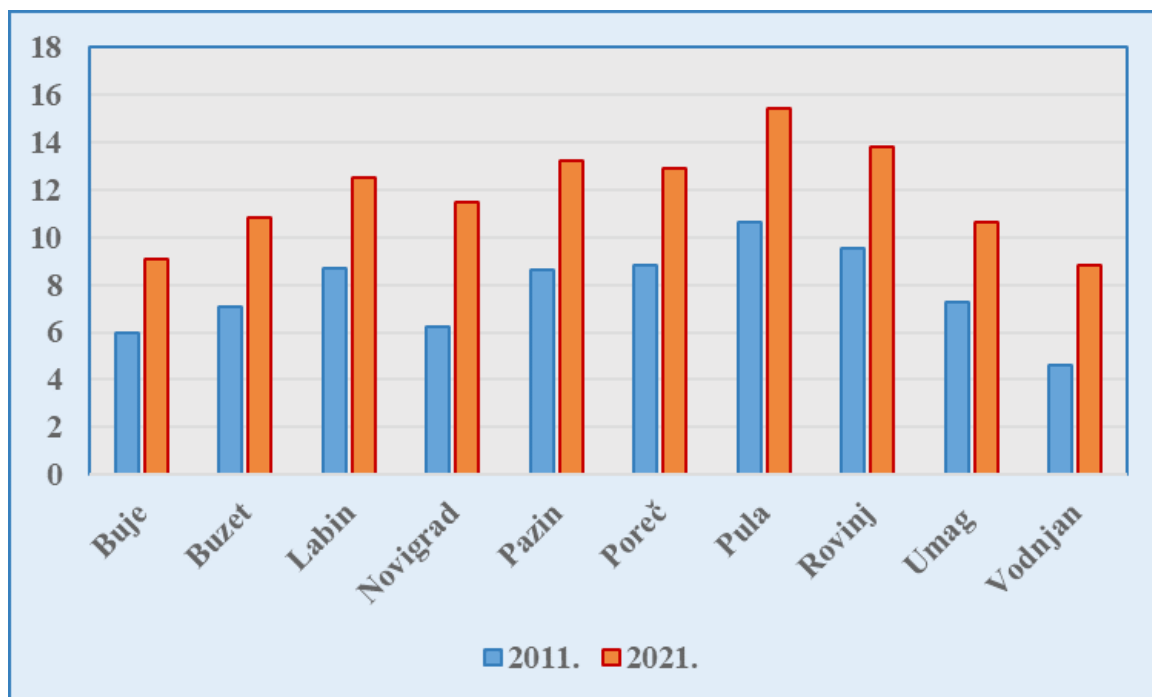
Između dvaju popisa stanovništva u svim je gradovima Istarske županije zabilježen porast udjela stanovnika sa završenim stručnim studijem. Ipak, ova obrazovna kategorija i dalje obuhvaća najmanji relativni udio stanovništva. Prosječni udio svih gradova iznosio je 6,71 % u 2011. godini, dok je 2021. godine porastao na 8,59 %, što predstavlja povećanje od svega 1,88 postotnih bodova.

Najveći porast udjela stanovnika sa završenim stručnim studijem imalo je stanovništvo Novigrada (2,47 postotna boda). Prema popisu iz 2011. najveći udio takvog stanovništva zabilježen je u Labinu (7,36 %), dok je 2021. vodeću poziciju preuzeo Grad Pula s 9,18 %. U Labinu je udio do 2021. godine porastao na 9,08 % (1,72), a u Puli na 9,18 % (2,12).

Najmanji udio stanovnika sa završenim stručnim studijem 2011. godine imali su Vodnjan (4,49 %) i Buzet (5,61 %), a i u 2021. zadržali su najniže vrijednosti – Vodnjan 6,44 % i Buzet 6,87 %.

U Pazinu je 2011. godine udio stanovništva sa završenim stručnim studijem iznosio 6,04 %, što je bilo 0,67 postotnih bodova manje od županijskog prosjeka. Do 2021. godine udio je porastao na 8,12 %, odnosno za 2,05 postotna boda, ali je i dalje bio 0,47 postotnih bodova ispod prosjeka gradova Istarske županije.

Grafikon 6. Usporedni prikaz relativnih udjela stanovništva gradova sa završenim sveučilišnim studijem 2011. i 2021. godine

Izvor: Izrada autora temeljem podataka Državnog zavoda za statistiku.

U svim gradovima Istarske županije zabilježen je porast udjela stanovništva sa završenim sveučilišnim studijem, odnosno najvišom razinom obrazovanja. Najveći porast relativnog udjela visokoobrazovanih ostvario je Grad Novigrad (5,23 postotna boda), a slijede Pazin (4,59), Pula (4,77), Rovinj (4,26), Vodnjan (4,17), Poreč (4,11), Labin (3,87), Buzet (3,76), Umag (3,36) i Buje (3,05).

Prema popisu stanovništva 2011. godine najveći udio visokoobrazovanih stanovnika imala je Pula (10,65 %), a taj je udio do 2021. porastao za 4,77 postotnih bodova. Najmanji udio stanovnika sa završenim sveučilišnim studijem 2011. godine imao je Vodnjan (4,62 %), no i ondje je zabilježen rast – do 2021. godine udio je povećan na 8,79 % (4,17 postotnih bodova).

Svi gradovi Istarske županije od 2011. do 2021. bilježe rast udjela stanovništva sa završenim sveučilišnim studijem, što potvrđuje pozitivan trend podizanja obrazovne razine. Iako Pula i dalje prednjači po ukupnom udjelu visokoobrazovanih, Pazin se ističe po iznadprosječnom rastu (4,59 postotnih bodova), čime se približava razvijenijim obalnim gradovima. Ovaj porast pokazuje da se i u unutrašnjosti Istre postupno stvara obrazovna struktura koja može pridonijeti većoj društvenoj i gospodarskoj konkurentnosti, čime Pazin potvrđuje ulogu važnog obrazovnog i administrativnog središta regije.

6. Udio muškaraca i žena u dobi od 15 i više godina u obrazovnoj strukturi gradova Istarske županije između dvaju popisa stanovništva (2011. – 2021.)

U razdoblju između dvaju popisa stanovništva (2011. – 2021.) došlo je do promjena na svim razinama obrazovanja, a broj muškaraca i žena starijih od 15 godina se smanjio. Godine 2021. u gradovima Istarske županije živjelo je 4.872 muškarca manje (–8,17 %) i 4.349 žena manje (–6,67 %), nego 2011. godine.

Kod muškaraca zabilježeni su značajni pozitivni pomaci u obrazovnoj strukturi. Broj onih koji nisu završili osnovnu školu smanjen je za 79,62 %, dok se broj muškaraca kojima je osnovna škola bila najviša dostignuta razina obrazovanja smanjio za 7.874 osobe (–55,56 %). Istodobno, broj muškaraca sa završenom srednjom školom porastao je za 2.591 osobu (6,83 %), broj onih sa završenim stručnim studijem za 858 (16,80 %), a broj muškaraca sa završenim sveučilišnim studijem za 1.316 (18,08 %).

Slične promjene vidljive su i kod žena. Broj žena koje nisu završile osnovnu školu, smanjen je za 4.263 osobe (–76,38 %), dok je broj onih kojima je osnovna škola bila najviša razina obrazovanja, smanjen za 22,42 %. Udio žena sa srednjom školom povećao se za 2,91 %, a broj onih sa završenim stručnim studijem porastao je za 14,81 %. Najveći napredak zabilježen je na razini sveučilišnog obrazovanja – broj visokoobrazovanih žena povećan je za 3.451 osobu, odnosno 32,96 %.

U promatranom razdoblju (2011. – 2021.) obrazovna struktura stanovništva gradova Istarske županije poboljšala se i kod muškaraca i kod žena, ali s određenim razlikama u dinamici. Kod obaju spola bilježi se snažan pad udjela stanovnika bez završene osnovne škole te smanjenje udjela onih kojima je osnovna škola najviša razina obrazovanja, dok raste udio srednjoškolskog i visokoškolskog stanovništva.

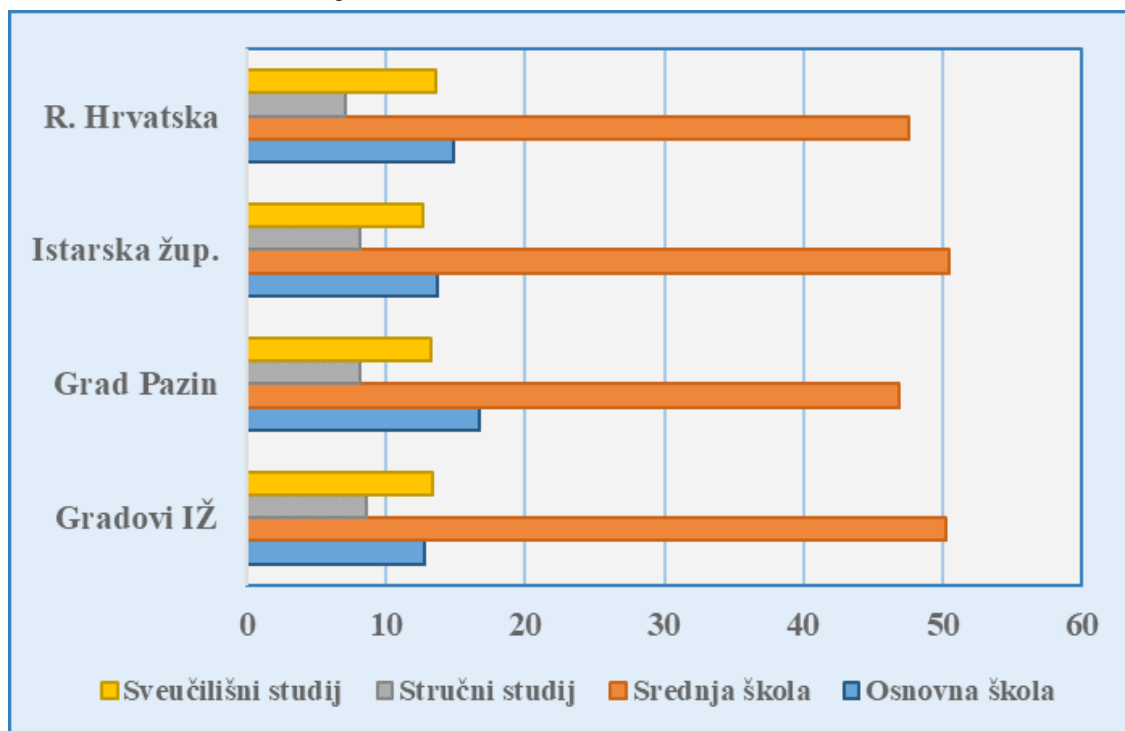
Muškarci su zabilježili stabilan porast na svim razinama obrazovanja iznad osnovne, dok se kod žena posebno ističe značajan rast udjela u visokom obrazovanju. Broj žena sa završenim sveučilišnim studijem povećao se za gotovo trećinu, što je znatno više od porasta kod muškaraca. To upućuje na trend da mlađe generacije žena u sve većoj mjeri nastavljaju obrazovanje na visokoj razini, čime se postupno smanjuju spolne razlike u obrazovnoj strukturi, a u pojedinim segmentima žene preuzimaju i vodeću ulogu.

7. Usporedba obrazovne strukture Grada Pazina i prosjeka gradova Istarske županije te Istarske županije i Republike Hrvatske 2021. godine

Prema popisu stanovništva iz 2021. godine Republika Hrvatska imala je 3.319.417 stanovnika starih 15 i više godina. U Istarskoj županiji živjelo je 169.202 stanovnika te dobne skupine, od čega 55.351 u gradovima županije, dok je Grad Pazin imao 7.103 stanovnika starijih od 15 godina.

Na grafikonu u nastavku (Grafikon 7.) prikazan je usporedni pregled relativnih udjela obrazovne strukture stanovništva Republike Hrvatske, Istarske županije, gradova Istarske županije i Grada Pazina.

Grafikon 7. Usporedni prikaz obrazovne strukture gradova Istarske županije, prosjeka Istarske županije, Republike Hrvatske i Grada Pazina 2021. godine

Izvor: Izrada autora temeljem podataka Državnog zavoda za statistiku.

U Gradu Pazinu je 2021. godine najnižu razinu obrazovanja, odnosno osnovnu školu, završilo 16,74 % stanovništva starog 15 i više godina. To je za 3,02 postotna boda više u odnosu na prosjek Istarske županije (13,72 %), za 4,01 postotni bod više od prosjeka gradova Županije (12,72 %) te za 1,8 postotnih bodova više od prosjeka Republike Hrvatske (14,90 %).

U svim gradovima, Istarskoj županiji i u Republici Hrvatskoj najvišu zastupljenost ima srednje obrazovanje. U Pazinu je srednju školu završilo 46,61 % stanovništva, što je niže od prosjeka Županije (–3,60 postotnih bodova), gradova Županije (–3,38) i Republike Hrvatske (–0,80).

Stručni studij završilo je 8,12 % stanovništva Pazina. Taj je udio neznatno niži od prosjeka gradova Istarske županije (–0,47) i Istarske županije u cjelini (–0,02), ali je viši od prosjeka Republike Hrvatske (1,01).

Najvišu razinu obrazovanja, sveučilišni studij, završilo je 13,24 % stanovnika Pazina. To je nešto manje od prosjeka gradova Istarske županije (–0,06) i Istarske županije (–0,9), ali ipak više od prosjeka Republike Hrvatske (0,16).

Grad Pazin u 2021. godini ima veći udio stanovništva s osnovnim obrazovanjem od županijskog i državnog prosjeka, dok je udio srednjoškolskog obrazovanja nešto niži. Međutim, na razini visokog obrazovanja Pazin se približava prosjecima Istarske županije te nadmašuje prosjek Republike Hrvatske. Sveukupno, unatoč većem udjelu stanovništva s nižim obrazovanjem, u Pazinu je vidljiv pozitivan trend rasta visokoobrazovanih, što potvrđuje postupno poboljšanje obrazovne strukture.

8. Zaključak

Između popisa stanovništva 2011. i 2021. godine u gradovima Istarske županije uočeni su divergentni procesi: s jedne strane nastavak depopulacije i starenja stanovništva, a s druge sustavno poboljšavanje obrazovne strukture. Demografski pad od približno 7 % odražava opće negativne trendove u Republici Hrvatskoj, obilježene niskim prirodnim prirastom i iseljavanjem. Međutim, paralelno se bilježi porast obrazovne razine, što se očituje u smanjenju udjela osoba bez škole i s nezavršenom osnovnom školom, dok srednje obrazovanje ostaje dominantna kategorija. Najznačajniji kvalitativni pomak vidljiv je na razini tercijarnog obrazovanja, gdje je zabilježen rast udjela stanovnika sa završenim stručnim i sveučilišnim studijem. Pritom se osobito ističe porast obrazovanosti žena, što upućuje na dugoročnu transformaciju spolne strukture u korist ženskog visokoobrazovanog kontingenta.

U prostornoj diferencijaciji jasno se očituje prednost obalnih gradova, osobito Pule, Rovinja i Poreča, koji bilježe povoljnije obrazovne pokazatelje. Unutrašnjost županije zaostaje, iako i ondje dolazi do pozitivnih pomaka. Grad Pazin pritom zauzima specifičnu poziciju. Unatoč smanjenju ukupnog broja stanovnika starijih od 15 godina za više od 5 %, obrazovna struktura značajno se unaprijedila. Udio osoba bez škole gotovo je marginaliziran (0,13 %), dok je broj stanovnika s osnovnim obrazovanjem osjetno smanjen. Najvažniji iskorak vidljiv je u tercijarnom obrazovanju: udio visokoobrazovanih porastao je sa 17 % na 25 %, čime Pazin doseže razinu obalnih gradova i potvrđuje status administrativnog i obrazovnog središta unutrašnje Istre.

U komparativnoj perspektivi Pazin prema popisu 2021. godine bilježi nešto viši udio stanovništva s osnovnoškolskim obrazovanjem i niži udio sa srednjoškolskim obrazovanjem u odnosu na prosjek Istarske županije i Republike Hrvatske, no istodobno ostvaruje iznadprosječne rezultate u visokom obrazovanju u odnosu na državni prosjek. Ovi pokazatelji ukazuju na to da, unatoč izraženim demografskim gubicima, gradovi Istarske županije, a posebice Pazin, ostvaruju kvalitativni pomak u obrazovnoj strukturi. Takav razvoj potvrđuje postupno formiranje ljudskog kapitala više razine koji može predstavljati ključni resurs buduće društveno-gospodarske konkurentnosti.

IZVORI I LITERATURA

Izvori

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2021. – Stanovništvo po gradovima/općinama, Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr

Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi, starosti i spolu, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr

Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi, starosti i spolu po gradovima/ općinama, Popis 2021. Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr

Literatura

Dražen ŽIVČIĆ, „Demografske odrednice i posljedice starenja stanovništva Hrvatske“, *Revija za socijalnu politiku*, 10 (003), 3, str. 307-319.

Nenad POKOS, „Glavne značajke obrazovne strukture stanovništva Hrvatske“, u: Stanovništvo Hrvatske - dosadašnji razvoj i perspektive, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 2005., str. 145-160.

EDUCATIONAL STRUCTURE OF THE POPULATION IN THE TOWNS OF ISTRIA COUNTY ACCORDING TO THE 2011 AND 2021 CENSUSES, WITH SPECIAL REFERENCE TO THE TOWN OF PAZIN

Summary

The aim of this paper is to analyse changes in the educational structure of the population in the towns of Istria County between the 2011 and 2021 censuses, with particular emphasis on the Town of Pazin. The analysis is based on data from the Croatian Bureau of Statistics and covers the population aged 15 and over, comparing the basic levels of education (primary, secondary, and tertiary) as well as the share of the population without any formal schooling.

The results indicate that, despite a total population decline (−7.37 %), the educational structure has improved significantly over the decade. The share of individuals without schooling decreased from 0.39 % to 0.19 %, while the share of those with only primary education fell from 10.94 % to 8.69 %. The most notable change occurred at the tertiary level: the share of residents with professional studies rose from 4.64 % to 5.87 %, and those with completed university studies increased from 6.24 % to 9.09 %.

Although Pazin experienced a demographic decline (−5.2 % of its population aged 15+), it achieved a remarkable improvement in educational structure. The number of residents without schooling is nearly negligible, while the share of tertiary-educated individuals rose from 17 % to 25 %, bringing Pazin closer to the more developed coastal centres. These findings suggest that educational resources can mitigate negative demographic trends and represent a key potential for the future socio-economic development of Pazin and Istria County.

Keywords: *Istria County, Pazin, educational structure, tertiary education, demographic trends*

VIDLJIVOST GOSPODARSTVENIKA PAZINŠTINE U OBJAVAMA INSTITUCIJA I SAJMOVA KONCEM 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA

dr. sc. Alida Perkov

Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre Pazin

Jurine i Franine 13b, Pazin

e-mail: perkov.alida@gmail.com

UDK 330.34:339.17](497.571PAZIN)"18/19"

Pregledni rad

Izvadak

Koncem 19. i početkom 20. stoljeća, osobito nakon uvođenja istarske željeznice koja prolazi kroz Pazin, oživjelo je gospodarstvo Pazina. Imena uglednih poduzetnika vidljiva su u kandidatima zastupnika Zemaljskog sabora, kurijama veleposjeda, trgovačko-obrtničkoj komori i gradovima gdje su izbori bili javni i neposredni. Drugi vrijedan izvor podataka izborna je lista delegata u Istarskoj trgovačko-obrtnoj komori, a treći izvor popis izlagača na prvoj Istarskoj provincijskoj izložbi u Kopru. Odabrano je analitičko razdoblje od konca 19. stoljeća do početka 20. stoljeća.

Ključne riječi: Pazin, gospodarstvenici, Istarski sabor, Istarska trgovinsko-obrtna komora, Prva istarska provincijska izložba

1. Uvod

Samanj je tijekom istarske povijesti bio mjesto prve razmjene tržišnih viškova i okupljanja ljudi s užega ili širega područja. Postoji tijesna povezanost sajmovi i religioznih svetkovina (npr. sajma sv. Eufemije u Rovinju koji se održavao svake godine 16. rujna na području Valdibora) ili povezanost uz datum (npr. tradicija održavanja sajma u Pazinu svakoga prvog utorka u mjesecu koja postoji još od 1574. godine kada je Pazin dobio dozvolu za održavanje sajma poljoprivrednih i stočarskih proizvoda stanovnika iz svoje okolice¹). Tradicionalni sajmovi održavali su se i u ostalim istarskim središtima.² Već je sredinom 19. stoljeća prepoznata potreba usustavljanja brojnih sajmovi u Istri pa je 1851. objavljen Istarski almanah s Kalendarom sajmovi i izložbi u Istri s poljoprivrednim savjetima.³ S vremenom su se profilirali uspješniji obrtnici u poljoprivredi, obrtu i trgovini te svojim ugledom otvarali vrata vidljivosti izvan lokalnih okvira.

¹ KOCKOVIĆ, Tanja, *Sajam (Samanj)*, Istarska enciklopedija, Zagreb: LZMK, 2005., 710.

² Isto.

³ CONTENTO, Iacopo Andrea, *L'almanacco Istriano per l'anno 1851, anno I, Calendario con le Fiere e le Feste dell'Istria, con regole d'agricoltura, ecc.*, Venezia: Tondelli, 1851., 115.

2. Prepoznatljivost gospodarstvenika Pazinštine u institucijama

2.1. Predstavници Pazinštine u Trgovinsko obrtničkoj komori 1870. godine

Pazinski poslovni subjekti postali su prepoznatljivi nakon osnutka Trgovinsko-industrijske komore za Istru 1850. godine u Rovinju. U izbornom Pravilniku (*Regolamento elettorale*) usvojenom 6. travnja 1870. godine navodi se da Komoru čini 18 članova (savjetnika) i to: 8 trgovaca, 4 iz pomorske djelatnosti, 5 proizvođača i jednog člana biraju vlasnici solana.⁴ Logično je da neke kategorije nemaju pazinske predstavnike. U popisu poduzetnika Markgrofovije Istre iz 1876. godine koji imaju izborno pravo za delegata Trgovinsko-obrtničke komore u Rovinju, pojavljuju se i subjekti iz Kotarskog kapetanata Pazin.⁵ Poslovnih subjekata na Pazinštini bilo je vjerojatno više, ali su u izbornu skupinu ušle osobe s punim građanskim pravima unutar teritorija koji pokriva Komora, koji rukovode trgovačkim društvom, s tim da plaćaju porez od minimalno tri forinte i upisani su u registre trgovačkih društava; austrijski su državljani, imaju barem 30 godina, bave se poduzetništvom najmanje tri godine i imaju prebivalište unutar područja koje pokriva Komora. Žene kao vlasnice tvrtke predaju svoje pravo izbora prvom podređenom službeniku.⁶ U Kotarskom kapetanatu Pazin (prema teritorijalnom ustrojstvu iz 1876. godine) kandidati za izbor u komoru iz kategorije trgovaca dolaze po mjestima Gallignana⁷ (Claj Antonio fu Antonio, Salamon Francesco di Giovanni), Gologorizza⁸ (Defranceschi Francesco), Lindaro⁹ (Baxa Raimondo), Pisino¹⁰ (Czech Matteo, Camus Leandro, Runco Antonio, Sloovich Antonio, Borovich Giovanni, Godina Antonio, Camuss Giuseppe, Mrach Carlo, Vidossich Giovanni, Orlic Ferdinando, Mazzilis Michele, Mrach Giovanni Nepomuceno, Cibora Giovanni), Gimino¹¹ (Martinich Antonio, Petech Giuseppe, Godina Antonio fu Antonio). Iz kategorije obrtnika iz Pazina kandidiraju se Lucigrai Giacomo, de Segher dott. Fernando, Gherbaz Francesco, Mizzan Giuseppe fu Michele, Vicich Silvestro, de Rapicio Luigi, Lion Giusto, Derndich Antonio.¹²

2.2. Izlagači Pazinštine na izložbama

Istarski su se izlagači pojavljivali na većim ili manjim gospodarsko-industrijskim izložbama na kojima su ostvarivali zapažene rezultate. Istra se vjerojatno prvi put pojavila pred međunarodnom javnošću na velikoj međunarodnoj izložbi u Parizu 1867. godine kad se izlagao istarski kamen.¹³ Sljedeća je izložba s istarskim izlagačima bila u Trstu 1870. godine „...za Trst i njegovu okolicu. Zatim Istru, Goricu, Dalmaciju“.¹⁴ Već su sljedeće, 1871. godine, u Trstu izlagale Tvornica cementa Rovinj, Tvornica sapuna Piran, a 1872. u Trevisu piranska Tvornica preša za ulje, sol piranskih solana.¹⁵

4 Državni Arhiv u Pazinu, kutija 104_XI_366, HR -DAPA -41.

5 Lista degli eleggibili della Camera di Commercio e Industria d'Istria, HR- DAPA-799, Zbirka plakata i drugih tiskovina, 1734/1988, 633-635, 24. studenog 1876, lad.11/1.

6 Regolamento elettorale per la Camera dei Commercio e dell'Industria d'Istria, Approvato dall'eccelloso i. r. ministero del commercio con dispaccio dd 29. 11. 1869, N. 23181–27172 appar comunicazione dell'eccelloso i. r. Luogotenenza del Litorale 12. 12. 1869, N. 13258 III.

7 Hrv. Gračišće.

8 Hrv. Gologorica.

9 Hrv. Lindar.

10 Hrv. Pazin.

11 Hrv. Žminj.

12 Lista degli eleggibili della Camera di Commercio e Industria d'Istria, HR- DAPA-799, Zbirka plakata i drugih tiskovina, 1734/1988, 633-635, 24. studenog 1876, lad.11/1.

13 DESPOT, Mirjana, *Razvojni put privrede u Istri od sredine 19. stoljeća do početka 20. stoljeća*, Pazin: Pazinski memorijal, 1976., 104.

14 *Naša sloga*, br. 4, *Različite vesti*, 16. srpnja 1870., 18.

15 DESPOT, Mirjana, n. dj., 105.

Posebno je značajna izložba u Trstu koja je bila priređena 1. kolovoza 1882. godine u povodu petstote obljetnice pripajanja Trsta Austriji.¹⁶ Između ostaloga, u posebnom prilogu prikazan je hrvatski paviljon na tršćanskoj izložbi izgrađen *uz pomoć hrvatske zemaljske vlade, občine i obrtničke komore grada Zagreba, njezinih drugih obćina i dobrovoljnih podpisivanjem*.¹⁷

Komora podupire nastupe istarskih gospodarstvenika na sajmovima i izložbama. Tako je 1890. jedna od točki dnevnoga reda listopadske sjednice Komore bila traženje mišljenja Komunalnog savjeta iz Draguča o dozvoli za dva godišnja sajma stoke i poljoprivrednih proizvoda.¹⁸ Komunalni savjet svoj zahtjev potkrepljuje potrebama za gospodarskim oživljavanjem mjesta, što je Komora u gospodarskome interesu prihvatila.¹⁹ U drugom primjeru organizator 2. Izložbe vina u Trstu 1896. zatražio je financijsku podršku Komore kako bi istarski izlagači sa što manje troškova sudjelovali na izložbi. Komora je takvu mogućnost sa žaljenjem odbila, pravdajući se da je 1896. godina bila slabe kvalitete vina te da se nema što predstaviti na izložbi.²⁰

Na istarskome su se području institucijski organizirani sajmovi pojavili početkom 20. stoljeća, što znači da su se ispunili uvjeti postojanja dovoljnoga broja izlagača. Istra je postala platežno sposobno tržište koje bi te proizvode moglo apsorbirati te se poboljšala prometna povezanost.

2.2.1. Umjetničke izložbe u Pazinu 1907. i 1913. godine

U Pazinu se od 19. svibnja do 9. lipnja 1907. godine održala značajna izložba umjetničkih radova u Kaštelu (*Montecuccoli*). Čisti prihod Umjetničke izložbe u iznosu od 3.312,24 krune darovan je u kolovozu 1907. siromašnim studentima (*Società Sussidiatrice pro Studenti Poveri*) u tadašnjoj Pazinskoj gimnaziji. Naknadno su za istu svrhu prikupljene dodatne 1.746,24 krune iz Trsta i cijele Istre.²¹ Organizacijski komitet na čelu s Carlom Baxom iz Lindara organizirao je izložbe crteža, fotografija, ručnih radova i čipkarstva, koncerte po trgovima, bankete, pirotehničke spektakle, izložbe cvijeća, lutriju, biciklističke trke. Da bi se ostavio što dublji dojam na posjetitelje izložbe, put od autobusnoga kolodvora do središta grada bio je zasađen drvoredom kestena u dvije boje, crvene i bijele, u dužini od jednog kilometra.²² Bez obzira na to što se osjećala nacionalna netrpeljivost, sajam je protekao mirno. Zabilježen je u tisku i na razglednicama.

Kao odgovor na ovu inicijativu, šest godina kasnije, Odbor za prosvjetu je 18. svibnja 1913. godine, također u Pazinu u velikoj dvorani Narodnoga doma, organizirao Prvu hrvatsku umjetničku izložbu slika i kipova. O tome piše *Naša sloga*: *Zanos prvoga dana, kojim je naš narod pozdravio ovu izložbu ne samo da nije jenjao, već se povećao sljedeće dane, te nam je danas ugodno javiti da je na molbu mnogih naših ljudi iz pazinskog, puljskog i drugih kotara, Odbor za Prosvjetu odlučio produljiti izložbu do 8. juna o. g. – tako da bude moguće svima komodno doći u Pazin*.²³

16 BENUSSI, Bernardo, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Collana degli atti, CRC Rovigno, n. 14., Venezia – Rovigno, 1997., 518.

17 *Hrvatski paviljon na tršćanskoj izložbi*, *Naša sloga*, br. 15, 1. kolovoza 1882., 58.

18 Iz zapisnika se iščitavaju zamolbe za dozvole za održavanje gospodarskog sajma koje su uputile općine Pazin (za Lindar), Boljun, Motovun.

19 *Protocollo*, CCII, 28. svibnja 1890., 15.

20 *Protocollo*, CCII, Nr. 1279., 23. studenog 1896., 30.

21 CLISSELL, Renzo, *La mostra d'arte del 1907 a Pisino*, Trieste: Notiziario Pisinotto, br. 99, 2007., 15.

22 FERESINI, Nerina, *Pisino : 1902 visita di D'Annunzio, 1907 mostra d'arte*, Fam Pisinota, Trieste: Villaggio del fanciullo, 1971., 55–56.

23 *Prva hrvatska umjetnička izložba u Pazinu*, *Naša sloga*, br. 22, 29. svibnja 1913., 1, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nsp&datum=19130529&seite=1&zoom=33> [pristupljeno 25. kolovoza 2024.].

Iz istog izvora vidljivi su pazinski uglednici koji su doprinijeli da se vrijedni predmeti nađu na izložbi²⁴: profesor pazinske hrvatske gimnazije Š. Šantel, načelnik dr. Kurelić, dr. D. Trinajstić te više neimenovanih uglednika iz Pazina.

2.2.2. Prva Istarska pokrajinska izložba u Kopru 1910. godine i sudjelovanje pazinskih poduzetnika

Kao i prethodna izložba u Pazinu 1907. godine²⁵ koparska je izložba, predviđena da pruži gospodarsku, socijalnu i kulturnu sliku Istre, bila obilježena nacionalnim sukobima. U program-skome dokumentu *Prima esposizione provinciale Istriana*²⁶ navodi se namjera Komore za financiranje izložbe s 12.000 kruna, ali su se troškovi neprestano povećavali. Zapravo, većina odluka koje je Komora provodila 1910., bila je obilježena Prvom istarskom pokrajinskom izložbom.²⁷ Na komorskoj sjednici održanoj četiri dana prije početka izložbe, 26. travnja 1910. godine, usvojeno je financijsko izvješće za 1909. godinu za Gospodarsku komoru pri čemu je jednoglasno odobreno izdvajanje prvih 2.000 kruna za fond Izložbe.²⁸ U dokumentu se potvrđuje da će 80 % (*quattro quinti*) troškova financirati Trgovinska i industrijska komora Istre iz Rovinja, a ostatak *Associazione di commercianti e industriali di Capodistria*.²⁹ Predstavljanje povijesnih, kulturnih i gospodarskih znamenitosti Pokrajine postalo je želja trgovačkih, industrijskih i poduzetničkih krugova Istre. Godine 1905. započele su prve pripreme i prikupljena su početna sredstva za organizaciju Prve istarske pokrajinske izložbe, a 1907. uspostavlja se i Pripremni odbor izložbe koji su činili brojni stručnjaci iz političkoga, financijskoga i gospodarskoga života. Na sastanku Pripremnog odbora u Trstu 17. listopada 1907. godine odlučeno je da se izložba održi u Kopru.³⁰ Počasni predsjednik bio je pokrajinski poglavar Lodovico Rizzi, čiji je glavni zadatak bio stvaranje nacionalnoga sporazuma talijanske i slavenske strane kako bi svi sudjelovali na izložbi. Stvarnu je dužnost predsjednika Odbora obavljao predsjednik Pokrajinskoga agrarnog vijeća Bortolo Sardotsch pod čijim je ravnanjem Kopar odabran za mjesto održavanja izložbe. Tadašnji predsjednik Komore Giuseppe Quarantotto zdušno je podržavao održavanje izložbe.

Na sjednici Istarskog pokrajinskog sabora 26. ožujka 1908. godine bez prigovora je prihvaćen prijedlog o pokrajinskoj subvenciji od 6.000 kruna istarskoj Trgovačkoj i industrijskoj komori u korist održavanja izložbe.³¹ Hrvatsko-slovenski zastupnici, ne vidjevši ništa sporno, sudjelovali su u izglasavanju potpore,³² ali do proljeća 1909. postalo je razvidno da bi buduća izložba mogla postati još jedna zapreka u ionako sve napetijim međunacionalnim odnosima. Oveći napis u listu *Naša sloga*, kojemu su kao izvor informacija o pripremama za koparsku izložbu poslužili talijanski listovi

24 Umjetnička izložba u Pazinu, *Naša sloga*, br. 21, 15. svibnja 1913., 1, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nsp&datum=19130515&seite=1&zoom=33&query=%22Prva%22%2B%22hrvatska%22%2B%22umjetni%C4%8Dka%22%2B%22izlo%C5%BEba%22%2B%22u%22%2B%22Pazinu%22&ref=anno-search> (pristupljeno 24. rujna 2024.)

25 Naime, čist prihod Umjetničke izložbe darovan je u kolovozu 1907. siromašnim studentima Talijanske gimnazije (*Società Sussidiatrice pro Studenti Poveri del Ginnasio italiano*, osnovane 1899. godine). Inicijative za pomaganje siromašnim studentima održane su u više navrata.

26 *Prima esposizione provinciale Istriana*, Capodistria: Maggio – Settembre 1910, Relazione, regolamento, Programmi, Trieste: Editore il Comitato Esecutivo, 1909., 10.

27 PERKOV, Alida, *Neki aspekti institucionalne podrške ekonomskom razvoju Istre*, Zbornik javnih predavanja, Pazin: Državni arhiv, 2011., 37.

28 *Relazione sull'attività*, CCII, 25. travnja 1910., 7.

29 Udruga koparskih trgovaca i industrijalaca.

30 MADER, Brigitta, ŽITKO, Salvator, *Prima esposizione Provinciale Istriana*, Kopar: Histria Editiones, 2010., 21.

31 Resoconto stenografico della XVII seduta della Dieta provinciale dell'Istria, 26. marzo 1908., 385.

32 DABO, Mihovil, *Hrvatsko-slovenski politički pokret i Prva istarska pokrajinska izložba (1910.)*, Zagreb: ČSP, br. 2., 2012., 455–474.

Istre i Trsta, čitateljima pruža sliku još nedorečenog stava hrvatsko-slovenske strane prema izložbi, oblikujući istodobno diskurs kojim će hrvatske i slovenske tiskovine, uglavnom, opisivati talijanske skrivene namjere u pozadini „zemaljske“ izložbe.³³

Godine 1909. predstavljen je program i Opći pravilnik izložbe. U katalogu izložbe koji je tiskan 1910. godine, navodi se struktura izvršnog odbora Izložbe. Tako je počasni predsjednik i pokrovitelj provincijski kapetan Lodovico Rizzi. Efektivni je predsjednik izložbe Giorgio Vianelli³⁴ koji je tada dakako bio i predsjednik Trgovačko-obrtničke komore u Rovinju.³⁵ Vianelli je dao osobni doprinos izlažući proizvode Ampelee na izložbi te se u katalogu pojavila reklamna poruka, no poticao je i druge rovinjske poduzetnike. Dapače, u dijelu izložbe posvećenom poljodjelstvu (*la Mostra agraria*) javljaju se rovinjski poduzetnici u raznim sekcijama u kojima bi se inače Ampelea mogla predstaviti. S izložbenim proizvodom stolnog bijelog vina predstavili su se Rocco e Ferlan, Rocco Andrea i Candusi Giardo Vittorio, svi iz Rovinja.³⁶ S vinima u kategoriji teran, borgogna i hrvatica predstavili su se Cantina sociale Rovigno, Rocco e Ferlan, Budicin Gregorio, Rocco Paolo e nepoti i Rocco Andrea – svi iz Rovinja.³⁷ Sa slatkim vinima predstavio se Sciolis Nicolo.³⁸ U kategoriji vermuta prijavio se Tamburin Giuseppe, a octa Rocco e Ferlan.³⁹ Rakije i destilate izložili su Paolo Rocco e nipoti i Fratelli Cuzzi⁴⁰ iz Rovinja.

Kao i prethodna izložba u Pazinu, i koparska je izložba, predviđena da pruži gospodarsku, socijalnu i kulturnu sliku Istre, bila obilježena nacionalnim sukobima. Priprema Prve istarske pokrajinske izložbe bila je tema na sjednici Komore 10. ožujka 1909. godine.⁴¹ Ta se svota s vremenom povećavala pa se u programskom dokumentu *Prima esposizione provinciale Istriana*⁴² navodi namjera Komore za financiranjem izložbe s 12.000 kruna. Zapravo je većina odluka koje je Komora provodila 1910., bila obilježena Prvom istarskom pokrajinskom izložbom.⁴³ Na komorskoj je sjednici održanoj četiri dana prije početka izložbe, 26. travnja 1910. godine, usvojeno financijsko izvješće za 1909. godinu za Gospodarsku komoru pri čemu je jednoglasno odobreno izdvajanje prvih 2.000 kruna za fond Izložbe.⁴⁴ U dokumentu se potvrđuje da će 80 % (*quattro quinti*) troškova financirati Trgovinsko-obrtnička komora Istre iz Rovinja, a ostatak *Associazione di commercianti e industriali di Capodistria*.⁴⁵ Tadašnji predsjednik Istarske komore Giuseppe Quarantotto bio je tijekom priprema ujedno i izvršni predsjednik Prve istarske provincijske izložbe.⁴⁶

33 *Prva istarska zemaljska izložba*, Naša sloga, 15. travnja 1909., 1.

34 Treba napomenuti da je u inicijalnom odboru 15. listopada 1907. u ime Trgovinsko-obrtničke komore nastupao predsjednik Giuseppe Quarantotto, ali je 1910. godine tu funkciju predstavljao Giorgio Vianelli kao novoizabrani predsjednik Komore.

35 Catalogo generale della Prima esposizione Provinciale Istriana, Kopar: 1910., 5.

36 Catalogo, str. 31.

37 Catalogo, 34.

38 Catalogo, 35.

39 Catalogo, 36.

40 Catalogo, 37.

41 *Viene approvato il Conto consuntivo del Fondo Esposizioni della Camera di Commercio e d'Industria dell'Istria per l'anno per l'anno 1908: con un introito di nominali Corone 8600 in effetti, e Corone 2270,46 in danaro. Pure ad unanimità' la Camera accoglie anche questa proposta.*, Protocollo N 534. dell'ordinaria Seduta pubblica del 10 marzo 1909., 8.

42 *Prima esposizione provinciale Istriana*, Capodistria: Maggio – Settembre 1910., Relazione, regolamento, Programmi, Trieste: Editore il Comitato Esecutivo, 1909., 10.

43 PERKOV, Alida, *Neki aspekti institucionalne podrške ekonomskom razvoju Istre*, Zbornik javnih predavanja, Pazin: Državni arhiv, 2011., 37.

44 *Relazione sull'attività*, CCII, 25. travnja 1910., 7.

45 Udruga koparskih trgovaca i industrijalaca.

46 Međutim na sjednici održanoj 10. ožujka 1909. godine za predsjednika Istarske komore postavljen je Giorgio Vianelli, koji je preuzeo sve poslove i zadatke pa tako i uključivanje u pripremu Istarske izložbe.

Prva istarska pokrajinska izložba svečano je otvorena pod pokroviteljstvom istarskoga pokrajinskog namjesnika Lodovica Rizzija 1. svibnja 1910. godine i trajala je do 30. listopada 1910. Organizirana po modelu svjetskih izložbi, predstavljala je složeni kulturni i gospodarski razvoj Istre od prethistorije do 20. stoljeća. Bila je podijeljena u sedam sekcija: poljoprivrednu (i šumarstvo), industrijsku (obrtništvo), pomorsku (brodogradilišta, pomorske škole, ribarstvo, solane, akvarij koji je osmislila Zoološka stanica u Trstu), didaktičku, zatim umjetničku, znanstvenu i književnu (arheologija, sakralna umjetnost, suvremena umjetnost, prirodoslovlje, etnografija, glazba, knjižnice), kupališnu, klimatsku i sportsku te sekciju samostalnih javnih poduzeća i zdravstvenih ustanova (vodovod, plin, željeznica, bolnice). Za njezina su se trajanja održavali kongresi, predavanja, sportska nadmetanja, kazališne priredbe, dijelile se nagrade izlagačima i drugo. Izložba je pokazala bogatstvo istarske kulturne baštine te pružila poticaj osnutku Gradskoga muzeja u Kopru 1911. (Pokrajinski muzej Kopar).⁴⁷

Talijanska je bogata javnost izložbu jednoglasno podržala smatrajući je portretom istarskoga bića, njemačke su novine *Polaer Taggblatt* odmjereno izvještavale o događanjima, dok se *Naša sloga* izrazito negativistički odnosila prema manifestaciji.⁴⁸

Pulski dnevnik *Polaer Taggblatt* na naslovnici izvještava čitatelje o otvaranju Prve istarske gospodarske izložbe u Kopru.⁴⁹ U listu se potanko opisuje izložba počevši od ulaska kroz Trijumfalna vrata u pomorsku sekciju koju su opremili *Stabilimento Tecnico Triestino*, austrijski Lloyd i „ostale institucije i tvrtke“. U članku se navodi da je odjel bio opremljen modelima brodova i fotografija. Drugi je odjel⁵⁰ predviđen za sportsku izložbu i balneologiju. Dominira morski hospicij (*Seehospiz*) San Pelagio iz Rovinja, upotpunjen grafikonima ostalih lječilišta u Istri i na otocima. Slijedi paviljon s pivnicom i restoranom te prigodnom pozornicom za izvođenje opereta i ostalih vidova zabave, a sve je opremljeno električnom strujom. Navodi se izlaganje vinarije iz Poreča (*Landeskellerei*). Njemačko se uredništvo vrlo povoljno izražavalo o organizaciji i uređenosti Izložbe.

Tijekom samog otvaranja Izložbe,⁵¹ uz visoke carevinske dužnosnike i one iz istarskog političkog života, posjetiteljima se obratio predsjednik izložbe Vianelli⁵² zahvaljujući izlagačima na odazivu i institucijama na podršci.

47 MADER, Brigitta, *Prva istrska deželna razstava v očeh avstrijskih nadvojvod Ludwiga Salvatorja in Franca Ferdinanda*, u: Pokrajinski muzej Kopar 1911 – 2001, Kopar, 2002.

48 Otvoreni poziv na bojkot slavenskog življa prema nastupu na sajmu i posjetu Prvoj istarskoj pokrajinskoj izložbi koji je emitiralo uredništvo *Naše sloge*, izravno je povezan s politikom narodnog preporoda u Istri.

49 *Erste istrische Landesausstellung Capodistria 1910*, *Polaer Tagblatt*, br. 1532, god. VI., 29. travnja 1910., 1, <http://ino.com.hr/data/polaer/1910/1532.pdf> [pristupljeno 25. lipnja 2024. godine].

50 *Erste istrische Landesausstellung Capodistria 1910*, isto.

51 Svečano otvaranje održano je na koparskom trgu Brollo pored glazbenog paviljona.

52 *Eroffnung der Ersten istrischen Landesausstellung in Capodistria*, *Polaer Tagblatt*, br. 535, 3. svibnja 1910., 1, <http://ino.com.hr/data/polaer/1910/1535.pdf> [pristupljeno 25. lipnja 2014. godine].

Pregled organizatora i izlagača⁵³ iz Pazina na Prvoj Istarskoj provincijskoj izložbi u Kopru 1910. godine⁵⁴

naziv poslovnog subjekta	mjesto	funkcija / djelatnost / trgovačka roba
Carlo Baxa	Lindar – Pazin	tajnik Izvršnog odbora izložbe ¹
Giovanni Quarantotto	Pazin	podtajnik Posebnog odbora za umjetnost i znanost
Giuseppe & L. Camus	Pazin	vinarija
L. Runco	Pazin	skladište vina i žitarica
Ada Šestan	Pazin	proizvodi od metala (vaze, okviri za slike)
Antonich Liberato	Pazin	drobilica
Ambrosi Massimiliano	Pazin	pumpe prskalice
Fabian Antonio	Paas (Paz)	vino bijelo, crno, rose
Cech Filipich Martino	Paas (Paz)	vino bijelo, crno, rose
Cech Filipich Francesco	Paas (Paz)	vino bijelo, crno, rose
Fabian Giorgio	Paas (Paz)	vino bijelo, crno, rose
Fabian Giovanni	Paas (Paz)	vino bijelo, crno, rose
Rude Giovanni	Paas (Paz)	vino bijelo, crno, rose
Brajucha Francesco	Paas (Paz)	vino bijelo, crno, rose
Percich Paulovich Antonio	Paas (Paz)	vino bijelo, crno, rose
G. e L. Camus	Pazin	vino bijelo, crno, rose
Pilat Giovanni	Pazin	vino bijelo, crno, rose
Runco Liberato	Pazin	vino bijelo, crno, rose
Prinz Giuseppe	Pazin	desertno-slatko vino
Martincich Giovanni	Paas (Paz)	pčelarstvo
Stanich Giovanni	Paas (Paz)	pčelarstvo
Francesco Sartori	Pazin	izrada namještaja
Giovanni Solari	Pazin	izrada sata na zvoniku
Mazzorana Pia	Pazin	čipkarstvo
Scain Gianina	Pazin	čipkarstvo
Petech Bice	Pazin	vezeni stolnjak
Anita de Rapiccio	Pazin	vezeni stolnjak
Camus Nelda	Pazin	vezeni stolnjak
Sestan Ada i Ida	Pazin	oslikani paravan, goblen

Posebno je zanimljivo izlaganje Pazinki jer je izlaganje žena na početku 20. stoljeća još uvijek bilo rijetkost.

Uz gospodarstvo Prva istarska provincijska izložba u Kopru imala je paviljone namijenjene kulturi, crkvenom blagu i školskim dostignućima. Posebno ističemo izložke pazinskog Municipija s projektima vodovoda, pogon acetilena, mesnicu i projekte Pazinske gimnazije.

Iako je Izložba zamišljena kao opći pregled istarskih društvenih, gospodarskih i kulturnih dometa, Vianelli kao stvarni predsjednik izložbe nije imao bezrezervnu podršku slavonske javnosti.

⁵³ Izlagači nisu bili samo proizvođači, bilo je tu i trgovaca, a u raznim odborima bili su lokalni uglednici..

⁵⁴ Izvor: *Catalogo Generale Della Prima Esposizione Provinciale Istriana*, Tipografia Carlo Priora, Kopar, 1910., reprint. obrada: Alida Perkov.

U pulskome listu *Naša sloga*, br. 18. od 5. svibnja 1910. godine, opisuje se otvaranje izložbe kojoj uredništvo, čini se, od samoga početka nije bilo naklonjeno.⁵⁵ U članku je navedeno da je predsjednik Izložbenog odbora Juraj Vianelli⁵⁶, ujedno i predsjednik Trgovačke komore u Rovinju.⁵⁷ Sljedećeg dana *Naša sloga* (br. 19 od 12. svibnja 1910.) piše da je izložba samo formalno istarska, a da je većina izložaka pristigla iz Trsta i susjednih gradova i zemalja; nadalje, da je službeni jezik izložbe talijanski. U broju 34. od 25. kolovoza 1910. godine piše da je habsburška vlada dala za izložbu u Kopru 20 tisuća kruna (u samome se tekstu navodi: *možda i 50 tisuća kruna*). U broju 37. *Naše sloge* piše da izložba ima ogroman deficit koji bi trebalo pokriti iz zemaljskih sredstava, a bez odluke Sabora to se ne može. U *Našoj slozi* (br. 40.) navodi se da je zemaljski kapetan dr. Rizzi došao na zatvaranje izložbe za koju se pretpostavlja deficit od 150 tisuća kruna.

Tijekom same izložbe dalo se naslutiti da ulaznice neće pokriti gubitke. Zato je već na sjednici 21. rujna 1910. godine, dakle prije kraja izložbe, stavljen na dnevni red zahtjev Izvršnoga odbora izložbe da Komora pokrije deficit. Navedeno je da je sama inicijativa za izložbu potekla od Komore te da je logično da Komora pokrije gubitke.⁵⁸

Upravo su nepredviđeno visoki troškovi Prve istarske izložbe bili povod održavanja posljednje, 8. sjednice pokrajinskog Istarskog sabora 18. listopada 1910. godine. Izričito nezadovoljstvo hrvatskih zastupnika izazvao je čitanje izvješća zastupnika Istarskog sabora Francesca Salate o molbi izvršnog odbora Zemaljske izložbe u Kopru za potporom od 50 tisuća kruna (35 tisuća novih i 15 tisuća već doznačenih).

Budući da je točka o potpori izložbi bila izvan dnevnoga reda saborskoga zasjedanja, hrvatski su zastupnici burno protestirali. Vladin povjerenik proglasio je zasjedanje zaključenim. Istarski sabor potom se nije sastajao nekoliko godina pa ga je car patentom od 29. siječnja 1914. godine raspustio kako bi namjesnik u Trstu mogao raspisati izbore.⁵⁹

Na redovitoj sjednici Komore u prosincu 1910. godine predsjednik Giorgio Vianelli predlaže godišnje izdvajanje od 5.000 forinti sljedećih 12 godina za pokriće deficita Prve pokrajinske izložbe. Savjetnik Quaranta podsjeća da je inicijativu za izložbu pokrenula Udruga trgovaca iz Kopra te da bi bilo pravedno da se i ta udruga uključi u pokriće deficita. Predsjednik izvješćuje da Udruga trgovaca nema imovinu te da će pripomoći u skladu sa svojim mogućnostima.⁶⁰ Stoga se u dostupnim izvješćima Komore do 1914. nalazi stavka godišnjeg pokrivanja deficita istarske izložbe u iznosu od 5.000 kruna.

Iako se Komora trudila Prvoj istarskoj pokrajinskoj izložbi dati gospodarsku konotaciju, izložba je zbog vremenskih neprilika, negativnoga stava hrvatskih zastupnika u Pokrajinskome saboru i bojkota hrvatskoga dijela izlagača i stanovništva još više zaoštrila nacionalnu podvojenost, a Komora je u svojim zapisnicima s narednih godišnjih skupština bilježila preuzimanje obročnoga vraćanja preostalih dugova.

55 Otvorenje talijanske izložbe u Kopru, *Naša sloga*, br. 18., od 5. svibnja 1910., 3, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1910/18.pdf [pristupljeno 5. listopada 2024. godine].

56 Hrvatski izvori navode Juraj, austrijski Georg, a talijanski Giorgio. Navodimo imena prema izvoru.

57 U Pravilniku i programu Izložbe (*Relazione – Regolamento – Programmi*) to se ime ne spominje jer je Vianelli naknadno izabran za predsjednika Komore. U *Comitato per lo studio della prima esposizione provinciale istriana* počasni je predsjednik bio Lodovico Rizzi, provincijski kapetan, a Giuseppe Quarantotto, predsjednik Istarske komore iz Rovinja, član komiteta.

58 *Relazione sull'attività* CCII, 21. rujna 1910., 21.

59 27. *Carska povelja od 29. januara 1914., kojom se raspušta istarski sabor*, LDZ27/1917, 149, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rsk&datum=1914&size=45&page=205> [pristupljeno 15. veljače 2024. godine].

60 *Protocollo*, CCII, 20. prosinca 1910., 32.

2.2.3. Ostali sajmovi s istarskim subjektima u organizaciji i uz podršku institucija

Razvojem gospodarstva osim lokalnih sajmova počeli su se na području Istre i okolice održavati sajmovi koji su privukli veće proizvođače i iz udaljenijih krajeva. Isto tako, istarske su tvrtke nastupale na sajmovima izvan Istre.

Na tršćanskoj Gospodarsko-agrarnoj izložbi⁶¹ 30. rujna 1863. godine srebrna medalja dodijeljena je tvrtki Enrico Fisher za cementaru *Sant'Andrea di Rovigno* za hidraulični cement. Počasna medalja dodijeljena je rovinjskim proizvođačima Giacomu Santonu Cecu i Pietru Pellegriniju za sapun (*sapone bianco di buona qualità*). Nagradu za kvalitetu dobilo je vino *Refosco di Istria*. Sudeći po tome da je sjedište izlagača Rovinj, može se zaključiti da jedino rovinjski proizvođači svojim proizvodima mogu konkurirati na sajmovima.

2.3. Pazinski gospodarstvenici – predstavnici u Zemaljskom saboru Markgrofovije Istre

Nadležnost Sabora, kao i Zemaljskoga odbora, određivao je, sukladno saborima drugih austrijskih pokrajina,⁶² Zemaljski red za Markgrofoviju Istru iz 1861. godine, a ticale su se svih područja političkoga, gospodarskog, kulturnog i prosvjetnog života.⁶³ Tako se od čl. 19. do čl. 26. Zemaljskog reda navode razne nadležnosti Sabora, primjerice rasprave i odlučivanja o poljodjelstvu, stočarstvu, šumarstvu, poslovima javnih zgrada i dobrotvornih ustanova koje su se izdržavale zemaljskim sredstvima, smještaju i opskrbom vojske, javnim radovima koji ulaze u nadležnost pokrajine, crkvenim pitanjima, opskrbom stanovništva, luke, mornarice, poreznim pitanjima, službenom jeziku, pobližim odredbama za osnovne škole, stručne škole i gimnazije.⁶⁴ Vezano uz gospodarstvo mogu se navesti: Zakon o gradnji javnih nedržavnih cesta i formiranju cestovnih odbora, Vladin nacrt Zakona radi uređenja zemljišnih knjiga (1863.); Zakon o klasifikaciji cesta (1868.), Zakon o zaštiti ptica korisnih poljodjelstvu, Zakon o zaštiti poljodjelstva protiv štete kukaca (1869.), Zakon o osnivanju zemljišnih knjiga, Zakon o osnivanju i djelokrugu cestovnih odbora, Zakon o izjednačavanju utega i metričkih mjera (1874.), Zakon o Pokrajinskom vjeresijskom zavodu (1887.), Zakon o olakšicama kod gradnje novih radničkih kuća (1892.), Zakon o uvođenju prostornog plana za grad Pulu (1874. i 1900.⁶⁵). Istarski je sabor pokrajinskim pravilnikom⁶⁶ i Izbornim pravilnikom za Istarski sabor⁶⁷ dobio 30 zastupnika (27 biranih i tri virilna člana). Pet zastupnika birala je kurija veleposjeda, osam kurija gradova, dva kurija komore i dvanaest kurija seoskih ili vanjskih općina. Virilni članovi, tj. članovi sabora po funkciji bili su biskupi – ordinariji istarskih biskupija (Tršćansko–koparske,

61 *Elenco generale delle insinuazioni pervenute alla Camera di commercio ed Industria dell'Istria quale Comitato Figliale per l'esposizione generale in Trieste 1863.*, Tipografia del Lloyd austriaco, Trieste, 1863.

62 STRČIĆ, Petar, *Prilog povijesti istarskog sabora (1861 – 1916)*, Zagreb: Arhivski vjesnik, 34 – 35, 1991. – 1992., 61.

63 20. *Die Verfassung der österreichischen Monarchie. Beilage II, i) Landes-Ordnung und Landtags-Wahlordnung für das Küstenland, d. i. für die reichsunmittelbare Stadt Triest mit ihrem Gebiete, für die gefürstete Grafschaft Görz und Gradisca und für die Markgrafschaft Istrien*, RGrBl 20/1861, 198 <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=rgb&datum=18610004&seite=00000198> [pristupljeno 12. 10. 2024. godine].

64 „§ 19. Als Landesangelegenheiten werden erklärt: I. Alle Anordnungen in Betreff: 1. der Landeskultur; 2. der öffentlichen Bauten welche aus Landesmitteln bestritten werden; 3. der aus Landesmitteln dotierten Wohlthätigkeitsanstalten; 4. des Voranschlages und der Rechnungslegung des Landes sowohl a) hinsichtlich der Landeseinnahmen aus der Verwaltung des dem Lande gehörigen Vermögens, der Besteuerung für Landes Zwecke und der Benützung des Landescredits, als b) rücksichtlich der ordentlichen und ausserordentlichen Landesaussgaben; II Die näheren Anordnungen inner den Grenzen den allgemeinen Gesetze in Betreff: 1. der Gemeindeangelegenheiten; 2. Der Kirchen- und Schulanlagen; 3. Der Vorspannsleistung, dann der Verpflegung und Einquartierung des Heeres; endlich III. Die Anordnungen über sonstige, die Wohlfahrt oder die Bedürfnisse des Landes betreffende Gegenstände, welche durch besondere Verfügungen der Landesvertretung zugewiesen werden.“

65 33. *Legge del 16. Dicembre 1900. con la quale viene introdotto un Regolamento edile per la città di Pola*, LGrBl 33/1900, 31.12.1900, 105, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=lkt&datum=19000104&seite=00000105>, [pristupljeno 10. 8. 2024. godine].

66 Tal. *Regolamento provinciale*.

67 Tal. *Regolamento elettorale per la Dieta provinciale per Litorale*.

Porečko–pulske i Krčke biskupije).⁶⁸

U popisu zastupnika Zemaljskog sabora Markgrofovije Istre (1861. – 1916.) nalaze se i pazinski predstavnici. U prvom izbornom razdoblju (6. 4. 1861. – 24. 9. 1861.) ulaze Adamo Mrach, Egidio Mrach i Antonio Scampicchio.⁶⁹ U drugom izbornom razdoblju (25. 9. 1861. – 17. 2. 1867.) kao zemaljski zastupnici iz Pazina izabrani su Nattia Jurinaz, Martino Sote, Giuseppe Parisini.⁷⁰ U trećem izbornom razdoblju (18. 2. 1867. – 19. 8. 1870.) pazinski zastupnici su Andrea Petris de Steinhofen, Giuseppe Parisini i Giuseppe de Susanni.⁷¹ U četvrtom izbornom razdoblju (20. 8. 1870. – 4. 4. 1877.) zastupnici iz Pazina su Antonio Covaz, Giuseppe Parisini, Giuseppe Luciani, Giacomo de Lazzarini Battiala i Carlo Maria de Furegoni.⁷² U petom izbornom razdoblju (5. 4. 1877. – 15. 8. 1883.) pazinski zastupnici su Giuseppe Cech, Giacomo de Lazzarini, Giovanni de Wintschgau i Francesco Costantini.⁷³ U šestom izbornom razdoblju (16. 8. 1883. – 9. 10. 1889.) pazinski zastupnici su Adamo Mrach, Francesco Costantini i Giacomo de Lazzarini Battiala.⁷⁴

U sedmom izbornom razdoblju (10. 10. 1889. – 7. 1. 1896.) zastupnici iz Pazina su Giovanni Simcig, Antonio Dukić, Matteo Leginja.⁷⁵ U osmom izbornom razdoblju (8. 1. 1896. – 20. 6. 1902.) zastupnici iz Pazina su Francesco Costantini, Matteo Leginja,⁷⁶ Domenico Trinajstić i Costantino Costantini.⁷⁷ U devetom izbornom razdoblju (21. 6. 1902. – 21. 7. 1903.) pazinski zastupnici su Costantino Costantini, Matteo Leginja i Domenico Trinajstić.⁷⁸ U desetom izbornom razdoblju (22. 7. 1909. – 3. 4. 1916.) zastupnici iz Pazina su Antonio Zidarić, Domenico Trinajstić i Agostino Rajčić.⁷⁹ U jedanaestom izbornom razdoblju⁸⁰ (... – 3. 4. 1916.) pazinski zastupnici su Simon Kurelić, Josef Grašić i Dominik Trinajstić.⁸¹

Između regionalne vlasti – Istarskog zemaljskog sabora i bečke vlasti u to doba nije bilo posrednika, stoga se u Poreču (zatim u Puli i Kopru) tijekom šezdesetak godina odlučivalo o političkoj, gospodarskoj i društvenoj sudbini Istre, a u konačnici i Pazina.

2.4. Institucijska podrška promociji istarskoga gospodarstva

Želeći promovirati svoje gospodarstvo u zemlji i inozemstvu, austrougarske institucije objavljivale su posebne akte kojima su financirane izložbe. Istarsko je gospodarstvo imalo teoretsku mogućnost nastupanja na međunarodnu izložbama, no istarski subjekti još nisu imali takvu gospodarsku snagu ni kapacitete. Već je 1871. godine izašao zakon kojim se odobrava 6 milijuna forinti (kasnije je

68 Biskupi (*vescovi*, *Bischöfe*, škofje) istarskih biskupija, koji su ujedno bili virilni članovi u sastavu Pokrajinskog sabora, bili su redom: za Trst /Kopar – Jernej Legat, Juraj Dobrila, Ivan Nepomuk Glavina, Andrej Marija Šterk, Franc Xaver Nagl, Andrej Karlin; za Poreč/Pulu – Juraj Dobrila, Ivan Nepomuk Glavina, Alojz Matija Zorn, Janez Krsnik Flapp, Trifun Pederzolli; za Krk – Ivan Josip Vitezić, Franjo Anijan Feretić, Andrija Marija Šterk, Anton Mahnič (v. KRMAC, Dean, *Zemaljski sabor Markgrofovije Istre (1861 – 1916)*, Histria editiones, Kopar, 2011., 110).

69 KRMAC, Dean et.al. *Zemaljski sabor Markgrofovije Istre (1851-1916)*, Redosljed sjednica – popis zastupnika, Histria editiones, Koper 2011, str. 60.

70 Isto, str. 64.

71 Isto, str. 68.

72 Isto, 73.

73 Isto, 77.

74 Isto, 80.

75 Isto, 84.

76 Matko Leginja je u šestom sazivu bio zastupnik Voloskog.

77 Isto, 89.

78 Isto, 92.

79 Isto, 96.

80 U tom razdoblju Sabor nikad nije sazvan.

81 Isto, 100.

odobreno još 9,7 milijuna forinti) za buduću svjetsku izložbu u Beču (koja će se održati 1873.), sve pod ingerencijom Ministarstva gospodarstva.⁸² Također je odobren iznos od 600 tisuća forinti za nastup na svjetskoj izložbi u Parizu 1878. godine,⁸³ 100 tisuća forinti za poljoprivredno-industrijsku izložbu u Trstu 1882. godine.⁸⁴ Uočivši da je broj izložbi sve veći, donesen je sistemski zakon kojim država subvencionira nastup domaćih tvrtki na domaćim sajmovima.⁸⁵ Naknadno je donesen poseban zakon s ciljem izlaganja domaćih inovativnih proizvoda.⁸⁶

Ministarstva su izdvajala posebna sredstva za promicanje obrta kojima su se fokusirali na nekoliko stavki: na promicanje malog obrta i na troškove za opće i posebne obrtničke svrhe. Samo u 1900. i 1901. godini ukupno je iz carske riznice u tu svrhu izdvojeno 559.040 kruna.⁸⁷

Desetak godina kasnije promocija se institucionalizirala: subvencionirala se trgovačka mornarica i brodogradnja⁸⁸ i uzgoj stoke,⁸⁹ a Ministarstvo javnih radova osnovalo je poseban Ured za promociju industrije.⁹⁰

Kao popratna pojava razvoja trgovine sajmovi su u drugoj polovini 19. stoljeća doživjeli svoju ekspanziju i u istarskim gradovima. Treba napomenuti da istarski proizvođači, uz časne iznimke, nisu imali dovoljno ekonomske snage za značajnije nastupe na većim izložbama, već samo unutar Habsburške Monarhije i to na bližim destinacijama. Stoga se prilagodljivost tržištu i raznolikost ponude jasnije sagledavaju kroz promotivne nastupe tvrtki ne samo putem reklamnih poruka u lokalnim listovima, već i sofisticiranijim metodama. Početkom 20. stoljeća gospodarski procvat usporedno prati i pojačan promotivni nastup u zemlji i inozemstvu prema kupcima i krajnjim potrošačima. Istra ne dostiže najrazvijenije austrijske krunovine, ali je ostvarila gospodarski pomak u odnosu na nerazvijenost zatečenu u 19. stoljeću.⁹¹

Prva Istarska pokrajinska izložba 1910. godine više je nego ostale gospodarske izložbe u okruženju predstavila presjek cjelokupnoga istarskog društvenog bića: od gospodarske osnove pa do razgranate društvene nadgradnje. Završetkom Pokrajinske izložbe završilo je i aktivno djelovanje

82 87. *Legge colla quale viene accordato un credito di 6 milioni di fiorini per l'esposizione mondiale che avrà luogo a Vienna nell'anno 1873*, RGBL 87/1871, 228, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rit&datum=18710004&seite=00000228> [pristupljeno 21. srpnja 2024. godine].

83 20. *Legge, colla quale viene accordato un credito di 600.000 fior per la partecipazione ufficiale dei Paesi rappresentati nel Consiglio dell'Impero all'Esposizione mondiale internazionale, che avrà luogo a Parigi nell'anno 1878*, RGBL 20/1877., 28, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rit&datum=18770004&seite=00000028> [pristupljeno 21. srpnja 2024. godine].

84 61. *Legge, colla quale viene accordata una anticipazione da parte dello Stato di 100.00 fior, per l'esposizione agricola ed industriale austro-ungarica, che avrà luogo nel corrente anno a Trieste*, RGBL 61/1862, 229, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rit&datum=18820004&seite=00000229> [pristupljeno 21. srpnja 2024. godine].

85 80. *Ordinanza del Ministero del commercio, concernente la sovvenzione di esposizioni industriali nazionali da parte dello Stato*, RGBL 80/1895, 211, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rit&datum=18950004&seite=00000211> [pristupljeno 21. srpnja 2024. godine].

86 164. *Ordinanza del Ministero del commercio, concernente la tutela di invenzioni messe in mostra ad esposizioni nazionali*, RGBL 164/1898, 281, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rit&datum=18980004&seite=00000281> [pristupljeno 21. srpnja 2024. godine].

87 22. *Carska naredba od 27. 12. 1900.*, RGBL 22/1900., 664, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rsk&datum=1900&page=664&size=45> [pristupljeno 21. srpnja 2024. godine].

88 44. *Legge concernente la sovvenzione della marina mercantile e il promovimento delle costruzioni navali*, RGBL 44/1907, 297, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rit&datum=19070004&seite=00000297> [pristupljeno 21. srpnja 2024. godine].

89 222. *Legge concernente il promovimento dell'allevamento e dell'utilizzazione del bestiame*, RGBL 222/1909, 784, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rit&datum=19090004&seite=00000784> [pristupljeno 21. srpnja 2024. godine].

90 175. *Ordinanza del Ministero dei lavori pubblici concernente l'organizzazione dell'i. r. ufficio per il promovimento delle industrie*, RGBL 175/1910, 487, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rit&datum=19100004&seite=00000487> [pristupljeno 21. srpnja 2024. godine].

91 PERKOV, Alida, *Neki aspekti institucionalne podrške ekonomskom razvoju Istre*, Zbornik javnih predavanja, Pazin: Državni arhiv, 2011., 27.

Pokrajinskog sabora: otvoreni politički sukob u sabornici imao je za povod financiranje izložbe, ali je stvarni uzrok ležao u nacionalno-socijalnom raskolu istarskih Talijana i Slavena. No, ekonomski zakoni djeluju po svojoj logici te se razvoj i funkcioniranje istarskoga gospodarstva može i dalje pratiti sačuvanim komorskim izvješćima od 1911. do 1914. godine. Tako se prati Registar trgovačkih društava i konzorcija, robne marke i uzorci, promet i veze (u koje spada željeznica, pomorstvo, pošta, telegraf i telefon), industrijske licence i certifikati, promocija male industrije, uzance, carinska pitanja, izvoz i uvoz.⁹² Isto tako daje se pregled novih poreznih i financijskih zakona koji su izišli u Listu državnih zakona.⁹³ U Listu se nalaze odredbe koje su izravno ili neizravno utjecale na gospodarstvo Pazina.

3. Zaključak

Vidljivost gospodarstvenika Pazinštine, kao i onih iz ostalih područja Istre, bila je jasno definirana imovinskim cenzusom, odnosno jedinstvenim izbornim pravilnicima istim kao i u drugim dijelovima Istre. Uz rastuće aktivnosti institucija, koje su vezane uz gospodarstvo koncem devetnaestog i početkom dvadesetom stoljeća, bili su uključeni i gospodarstvenici Pazinštine. Imali su mogućnost sudjelovati u radu istarske Trgovinsko-obrtničke komore, Zemaljskom saboru, a nastupali su i na izložbama. Zasigurno su takve aktivnosti djelovale kao impuls kvalitativnim razvojnim promjenama u Pazinu i na Pazinštini.

4. Literatura

164. Ordinanza del Ministero del commercio, concernente la tutela di invenzioni messe in mostra ad esposizioni nazionali, RGI 164/1898, 281, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rit&datum=18980004&seite=00000281> [pristupljeno 21. srpnja 2024.].

175. Ordinanza del Ministero del lavori pubblici concernente l' organizzazione dell' i. r. ufficio per il promovimento delle industrie, RGI 175/1910, 487, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rit&datum=19100004&seite=00000487> [pristupljeno 21. srpnja 2024.].

20. Die Verfassung der österreichischen Monarchie. Beilage II,i) Landes-Ordnung und Landtags-Wahlordnung für das Küstenland,, d. i. für die reichsunmittelbare Stadt Triest mit ihrem Gebiete, für die gefürstete Grafschaft Görz und Gradisca und für die Markgrafschaft Istrien, RGI 20/1861, 198 <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=rgb&datum=18610004&seite=00000198> [12. 10. 2024.].

20. Legge, colla quale viene accordato un credito di 600.000 fior per la partceipazione ufficiale dei Paesi rappresentati nel Consiglio dell' Impero all' Esposizione mondiale internazionale, ehe avra luogo a Parigi nell' anno 1878, RGI 20/1877., 28, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rit&datum=18770004&seite=00000028> [pristupljeno 21. srpnja 2024.].

22. Carska naredba od 27. 12. 1900., RGI 22/1900., 664, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rsk&datum=1900&page=664&size=45> [pristupljeno 21. srpnja 2024.].

92 *Relazione sull'attività della Camera nel I. trimestre 1911*, N 1/1911., CCII Rovigno, *Relazione sull'attività della Camera nel II. trimestre 1911*, N 2/1911., CCII Rovigno, *Relazione sull'attività della Camera nel III. trimestre 1911*, N 3., CCII Rovigno, *Relazione sull'attività della Camera nel IV. trimestre 1911*, N 4/1911., CCII Rovigno, *Relazione sull'attività della Camera nel I. trimestre 1912*, N 1/1912., CCII Rovigno, *Relazione sull'attività della Camera nel II. trimestre 1912*, N 2/1912., CCII Rovigno, *Relazione sull'attività della Camera nel III. trimestre 1912*, N 3/1912., CCII Rovigno, *Relazione sull'attività della Camera nel IV. trimestre 1912*, N 4., CCII Rovigno, *Relazione sull'attività della Camera nel I. trimestre 1913*, N 1/1913., CCII Rovigno, *Relazione sull'attività della Camera nel II. trimestre 1913*, N 2/1913., CCII Rovigno, *Relazione sull'attività della Camera nel III. trimestre 1913*, N 3., CCII Rovigno, *Relazione sull'attività della Camera nel IV. trimestre 1913*, N 4/1913., CCII Rovigno i *Relazione sull'attività della Camera nel III. trimestre 1914*, N 3/1914., CCII Rovigno.

93 Djelovanja su uvrštena u poglavlju 3.

222. Legge concernente il promovimento dell' allevamento e dell' utilizzazione del bestiame, RGBI 222/1909, 784, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rit&datum=19090004&seite=00000784> [pristupljeno 21. srpnja 2024.].

27. Carska povelja od 29. januara 1914., kojom se raspušta istarski sabor, LDZ27/1917, 149, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rsk&datum=1914&size=45&page=205> [pristupljeno 15. veljače 2024.].

33. Legge del 16. Dicembre 1900. con la quale viene introdotto un Regolamento edile per la città di Pola, LGBI 33/1900, 31.12.1900, 105, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=lkt&datum=19000104&seite=00000105>, [10. 8. 2024.].

44. Legge concernente la sovvenzione della marina mercantile e il promovimento delle costruzioni navali, RGBI 44/1907, 297, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rit&datum=19070004&seite=00000297> [pristupljeno 21. srpnja 2024.].

61. Legge, colla quale viene accordata una anticipazione da parte dello Stato di 100.00 fior, per l' esposizione agricola ed industriale austro-ungarica, che avrà luogo nel corrente anno a Trieste, RGBI 61/1862, 229, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rit&datum=18820004&seite=00000229> [pristupljeno 21. srpnja 2024.].

80. Ordinanza del Ministero del commercio, concernente la sovvenzione di esposizioni industriali nazionali da parte dello Stato, RGBI 80/1895, 211, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rit&datum=18950004&seite=00000211> [pristupljeno 21. srpnja 2024.].

87. Legge colla quale viene accordato un credito di 6 milioni di fiorini per l' esposizione mondiale che avrà luogo a Vienna nell' anno 1873, RGBI 87/1871, 228, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rit&datum=18710004&seite=00000228> [pristupljeno 21. srpnja 2024.].

BENUSSI, Bernardo, L'Istria nei suoi due millenni di storia, Collana degli atti, CRC Rovigno, n. 14., Venezia – Rovigno, 1997., 518.

Catalogo generale della Prima esposizione Provinciale Istriana, Kopar: 1910., 5.

CLISSELL, Renzo, La mostra d'arte del 1907 a Pisino, Trieste: Notiziario Pisinotto, br. 99, 2007.,

CONTENTO, Iacopo Andrea, L'Almanacco Istriano per l'anno 1851, anno I, Calendario con le Fiere e le Feste dell'Istria, con regole d'agricoltura, ecc., Venezia: Tondelli, 1851., 115.

DABO, Mihovil, Hrvatsko-slovenski politički pokret i Prva istarska pokrajinska izložba (1910.), Zagreb: ČSP, br. 2., 2012., 455–474.

DESPOT, Mirjana, Razvojni put privrede u Istri od sredine 19. stoljeća do početka 20. stoljeća, Pazin: Pazinski memorijal, 1976., Državni Arhiv u Pazinu, kutija 104_XI_366, HR -DAPA -41.

Elenco generale delle insinuazioni pervenute alla Camera di commercio ed Industria dell'Istria quale Comitato Figliale per l'esposizione generale in Trieste 1863., Tipografia del Lloyd austriaco, Trieste, 1863.

Eroffnung der Ersten istrischen Landesausstellung in Capodistria, Polaer Tagblatt, br. 535, 3. svibnja 1910., 1, <http://ino.com.hr/data/polaer/1910/1535.pdf> [pristupljeno 25. lipnja 2024.].

Erste istrische Landesausstellung Capodistria 1910, Polaer Tagblatt, br. 1532, god. VI., 29. travnja 1910., 1, <http://ino.com.hr/data/polaer/1910/1532.pdf> [pristupljeno 25. lipnja 2024.].

FERESINI, Nerina, Fam Pisinota, Trieste: Villaggio del fanciullo, 1971., 55–56.

Hrvatski pavilon na tršćanskoj izložbi, Naša sloga, br. 15, 1. kolovoza 1882., 58.

i. r. ministero del commercio con dispaccio dd 29. 11. 1869, N. 23181–27172 appar comunicazione

Catalogo Generale Della Prima Esposizione Provinciale Istriana, Tipografia Carlo Priora, Kopar, 1910., reprint.

KOCKOVIĆ, Tanja, Sajam (Samanj), Istarska enciklopedija, Zagreb: LZMK, 2005., 710.

KRMAC, Dean et.al. Zemaljski sabor Markgrofovije Istre (1851-1916), Redosljed sjednica-popis zastupnika, Histria editiones, Koper 2011, str. 60.

Lista degli eleggibili della Camera di Commercio e Industria d'Istria, HR- DAPA-799, Zbirka plakata i drugih tiskovina, 1734/1988, 633-635, 24. studenog 1876, lad.11/1.

MADER, Brigitta, Prva istrska deželna razstava v očeh avstrijskih nadvojvod Ludwiga Salvatorja in Franca Ferdinanda, u: Pokrajinski muzej Kopar 1911 – 2001, Kopar, 2002.

Naša sloga, br. 4, Različite vesti, 16. srpnja 1870., 18.

Otvorenje talijanske izložbe u Kopru, Naša sloga, br. 18., od 5. svibnja 1910., 3, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1910/18.pdf [pristupljeno 5. listopada 2024.].

PERKOV, Alida, Neki aspekti institucionalne podrške ekonomskom razvoju Istre, Zbornik javnih predavanja, Pazin: Državni arhiv, 2011., 37.

Prima esposizione provinciale Istriana, Capodistria: Maggio – Settembre 1910, Relazione, regolamento, Programmi, Trieste: Editore il Comitato Esecutivo, 1909.

Protocollo, CCII, 20. prosinca 1910., 32.

Protocollo, CCII, 28. svibnja 1890., 15.

Protocollo, CCII, Nr. 1279., 23. studenog 1896., 30.

Prva hrvatska umjetnička izložba u Pazinu, Naša sloga, br. 22, 29. svibnja 1913., 1, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1913/22.pdf [pristupljeno 25. siječnja 2024.].

Prva istarska zemaljska izložba, Naša sloga, 15. travnja 1909., 1.

Regolamento elettorale per la Camera dei Commercio e dell'Industria d'Istria, Approvato dall'eccelso

Relazione sull'attività CCII, 21. rujna 1910., 21.

Relazione sull'attività della Camera nel I. trimestre 1911, N 1/1911., CCII Rovigno, Relazione sull'attività della Camera nel II. trimestre 1911, N 2/1911., CCII Rovigno, Relazione sull'attività della Camera nel III. trimestre 1911, N 3., CCII Rovigno, Relazione sull'attività della Camera nel IV. trimestre 1911, N 4/1911., CCII Rovigno, Relazione sull'attività della Camera nel I. trimestre 1912, N 1/1912., CCII Rovigno, Relazione sull'attività della Camera nel II. trimestre 1912, N 2/1912., CCII Rovigno, Relazione sull'attività della Camera nel III. trimestre 1912, N 3/1912., CCII Rovigno, Relazione sull'attività della Camera nel IV. trimestre 1912, N 4., CCII Rovigno, Relazione sull'attività della Camera nel I. trimestre 1913, N 1/1913., CCII Rovigno, Relazione sull'attività della Camera nel II. trimestre 1913, N 2/1913., CCII Rovigno, Relazione sull'attività della Camera nel III. trimestre 1913, N 3., CCII Rovigno, Relazione sull'attività della Camera nel IV. trimestre 1913, N 4/1913., CCII Rovigno i Relazione sull'attività della Camera nel III. trimestre 1914, N 3/1914., CCII Rovigno.

Resoconto stenografico della XVII seduta della Dieta provinciale dell' Istria, 26. marzo 1908., 385.

STRČIĆ, Petar, Prilog povijesti istarskog sabora (1861 – 1916), Zagreb: Arhivski vjesnik, 34 – 35, 1991. – 1992., 61.

THE VISIBILITY OF ENTREPRENEURS FROM THE PAZIN AREA IN INSTITUTIONAL PUBLICATIONS AND FAIRS AT THE END OF THE 19TH AND THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Summary

This paper explores the public visibility of entrepreneurs from the Pazin region in the late nineteenth and early twentieth century, especially following the introduction of the railway which stimulated economic growth in Pazin. The research analyses sources such as electoral lists for the Provincial Diet, records of the Chamber of Commerce and Crafts, and exhibitor lists from the First Istrian Provincial Exhibition held in Koper in 1910. Particular attention is given to institutional mechanisms for economic promotion, the participation of local entrepreneurs in fairs, and their contribution to regional development. The study demonstrates that fairs and institutions played a key role in the public recognition of entrepreneurs and in shaping economic change in Istria.

Keywords: *Pazin, entrepreneurs, Istrian Diet, Istrian Chamber of Commerce and Crafts, First Istrian Provincial Exhibition*

BRATOVŠTINE PAZINA XVII. i XVIII. STOLJEĆA

Radenko Sloković

Buraj 9, Pazin

e-mail: oknedar@gmail.com

UDK 27-523.42(497.571Pazin)"16/17"(094.76)

2-78.46(497.571Pazin)"16/17"(094.76)

Pregledni rad

Izvadak

Na temelju sedam bratovštinskih knjiga iz XVII. i XVIII. stoljeća iz Župnog ureda u Pazinu autor opisuje sve bratovštine koje se u to vrijeme spominju u Pazinu, što dopunjuje podacima iz objavljenih biskupskih vizitacija Pazina i podacima iz arhivskih izvora. Uspoređujući podatke s kartografskim i katastarskim prikazima Pazina, pronalazi položaje svih bratovštinskih crkava na području župe te iznosi pretpostavku da je današnji prezbiterij crkve sv. Nikole nekad bio zasebna crkva posvećena sv. Mihovilu. Usporedbom tekstualnih i grafičkih informacija iz Valvasorovih opisa Pazina dolazi do zaključka da su imena triju crkava s najstarijih Valvasorovih prikaza grada plod greške te su umjesto upisanih naziva trebala stajati imena crkvi sv. Antuna Opata, koja postoji i danas, te Presvetog Trojstva i sv. Fabijana i Sebastijana, čije bi ostatke sukladno Valvasorovom prikazu iz 1679. godine trebalo tražiti na rubu visoravni oko današnjeg boćališta, odnosno u Željezničkom parku.

Ključne riječi: Pazin, bratovštine, bratovštinske crkve, Valvasor

1. UVOD

Ovaj je rad nastao na marginama autorovih dugogodišnjih rodoslovnih istraživanja u Župi Pazin, a cilj mu je dati pregled saznanja o tome kolike su i koje su sve bratovštine nekad postojale u Župi Pazin, čime su se bavile, na koji način su poslovale, o kojim su se crkvama brinule i gdje su se te crkve nalazile. Glavnina podataka u radu potječe iz sedam bratovštinskih knjiga koje su se do nedavno čuvale u Župnom uredu u Pazinu, a krajem 2022. godine preuzete su u Državni arhiv Pazin.¹ Ti su podaci nadopunjeni podacima iz do sada javno objavljenih biskupskih vizitacija² i uspoređeni s opisima i grafičkim prikazima Valvasora,³ Sulkan – Altić⁴ i dr. Neki su od najstarijih

- 1 DRŽAVNI ARHIV U PAZINU (dalje: HR-DAPA), Župni ured Pazin, (dalje: ŽUP) 6.1. Računska knjiga crkve sv. Nikole u Pazinu, 6.2 Računska knjiga crkve sv. Nikole u Pazinu, 7.1 Dnevnik bratovštine sv. Petronile i Svih svetih, 7.3 Dnevnik bratovštine sv. Kuzme i Damjana (1648-1737) i ŽUP 7.4. Dnevnik bratovštine sv. Kuzme i Damjana (1737-1778), 7.5 Katalog bratima i sestrama bratovštine BD Marije od Karmela ustanovljene 1703. godine, 7.6 Računska knjiga bratovštine presvetog Trojstva i sv. Fabijana i Sebastijana.
- 2 Jakov JELINČIĆ, „Jedna biskupska vizitacija pazinskoj župi”, *Istarska Danica* 1997, Pazin, 1996., str. 77; Antonio MICULIAN: „La visita generale dell vescovo di Parenzo Giovanbattista dell Giudice nel Contado di Pisino 1658”. *ATTI*, Vol. XXX No. 1, 2000 <https://crsrv.org/PDF/Atti/Atti-30/Antonio-Miculian-La-visita-generale-del-vescovo-di-Parenzo-Giovanbattista-Del-Giudice.pdf> (pristupljeno 17. srpnja 2025. godine); Jakov JELINČIĆ, „Vizitacija porečkog biskupa Gaspara Negrija 1745 – 1748”, *Sacerdotes, Iudices, Notari... Posrednici među društvenim skupinama*, zbornik radova, svezak 2, Poreč 2007, str. 201.
- 3 Janez Vajkard VALVASOR, *Topographia Ducatus Carnioliae moderna*, Nurnberg, 1679. URN:NBN:SI:DOC-BI6C7RTA s <http://www.dlib.si> (pristupljeno 17. srpnja 2025. godine); Janez Vajkard VALVASOR, Erasmus FRANCISCI, Jožef SISENTSCHELLI, Janez Gregor DOLNIČAR, Pavao VITEZOVIĆ-RITTER, *Die Ehre des Hertzogthums Crain: das ist, Wahre, gründliche, und recht eigendliche Belegen- und Beschaffenheit dieses ... Römisch-Keyserlichen herrlichen Erblandes, Laibach - Nurnberg, 1689.*, drugo neizmjenjeno izdanje 1877-1879, URN:NBN:SI:DOC-9ZQWGHIL s <http://www.dlib.si> (pristupljeno 17. srpnja 2025. godine).
- 4 Mirela SULKAN – ALTIĆ, „Historijsko - geografska osnova razvoja Pazina: kartografska analiza”, u: *Pazinski memorijal*, knjiga 26, Pazin 2009.

spomena bratovština u Pazinu pronađeni u dokumentima fonda obitelji Rapicio koji se čuva u Državnom arhivu u Rijeci⁵ i u fondu Pazinska knežija Državnog arhiva u Pazinu.⁶

Podaci o položajima bratovštinskih crkvi provjereni su i u kartama Prve vojne izmjere Habsburške Monarhije,⁷ u kartama⁸ i elaboratima⁹ katastra Franje I. (tzv. Franciskanski katastar) te u modernim, javno objavljenim katastarskim¹⁰ i topografskim¹¹ kartama, pri čemu su najkorisnije bile katastarske karte i podaci o zemljišnim česticama objavljeni na Geoportalu.¹²

Rad prostorno obuhvaća područje nekadašnje Župe Pazin, koje je bilo mnogo veće nego danas, ali još uvijek mogo manje od današnjeg područja Grada Pazina, a koje uključuje i područje Župe Beram, Trviž, Grdoselo, Lindar i Stari Pazin. Abecednim redom opisane su ukupno dvadeset i tri bratovštine.

2. KATALOG PAZINSKIH BRATOVŠTINA

Bratovštine Blažene Djevice Marije Ružara (*lat. Sodalitas Sacratissimi Rosarii*; tal: *Confraternita della B. V. Maria del Ss.mo Rosario*) i **Blažene Djevice Marije od Karmela** (*lat.: Sodalitas Beatae Mariae Virginis de Monte Carmello* ili *Societas Carmelitiana*)

Bratovština od Ružara osnovana je 1634. godine bulom koju 4. lipnja u Rimu potpisuje pater *Nicolaus Rodolfus*, generalni ministar dominikanskog reda, do kojeg su Pazinci došli posredstvom svećenika Josipa Marije de Monaldija.¹³ Do 1635. godine je unutar župne crkve sv. Nikole dovršena i istoimena bočna kapela, kako nam svjedoči natpis na vijencu iznad luka kapele.¹⁴ Upravljanje bratovštinom povjereno je tada neimenovanom kapelanu koji je dobio zadatak da u posebnu, za to namijenjenu knjigu, unosi imena i prezimena svih pobratima. Istom je bulom predviđeno da se u dotičnoj kapeli svake godine, prve nedjelje u listopadu, obilježava svetkovina Svete krunice (Ružara), baš kako je to propisao papa Grgur XIII., po kojem se u spomen na pobjedu Svete lige nad Turcima u pomorskoj bitci kod Lepanta 7. listopada 1571. godine uvelo slavljenje tog datuma. Rodolfus u tekstu bule pojašnjava da daje dozvolu za osnivanje bratovštine s obzirom na to da u krugu od dvije milje oko Pazina nema takve.

Dvije godine kasnije nasuprot kapele od Ružara podignuta je i kapela posvećena Gospi od Karmela, a sagrađila ju je, kako natpis na luku svjedoči, bratovština Gospe Karmelske.¹⁵ Prilikom vizitacije porečkog biskupa dell Giudicea 1658. godine zapisano je da oltarima Blažene Djevice Marije od Ružara i Blažene Djevice Marije od Karmela upravlja jedna te ista bratovština. Oltar

5 DRŽAVNI ARHIV U RIJECI, *Obitelj Rapicio*, HR-DARI-384 (dalje: HR-DARI-384 *Obitelj Rapicio*).

6 DRŽAVNI ARHIV U PAZINU, HR-DAPA-12 *Pazinska knežija* (dalje: HR-DAPA-12 *Pazinska knežija*).

7 <https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-inner-austria> (pristupljeno 17. srpnja 2025. godine).

8 DRŽAVNI ARHIV U TRSTU, *Catasto Franceschino*, Mappedel Catasto franceschino, Distretto di Pisino, Comune di Pisino, 348b Mappedelate di primo rilevamento indicate come tipologia b (1820-1855), <https://a4view.archiviodistatotrieste.it/patrimonio/fb0673a9-76c0-4081-85db-4fb011425126/348-b-mappedelate-di-primo-rilevamento-indicate-come-tipologia-b-1820-1855> (dalje: DAT, *Catasto Franceschino* / Mappedelate), (pristupljeno 17. srpnja 2025. godine).

9 DRŽAVNI ARHIV U TRSTU, *Catasto franceschino*, Elaborati del Catasto franceschino, Distretto di Pisino, Comune di Pisino, <https://a4view.archiviodistatotrieste.it/patrimonio/71efa891-6f8e-48e8-9691-1e88b3279db2/sottoserie-comune-di-pisino> (dalje: DAT, *Catasto franceschino* / Elaborati), (pristupljeno 17. srpnja 2025. godine).

10 <http://uredjenazemlja.hr> (pristupljeno 17. srpnja 2025. godine).

11 <http://arkod.hr> (pristupljeno 17. srpnja 2025. godine).

12 <http://geoportal.dgu.hr> (pristupljeno 17. srpnja 2025. godine).

13 HR-DAPA, ŽUP 7.5, Katalog..., list 360 r.

14 Josip ŠIKLIĆ, *Crkva svetoga Nikole u Pazinu*, Pula, 2006, str. 35.

15 Josip ŠIKLIĆ, *Crkva svetoga Nikole u Pazinu*, nav. dj. str. 35.

Bležene Djevice Marije od Karmela tada još nije bio posvećen.¹⁶ Toj je bratovštini priključena kasnije i bratovština Presvetog sakramenta.¹⁷ Štoković u svom radu spominje i zajedničku računsku knjigu bratovština od Karmela i Presvetog sakramenta,¹⁸ međutim, ta se knjiga ne spominje ni u Inventaru Jelinčića i Graha iz 1971.¹⁹ ni u Arhivskom popisu iz 2022.²⁰

Zasad nam nije poznato previše detalja o kasnijem radu bratovštine. Trenutno nije dostupna nijedna knjiga njezinih računa, već samo dva popisa njezinih članova. Stariji je popis iz razdoblja prije 1643. godine i s nadopunom upisanom te godine, a nalazimo ga na samom početku pazinske matične knjige krštenih (1645. – 1665.).²¹ Već je tada bratovština u svom nazivu imala i Gospu Karmelsku i Gospu od Ružara. Bratovština je tada, osam godina nakon svog službenog osnutka, brojala čak 210 članova, i to ne samo iz Pazina, već sa šireg područja.

Drugi, noviji popis članova, ukoričen je u posebnu knjigu pod nazivom *Cathalogus confratrum consororumque sodalitatis Beatae Mariae Virginis de Monte Carmello erectae anno 1703*.²² To je, kako i naslov nagovještava, pravi katalog članova, razvrstanih po abecedi i to ne po prezimenu, nego po osobnom imenu. Bratovština je tada imala već nebrojeno mnogo članova. Po naslovu knjige možemo zaključiti da je bratovština 1703. godine ponovno osnovana, a u oči upada i činjenica da se u imenu bratovštine Gospa od Ružara više ne spominje.

O tijesnoj povezanosti pazinske plemićke porodice Rampel s ovom bratovštinom svjedoči niz kopija dokumenata koje su unesene u istu knjigu neposredno nakon kataloga članova. Dokumenti nisu poredani kronološki. Najzanimljiviji je popis svih legata porodice Rampel u korist kapela od Ružara i Karmela.²³ Saznajemo tako da je baš plemić Martin Rampel bio glavni promotor gradnje obiju kapela te im darovao početni kapital od 71 dukata, koje je ostavila njegova sestra Katarina, ali na način da je taj kapital zapravo pohranjen kod pazinskog suca i javnog notara Ivana Belašića, koji je zatim kapelama isplaćivao uobičajenu godišnju kamatu. Nakon toga je i Martin Rampel osobno darovao bratovštini još 150 dukata, a neposredno pred svoju smrt 1664. godine oporukom još pedeset. Kasnije je i svećenik Ivan Rampel (vjerojatno njegov brat) 1669. godine kapelama ostavio dvjesto fiorina, a Martinova udovica Margarita 1671. oporučno još trideset. I Martinova je kći Katarina ostavila 1679. godine kapelama 50 dukata na način da ih je zapravo dala Jurju Matejčiću, koji je kasnije kapelama isplaćivao ugovorenu godišnju kamatu. Kapele je financijski pomogao i opat Jakov Rampel, Martinov sin, a kasnije pazinski prepozit. Naposljetku je godine 1688. Margarita, udovica Gašpara Rampela, ostavila još tisuću fiorina iz čije se kamate po njenoj posljednjoj želji imala također osnovati Mansionarija Rampel, na način da se kamatama od tog kapitala koje su isplaćivane u korist bratovština Tijela Kristova (*Corpus Domini*) i Ružara podmirivala plaća jednog svećenika (mansionara) koji je služio u tim kapelama tri svete mise tjedno za spas njezine duše. Za svijeće i ostale troškove tih misa bratovštinama je ostavila i svoju zlatnu ogrlicu.²⁴

16 Antonio MICULIAN, „La visita generale dell vescovo di Parenzo...”, *nav. dj.* str 31/94 (NAPOMENA: brojevi stranica odnose se na stranice pdf-verzije citiranog rada jer rad nije paginiran).

17 Alojz ŠTOKOVIĆ, „Bratovštine u središnjem dijelu Istre”, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 2/3, Pazin, 1992.-1993., str. 59-60.

18 Na istome mjestu.

19 Jakov JELINČIĆ i Ivan GRAH: „Inventar arhivsko-registraturne građe župskog ureda u Pazinu”, Pazin, 1971.

20 Biserka BUDICIN, Župni ured u Pazinu, Arhivski popis, 2022.

21 HR-DAPA-429, *Zbirka matičnih knjiga*, MK rođenih Pazin 1645 – 1656, sign. I (167).

22 HR-DAPA, ŽUP 7.5 Katalog...

23 HR-DAPA, ŽUP 7.5, Katalog..., list 356 v.

24 Isto, list 354 r

Prilikom vizitacije porečkog biskupa Gašpara de Negrija 1745. godine zabilježeno je pak da bratovština Gospe od Ružara skrbi o dva oltara unutar župne crkve: o oltaru Gospe Karmelske koji je tada bio već posvećen i o novom oltaru Gospe od Krunice koji još nije bio posvećen.²⁵

2.1 Bratovština Duša od Čistilišta (tal: *Confraterna del Purgatorio*)

O ovoj bratovštini saznajemo iz zapisnika o vizitaciji porečkog biskupa Gaspara de Nigrisa 1745. godine.²⁶ Tada je zapisano da ona brine o posvećenom i privilegiranom oltaru svetog Liberata. Taj se oltar spominje, kao i bratovština, i u vizitaciji biskupa Polesinija 1780. godine, ali sada kao oltar sv. Antuna Padovanskog na kojem su relikvije sv. Liberata.²⁷

Bratovština se spominje i 7. studenog 1755. kada njen blagajnik (*casier*) kapelan Bartol Matić uplaćuje 60 lira u ime bratovštine za podmirenje dijela troškova pri rekonstrukciji Župne crkve sv. Nikole.²⁸ U Procjeni iz 1784. godine se ta bratovština ne spominje.²⁹

2.2. Bratovština Presvetog Sakramenta (ili Tijela Kristova, tal: *Confraterna* ili *Scola del S(anti)s(si)mo Sacramento*)

Još je Urbarom iz 1598. godine bilo određeno da pola desetine od ulja prikupljenog u pazinskom komunu, pripada prepozitskoj crkvi za iluminaciju Presvetog sakramenta,³⁰ a od onog prikupljenog u komunu Beram jedna četvrtina.³¹ Službeno je bratovština Presvetog sakramenta osnovana pri crkvi sv. Nikole u Pazinu punih sedamdeset i sedam godina kasnije, bulom Pape Klementa X. od 26. svibnja 1675., a obznanio ju je porečki biskup Aleksandar 26. listopada iste godine. Tekst bule sačuvan je u prijepisu u knjizi članova bratovštine Blažene Djevice Marije od Karmela.³² Radilo se o čisto religioznoj bratovštini namijenjenoj pripadnicima obaju spolova koja je ljude poticala na molitvu, ispovijed i pričest, a ako bi sve to učinili na blagdan Presvetog sakramenta – dobivali bi i potpun otpust grijeha. Po Alojzu Štokoviću bratovština Presvetog sakramenta identična je bratovštini Tijela Kristova (*Corpus Domini*)³³, a u XVIII. je stoljeću bila sjedinjena s bratovštinom Gospe od Karmela te su zajedno imale čak 242 člana. Raspolagale su ogromnom vrijednošću u pokretnoj i nepokretnoj imovini na lokacijama Orljak, Dolina, Dršćevka, Potok, ali i na područjima izvan Župe Pazin, npr. stablima maslina na području Kršikle.³⁴

Bratovština je 1779. godine imala još neku šumu na Malom Drazeju.³⁵ To saznajemo iz popisa dobara koje je pazinski plemić Martin Rapicio poklonio svom sinu Nikoli kako bi ih stavio na javnu dražbu i tako financirao napredak u stjecanju višeg svećeničkog zvanja. Među tim dobrima je i jedna šumica zvana *Mali Drasej* koja graniči s šumom bratovštine Presvetog sakramenta.³⁶

25 Jakov JELINČIĆ, „Vizitacija porečkog biskupa Gaspara Negrija”, *nav. dj.* str. 201.

26 Jakov JELINČIĆ, „Vizitacija porečkog biskupa Gaspara Negrija”, *nav. dj.*, str. 201.

27 Jakov JELINČIĆ, „Jedna biskupska vizitacija...”, *nav. dj.* str. 77.

28 HR-DAPA, Župni ured Pazin, knjiga 6.7, Troškovi za kruh i vino za gradnju prepozitske crkve u Pazinu 1754 - 1755, nenumerirane stranice, zabilješka uplate od 7. 11. 1755.

29 HR-DAPA-12 *Pazinska knežija*, 2.5.1.2.1.3 Knjiga procjena posjeda podanika iz komuna Pazin (1784).

30 Vjekoslav BRATULIĆ, „Urbari pazinskog feuda (XVI. stoljeća)”, *Vjesnik Histojskog arhiva u Rijeci*, svezak VIII i IX, Rijeka, 1963-1964, i svezak X, Rijeka, 1964-1965., str. 266.

31 Isto, str. 269.

32 HR-DAPA, ŽUP 7,5 Katalog..., list 359 v.

33 Alojz ŠTOKOVIĆ, „Statut bratovštine Presvetog Sakramenta” *Vjesnik istarskog arhiva*, god. 4-5 (1994-1995), sv. 4-5, str. 133.

34 Alojz ŠTOKOVIĆ, „Bratovštine u središnjem dijelu Istre”, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 2/3, Pazin, 1992.-1993., str. 60. Štoković podatke crpi iz Poslovne knjige bratovštine od Karmela i Presvetog sakramenta koju je pronašao u Župnom arhivu u Pazinu. Međutim, ta se knjiga ne spominje u inventaru Graha i Jelinčića iz 1971. niti na arhivskom popisu građe preuzete u DAPA 2022.

35 HR-DARI-384, *Obitelj Rapicio*, fasc. 12, list 189.

36 ...un Boschetto nominati volgarm(en)te Mali Drasej, quale confina con Bosco della Confraterna del S(anti)s(si)mo... (HR-DARI-384, *Obitelj Rapicio*, fasc 12, list 189 v).

Međutim, iz Procjene 1784. godine jasno je vidljivo da su te godine postojale dvije odvojene bratovštine. Ona pod nazivom *Corpus Domini* imala je u vlasništvu prostranu šumu (koja se ujedno i kosila) na Drazaju te dva travnjaka – sjenokoše na Ajdovici (*Vajdoviza*). Druga, pod nazivom *Scola di S. smo Sacramento*, te je godine posjedovala tek mali komadić livade na Brestovici.³⁷

2.3. Bratovština Presvetog Trojstva (tal: *Confraterna di SS. Trinita*)

Prilikom vizitacije porečkog biskupa dell Giudicea 1658. godine zabilježeno je da se radi o siromašnoj bratovštini koja brine o istoimenoj crkvi. Oltar te bratovštine je doduše bio posvećen, ali joj biskup nalazi i više mana pa nalaže da se za oltar nabavi pokrivač, par jastuka i par svijećnjaka te da se pozlati ormarić antipendija.³⁸ Ni građevinsko stanje crkve nije bilo zadovoljavajuće pa još zahtijeva da se poprave ograde na balkonima (!), zamijene dotrajale škure i popravi tavan (!).³⁹

U zapisniku vizitacije biskupa De Negrija iz 1745. godine stoji da je bratovština Presvetog Trojstva sjedinjena s onom sv. Fabijana i Sebastijana.⁴⁰ Sudeći po sačuvanoj računskoj knjizi bratovštine, sjedinjenje se odigralo neposredno prije 1692. jer se od te godine u naslovima godišnjih računa redovito navodi da su to računi bratovštine Presvetog Trojstva i svetih Fabijana i Sebastijana.⁴¹

Iz sačuvanog inventara bratovštine⁴² za 1668. saznajemo da su te godine imali u svom posjedu tri vinograda (Orljak, Dolina i Drazaj), njivu uz Potok (*Potoch*) u blizini mlina Jakova Počeka, njivicu (*Campetto*) zvanu Laz (*Las*) na Dršćevki, vrt kod njive sv. Petronile uz vrt gospode Rampel, kuću u području Kaštela ispod kuće gospode Milošić te devet rodni stabala maslina na području Kršikle. Iste je godine sastavljen i inventar pokretnina u kojem su, osim liturgijskog i oltarnog pribora navedene i tri bačve te jedan „maštel”.

Nepoznat je točan položaj crkve Presvetog Trojstva.

2.4. Bratovština Milosrđa

Ta se bratovština spominje samo u Inventaru Antonia Santangela iz 1936. godine kako navodi Šiklič 2003.,⁴³ a brinula se o bočnom oltaru u kapeli sv. Antuna Opata uz pazinski hospicij. Po istom je izvoru taj oltar potjecao iz XVII. stoljeća i bio djelo mjesnog majstora.

2.5. Bratovština sv. Andrije (tal: *Schola di Sant'Andrea*)

Crkva sv. Andrije više se puta spominje u Urbaru iz 1597. kao *Chiesa di San Andrea di Pisino nella Città appreso il Castello*⁴⁴ na temelju čega M. Sulkan Altić pravilno zaključuje da se radi o crkvi koja se nalazila uz samu okruglu kulu Pazinskog kaštela, a prikazana je na tlocrtima Pazinskog kaštela iz 1566., 1570., 1657. i 1671. godine.⁴⁵

O postojanju bratovštine sv. Andrije saznajemo prvi put iz zapisnika vizitacije biskupa dell Giudicea 1658. godine gdje stoji da se radi o siromašnoj bratovštini koja ima godišnji prihod od oko

37 HR-DAPA-12, 2.5.1.2.1.3 Knjiga procjena 1784.

38 Antonio MICULIAN, „La visita generale dell vescovo di Parenzo...”, *nav. dj.* str 33/94.

39 Isto.

40 Jakov JELINČIĆ, „Vizitacija porečkog biskupa Gaspara Negrija”, *nav. dj.*, str. 202.

41 HR-DAPA, ŽUP 7.6 Rač. knj. Bratovštine Presvetog Trojstva i sv. Fabijana i Sebastijana.

42 Isto, list 2r.

43 Josip ŠIKLIĆ, *Crkva svetog Nikole u Pazinu*, *nav. dj.* str. 75.

44 Vjekoslav BRATULIĆ, „Urbari pazinskog feuda”, *nav. dj.*, str. 274, 275 i 284. Po odredbama tog Urbara ulje za potrebe crkvice sv. Andrije osiguravali su podanici Pićna, Gračišća i Butonige.

45 Mirela SULKAN – ALTIĆ, „Historijsko - geografska osnova razvoja Pazina”, *nav. dj.* str. 227-250.

40 dukata.⁴⁶ Tim prihodom pobratimi održavaju istoimenu crkvu koja je tada već bila posvećena, ali joj biskup nalazi niz mana i u zapisniku navodi što sve treba u crkvi poduzeti i nalaže da se popravi jedan ruševan zid crkve.

Čini se da je bratovština ubrzo nakon toga prestala s radom jer se kasnije više ne spominje, a bivšom kućom te bratovštine već 1671. godine raspolaže bratovština sv. Nikole koja ju iznajmljuje sucu Stankoviću.⁴⁷ Položaj crkve iste je godine dokumentiran i na planu pazinskih utvrda Johanna Friedricha Hollsteina, gdje je na tlocrtu označena slovom "I",⁴⁸ a u legendi stoji da se radi o crkvi (*Kirche*).⁴⁹ Istu crkvu spominju Valvasor 1689.⁵⁰ i De Negri 1745. godine iz čije vizitacije saznajemo da se nalazi „unutar Kaštela” te da o njoj skrbi Župna crkva sv. Nikole.⁵¹

2.6. Bratovština sv. Antuna Opata (tal: *Schola di Sant'Antonio*, lat: *Confraternita Sancti Antonij Abbatis*)

U Urbaru iz 1578. godine zabilježeno je da su bratovštine sv. Antuna i sv. Ivana imale zajedno u najmu pola mlina na Pazinčici.⁵² Čini se da je već prije 1614. toj bratovštini prepušteno upravljanje pazinskim hospicijem te se on tada i nazivao Hospicij sv. Antuna.⁵³ Najstariju potvrdu toga nalazimo u dokumentu od 4. ožujka 1614. godine koji je umetnut u početnom dijelu Računske knjige crkve sv. Nikole, a sastavio ga je kancelar knežije Vidal dell' Argento po nalogu tadašnjeg pazinskog prepozita Rinalda Scharlichija i upravitelja Pazinske knežije Franje Knežića.⁵⁴ Radi se o zabilješci koja svjedoči o tome da je u više navrata iz kase bolnice sv. Antuna posuđivan novac za plaćanje majstora koji je u velikoj crkvi sv. Nikole ugradio orgulje.⁵⁵ I prilikom gradnje stepenica ispred velikog oltara u crkvi sv. Nikole 1657. godine novac je posuđen od crkve sv. Antuna.⁵⁶ Hospicij se nazivao po sv. Antunu barem do 1670. godine,⁵⁷ međutim, poslovanje hospicija i bratovštine vodilo se odvojeno barem od 1658. godine. Te je godine, naime, porečki biskup Dell Giudice prilikom vizitacije zapisao da crkva sv. Antuna pripada bratovštini i da ima dva oltara: sv. Ivana (*San Zuane*) o kojem se brine bolnica (*Hospedal*) te oltar sv. Matije (*San Mattio*) o kojem se brine bratovština sv. Antuna.⁵⁸

Bratovština sv. Antuna imala je jednu vodenicu na Pazinčici, a bavili su se još i poljoprivredom te proizvodnjom vina.⁵⁹ Imali su u vlasništvu više njiva, vrtova i vinograda. Jedan se njihov vrt nalazio ispod izvora Studenac, uz javni put, i graničio je s vrtom sv. Nikole, dok se drugi se nalazio „ispod lođe”.⁶⁰ Vinograd sv. Antuna se nalazio na Brestovici i graničio je s vinogradom sv. Križa.⁶¹

46 Antonio MICULIAN, „La visita generale dell vescovo di Parenzo...”, *nav. dj.* str. 33 i 34/94.

47 HR-DAPA, ŽUP 6.1 Rač. knj. sv. Nikole, list 41r, Račun za 1671. godinu.

48 Mirela SULKAN – ALTIĆ, „Historijsko - geografska osnova razvoja Pazina”, *nav. dj.*, str. 238.

49 Marcus LEIDECK, Biserka BUDICIN, „Belašićev zbornik isprava”, Pazin, 2018, str. 30 – 31.

50 Janez Vajkard VALVASOR, *Die Ehre des Hertzogthums Crain*, *nav. dj.*, svezak 2, knjiga 8, str. 776.

51 Jakov JELINČIĆ, „Vizitacija porečkog biskupa Gaspara Negrija”, *nav. dj.*, str. 202.

52 Vjekoslav BRATULIĆ, „Urbari pazinskog feuda (XVI. stoljeća)”, *nav. dj.*, str. 168.

53 Camillo De Franceschi bio je mišljenja da su ime sv. Antuna hospiciju nadjenuli riječki augustinci koji su 1623. dobili od Ferdinanda II. ovu ustanovu na upravljanje. (Camillo DE FRANCESCHI, *Povijest Pazinske knežije na temelju isprava*, Pazin, 2023. str. 80-81).

54 HR-DAPA, ŽUP 6.1 Rač. knj. crkve sv. Nikole.

55 Ova je zabilješka važna i zbog toga što se tu prvi put spominju orgulje u pazinskoj župnoj crkvi.

56 Zabilješka iz 1642. (nadopunjena 1657.) o međusobnim dugovanjima crkve sv. Nikole i sv. Antuna sačuvana je u Računskoj knjizi crkve sv. Nikole (HR-DAPA, ŽUP 6.1), na jednoj od posljednjih stranica knjige (stranice u tom dijelu knjige nisu numerirane).

57 HR-DAPA, ŽUP 6.1 Rač. knj. sv. Nikole, list 15 v, zabilješka od 01.06.1678. (listovi u prvom dijelu knjige su numerirani, ali izmješani).

58 Antonio MICULIAN, „La visita generale dell vescovo di Parenzo...”, *nav. dj.* str. 33/94.

59 HR-DAPA, ŽUP 6.1 Rač. knj. crkve sv. Nikole, list 1 r drugog, numeriranog dijela knjige, Inventar nekretnina crkve sv. Nikole.

60 Isto mjesto.

61 Isto, list 1v, Inventar nekretnina sv. Križa (*Inventario delli Stabili di S. Croce*)

U drugoj polovini XVII. stoljeća većina je posjeda (a možda i svi), uključujući polovicu vodenice i bratovštinsku kuću u zidinama branjenoga dijela Kaštela, pripala crkvi sv. Nikole te su pridodani pri dnu stranice na popis dobara te crkve.⁶² Najvjerojatnije je da se preuzimanje od strane crkve sv. Nikole dogodilo nakon 1672. godine. Te je godine, naime, zabilježeno u računskoj knjizi sv. Nikole da je gaštald sv. Antuna Pinčić dao bratovštini sv. Nikole čak 20 spudi vina, od čega je 1,5 spuda bio stari dug bratovštine sv. Antuna.⁶³ Dvije godine kasnije bratovština je još uvijek imala u najmu jednu vodenicu.⁶⁴

Bratovština sv. Antuna imala je i svoju vlastitu grobnicu koja se tri puta izrijekom spominje u pazinskoj matici umrlih. Prvi je put to bilo u kolovozu 1677. godine kada je u njoj sahranjen osamnaestogodišnji Martin Sloković od Martina,⁶⁵ drugi put u rujnu 1678. kada je sahranjena Helena, žena Franje Agustinija,⁶⁶ a treći put u siječnju 1692. kada s oko 70 godina umire Magdalena, udovica Nikole Milića.⁶⁷ U prva je dva upisa izrijekom naglašeno da se grobnica nalazila na groblju sv. Nikole, međutim, kako ne znamo što je sve groblje u to vrijeme obuhvaćalo, sasvim je moguće da se grobnica nalazila ispred i danas postojeće crkve sv. Antuna ili čak u samoj crkvi, pa treba o tome voditi računa kod budućih radova na restauraciji.

To je ujedno bio i posljednji put da se ova bratovština spominje.

2.7. Bratovština sv. Doroteje (tal: *Schola di Santa Dorothea*)

Spomenuta je kao bratovština pazinskih mlinara u biskupskoj vizitaciji Dell Giudicea 1658. godine.⁶⁸ Imali su tada svoj oltar negdje u crkvi sv. Nikole. Biskup je tom prilikom oltar i zapečatio. Čini se da je bratovština ubrzo nakon toga prestala s radom te su i oltar i bratovština ukinuti, a vlasništvo ukinute bratovštine pripalo je crkvi sv. Nikole. To je vidljivo iz inventara nekretnina crkve sv. Nikole na samom početku računske knjige crkve sv. Nikole, gdje su u popisu s naslovom *Inventario de stabili della Chiesa di S. Nicolo* navedeni jedna livada i jedan vinograd koji su nekad bili vlasništvo oltara sv. Doroteje.⁶⁹

Taj je popis, sudeći po mjestu u knjizi, nastao najkasnije 1665. godine jer dvije stranice nakon njega slijedi istim rukopisom pisani popis pokretnina crkve sv. Nikole koji je datiran tom godinom. Međutim, iz godišnjeg računa gaštalda bratovštine sv. Nikole Ivana Ščulca za 1663. vidljivo je da je bratovština sv. Nikole već te godine platila porez u ime oltara sv. Doroteje.⁷⁰

2.8. Bratovština sv. Duha (tal: *Confraterna dello Spirito Santo*)

Iz vizitacije biskupa Dell Giudicea 1658. godine saznajemo da je u crkvi sv. Nikole te godine postojao i oltar sv. Duha kojim je upravljala bratovština časnih pazinskih sudaca.⁷¹ To je druga

62 Isto, list 1r.

63 HR-DAPA, ŽUP 6.1 Rač. knj. crkve sv. Nikole 1615. - 1710., Račun za 1672. Godinu.

64 Na ceduljici s potpisom pazinskog kapetana Kristofora Rampela s datumom od 1. travnja 1675. godine koja je sačuvana između 24. i 25. numerirane stranice prvog dijela Računske knjige crkve sv. Nikole, sačuvan je podatak da je bratovština sv. Antuna tijekom 1674. imala u najmu jednu od pazinskih vodenica, za što su platili 2 lire i 15 soldi (HR-DAPA, ŽUP 6.1).

65 *Die 24 Augusti 1677 Obijt Martinus filius Martini Slocovich cum sacram(ent)is aetatis suae annoru(m) circ(ite)r 18 sepultus est in Coemiterio S(ancti) Nicolai in Sepulcro quae dictur Sancti Antonij* (HR-DAPA-429, Zbirka matičnih knjiga, Matična knjiga umrlih, Pazin 1655 - 1715, sign I (178), 24. 8. 1677.).

66 *Die 7 xbris Obijt Helena uxor Francisci Agustini cum sacram(ent)is etatis suae annor(um) circiter 40. sepulta est in Coem(ite)ri)o Sancti Nicolai in Sepultura quae dictur Sancti Antonij cum gratia* (HR-DAPA-429, Zbirka matičnih knjiga, Matična knjiga umrlih Pazin 1655 - 1715, sign I (178), 6. prosinca 1678.).

67 Sahrnana je *in sepulcro Confraternitatis Sancti Antonij Abbatis*. (Isto, 17. siječnja 1692.).

68 Antonio MICULIAN, „La visita generale dell vescovo di Parenzo...”, *nav. dj.* str. 31 i 32/94.

69 HR-DAPA, ŽUP 6.1 Rač. knj. sv. Nikole, Inventar nekretnina crkve sv. Nikole.

70 Isto, Račun za 1663. godinu.

71 Antonio MICULIAN, „La visita generale dell vescovo di Parenzo...”, *nav. dj.* str. 32/94.

bratovština u Pazinu za koju znamo da je bila namijenjena samo pripadnicima uske skupine – sucima (prva je bila bratovština sv. Doroteje koja je okupljala mlinare). Prepozit Jakov Rampel spominje oltar sv. Duha i njegove pobratime kad popisuje sve mise koje se tijekom godine trebaju misiti u crkvi sv. Nikole i filijalnim crkvama.⁷² Bratovština sv. Duha imala je 3. 8. 1725. u svom posjedu jednu šumu i jedan travnjak na području zvanom Sopac (*Sopaz*), kako je zabilježeno u ugovoru s tim datumom između pazinskih franjevaca i crkve sv. Nikole.⁷³ To su zasad jedina tri slučaja da se bratovština spominje.

2.9. Bratovština sv. Ivana i Pavla (tal: *Scola di S. Giovanni e Paulo*)

Ova se bratovština brinula o istoimenoj filijalnoj crkvi kod sela Kaščergani (Zabrežani). I crkvu i bratovštinu spominje i biskup del Giudice u svojoj vizitaciji 1658. godine. Iako napominje da se radi o siromašnoj bratovštini, za crkvu kaže da je dobro održavana, pa samo određuje da se nabavi posebna tkanina za prekrivanje oltara.⁷⁴

Valvasor se u svom opisu župe Pazin zabunio te je na svoj popis uvrstio filijalnu crkvu sv. Petra i Pavla umjesto Ivana i Pavla.⁷⁵ U Procjeni iz 1784. godine ova bratovština ima najviše zemljišnih parcela od svih, a po visini poreza koji plaća bila je odmah nakon Župne crkve sv. Nikole.⁷⁶

Istoimena se crkva (*chiesa di S.S. Giovanni et Paulo*) spominje i u Računskoj knjizi sv. Nikole – prvi put u svibnju 1673. godine kada pazinskom prepozitu daju 22 lire za put u Veneciju, baš kao i drugih šest pazinskih crkava, odnosno bratovština.⁷⁷ Ponovno se spominje trinaest godina kasnije u popisu srebrnine koja je kupljena u Veneciji 1686. za potrebe pazinskih crkava i bratovština za što je dio novaca (50 lira) dala i ta crkva.⁷⁸

2.10. Bratovština sv. Ivana Krstitelja (tal: *Scola di S. Giovanni ili Scola di San Gio. Batta, ili Scola di S. G. Battista*)

Vjerojatno se radi o istoj bratovštini (sv. Ivana) koja je u Urbaru iz 1578. zajedno s bratovštinom sv. Antuna plaćala najam jedne polovine mlina na Pazinčici. Drugu su polovicu plaćali nasljednici pokojnog Ambroža Roba.⁷⁹ U vrijeme vizitacije porečkog biskupa Del Giudicea 1658. godine jedna te ista bratovština upravljala je i crkvom sv. Luke i crkvom sv. Ivana.⁸⁰

Del Giudice spominje da bratovština sv. Ivana Krstitelja ima prihod od oko 10 dukata godišnje što je dovoljno za održavanje istoimene crkve.⁸¹ Nije sačuvana nijedna računska knjiga ove bratovštine,⁸² ali se iz više upisa u računskoj knjizi crkve sv. Nikole može zaključiti da su već prije 1679. godine svoj mlin dali u podnajam bratovštini sv. Nikole, koja im je to svake godine plaćala žitaricama

72 Navedeni se Rampelov nedatirani popis nalazi u Katalogu bratovštine Gospe od Karmela (HR-DAPA, ŽUP 7.5, list 361 – 362). Nastao je u vrijeme kad je Jakov Rampel bio prepozit, dakle između 1664. i 1698. godine.

73 HR-DAPA, ŽUP 6.2 Rač. knj. crkve sv. Nikole, nenumerirani dio knjige s ugovorima *Adi 3 Agosto 1725*.

74 Antonio MICULIAN, „La visita generale dell vescovo di Parenzo...”, *nav. dj.* str. 34/94.

75 Janez Vajkard VALVASOR, *Die Ehre des Hertzogthums Crain*, *nav. dj.*, svezak 2, knjiga 8, str. 776.

76 HR-DAPA-12, 2.5.1.2.1.3 Knjiga procjena 1784.

77 HR-DAPA, ŽUP 6.1 Rač. knj. crkve sv. Nikole, list 53r.

78 HR-DAPA, ŽUP 6.1 Rač. knj. crkve sv. Nikole, list 129r.

79 Vjekoslav BRATULIĆ, „Urbari pazinskog feuda”, *nav. dj.*, str. 168.

80 Antonio MICULIAN, „La visita generale dell vescovo di Parenzo...”, *nav. dj.* str. 34/94.

81 Na istome mjestu.

82 Dvije računske knjige bratovštine sv. Ivana i Luke za razdoblja 1648. – 1737. i 1731. – 1749. bile su evidentirane još 1971. godine u Župnom uredu Pazin (Jakob JELINČIĆ i Ivan GRAH: „Inventar...” *nav. dj.*), međutim, nisu popisane s građom koja je preuzeta 2022. u DAPA (Biserka BUDICIN, Župni ured u Pazinu, Arhivski popis, 2022.).

i brašnom.⁸³ Taj se poslovni odnos s nastavljao s prekidima sve do polovine XVIII. stoljeća što se može pratiti iz iste računske knjige. Bratovština sv. Ivana Krstitelja spominje se i 6. lipnja 1755. godine kada je njezin gaštald, svećenik Bartol Matić, uplatio 60 lira u ime bratovštine za podmirenje dijela troškova pri rekonstrukciji Župne crkve sv. Nikole.⁸⁴ Istoimenu bratovštinsku crkvu spominju Dell Giudice i Valvasor, ali ju (vjerojatno zabunom) ne spominju ni De Negri 1745. ni Polesini 1780. godine. U Procjeni iz 1784. bratovština još uvijek ima brojne posjede: vinograd i dva travnjaka u Brestovici, vrt u Muntriljskoj, vrt zvan Kapužnjak ispod prepoziture, šumu za ispašu i sječu oko bratovštinske crkve i njivu za dva dana oranja na istom mjestu.⁸⁵

Približan položaj bratovštinske crkve sv. Ivana Krstitelja prikazan je na kartama Prve vojne izmjere koje su nastale otprilike u isto vrijeme.⁸⁶ Još točniji položaj proizlazi iz karata i elaborata katastra Franje I. (tzv. Fanciskanski katastar) iz oko 1820. godine gdje je na katastarskim kartama jugoistočno od Pazina označeno područje koje se naziva „Snt. Ivan”.⁸⁷ Radi se o visoravni na pola puta između sela Kuhari i Matići, odnosno sjeverno od sela Bertoši i Šermani. Iz katastarske se karte ne razabire gdje se crkva točno nalazila. Možda uz ili na velikom trokutastom obrađenom području koje je označeno imenom „Snt. Ivan”, koje se očito nalazilo na nekoj uzvisini, jer se njive zapadno nazivaju „Njive pod Ivan”, a livade i obrađena područja južno „Pod Sweti Ivan”.⁸⁸ To se trokutasto područje lako prepoznaje i na modernim kartama, na primjer na onima objavljenim na Geoportalu⁸⁹ ili na Arkodu⁹⁰ (katastarske čestice 4838/1 i 4838/2 (Nova izmjera) u K.O. Zabrežani). Radi se o visoravni koja se i danas intenzivno obrađuje, a u vrijeme izrade Katastra Franje I. (oko 1820.) to su bile oranice u vlasništvu obitelji Matić iz susjednog sela Matići koje se nalazi istočno od njih.⁹¹

2.11. Bratovština sv. Josipa (tal: *Fraterna di S Giuseppe*)

Vjerojatno je oltar sv. Josipa u crkvi sv. Nikole u nekom obliku postojao i u XVII. stoljeću. Valvasor, naime, u svom tekstu o pazinskoj župi iz 1689. godine navodi da u crkvi sv. Nikole postoji i kapela Naše Drage Gospe / sv. Josipa / sv. Franje Ksavera.⁹² Vjerojatno se radilo o jednoj kapeli s tri oltara. Prilikom vizitacije biskupa Del Negrija 1745. godine zapisano je da je oltar sv. Josipa posvećen i da ima svete moći.

Bratovština sv. Josipa spomenuta je 25. 8. 1763. godine u oporuci meštra Bartola Ambrožića (*Fraterna di S Giuseppe*) koji joj ostavlja 6 lira kako bi ga na posljednji počinak pratili pobratimi sa svojim svijećama.⁹³

83 HR-DAPA, ŽUP 6.1 Rač. knj. crkve sv. Nikole i ŽUP 6.2 Rač. knj. crkve sv. Nikole.

84 HR-DAPA, ŽUP 6.7 Troškovi za kruh i vino za gradnju prepozitske crkve u Pazinu, 1754 - 1755, nenumerirane stranice, zabilješka uplate od 6. lipnja 1755. godine.

85 HR-DAPA-12, 2.5.1.2.1.3 Knjiga procjena 1784.

86 <https://maps.arcanum.com> (link: <https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-inner-austria/?layers=138&bbox=1536107.7733737715%2C5655175.451891817%2C1566395.9458317724%2C5666258.820993168>), (pristupljeno 1. prosinca 2025. godine).

87 DAT, *Catasto franceschino* / Mappe, Comune di Pisino, 348b Mappe colorate di primo rilevamento indicate come tipologia b (1820-1855), immagine 12 di 26 <https://a4view.archiviodistatotrieste.it/patrimonio/fb0673a9-76c0-4081-85db-4fb011425126/348-b-mappe-colorate-di-primo-rilevamento-indicate-come-tipologia-b-1820-1855>), (pristupljeno 1. prosinca 2025. godine).

88 Na istome mjestu.

89 geoportal.dgu.hr.

90 arkod.hr.

91 DAT, *Catasto franceschino* / Elaborati / 542.02: Pisino 542.02 (1818 - 1822; 1839 (aggiornamenti)), (Immagine 176 di 449); <https://a4view.archiviodistatotrieste.it/patrimonio/c23351c6-29f9-4842-8cfd-d198b6518e52/54202-pisino-54202-1818-1822%3B-1839-aggiornamenti>), (pristupljeno 1. prosinca 2025. godine).

92 Janez Vajkard VALVASOR, *Die Ehre des Hertzogthums Crain*, nav. dj., svezak 2, knjiga 8, str. 776.

93 ...lascio alla devota Fraterna di S. Giuseppe L. 6. accio li confratelli mi venghino accompagnare con la loro cera... (HR-DAPA-12 Pazinska knežija, 3.3.2.14.41 Bortolo Ambrosich/ Kopija oporuke od 25. 8. 1763.).

Dvije godine kasnije ista se bratovština spominje i u oporuci Matije Fatora iz 1765. godine.⁹⁴ On je najprije bratovštini oporukom ostavio svoju kuću na Buraju kako bi zauzvrat mogao biti pokopan u bratovštinsku grobnicu (!) u crkvi sv. Nikole, ali se kasnije iz nekog razloga predomislio te je kodiciplom iz 1772. poništio taj dio oporuke. Ostavio im je samo 5 dukata kako bi ga pobratimi otpratili do grobnice noseći svijeće.⁹⁵

Osam godina kasnije oltar i bratovštinu sv. Josipa spominje prilikom svoje vizitacije i biskup Polesini.⁹⁶ U Procjeni iz 1784. bratovština sv. Josipa uopće se ne spominje.⁹⁷

2.12. Bratovština sv. Križa (tal: *Scola di S. Croce*)

Crkva sv. Križa spominje se još u urbarima iz 1498.⁹⁸ i 1578. godine.⁹⁹ U njenoj blizini tada je postojala gospoštijaska sjenokoša koju su po odredbama tih urbara kosili, grabili sijeno i okretali te u Pazinski kaštel prevozili podanici iz komuna Beram i Trviž.¹⁰⁰ Toponim se zadržao sve do današnjih dana, a na kartama Geoportala¹⁰¹ još je uvijek ucrtan i položaj nekadašnje crkve na k.č. 4358 (k.o. Pazin, Nova izmjera) te gospoštijске staje koja se nalazila nedaleko nje na k.č. 4348 (k.o. Pazin, Nova izmjera).¹⁰² U Urbaru iz 1597. godine ta obveza izrijeком se više ne spominje, ali se podrazumijevala.¹⁰³

Dell Giudice prilikom vizitacije 1658. napominje da se radi o siromašnoj bratovštini, a crkvi nalazi više mana.¹⁰⁴ Iz računske knjige crkve sv. Nikole vidimo da se već nekoliko godina kasnije o crkvi sv. Križa počela brinuti upravo ova bratovština. Na samom početku drugog dijela knjige (prvih oko 25 stranica odnosi se na poslovanje hospicija) nalazimo najprije inventar nekretnina crkve sv. Nikole, pa odmah na poledini istog lista i inventar nekretnina crkve sv. Križa.¹⁰⁵ Inventari nisu datirani, ali kako nakon njih slijedi istim rukopisom i inventar pokretnina crkve sv. Nikole i kapela Gospe od Karmela i Ružara iz 1665., bit će da su i dva prethodna inventara iz iste ili prijašnjih godina.

Bratovština (crkva) sv. Križa imala je u svom vlasništvu jednu kuću u području Kaštela (*una Casa nel Castelo cioe recinto*), pa još jednu kućicu do nje, zatim dvije njive, jednu „na velikom mostu”, drugu s dolcem (*Dolaz*) u Peritnici (*Peritniza*), potom njivicu na istom mjestu koju im je ostavio pokojni Simon *Ve(g)nut*, livadu u Brestovici koja graniči s livadom hospicija, (*sopra Cortigo di Antonio Matteicich*), dva vinograda na sv. Križu koja graniče s vinogradima plemenitih Rampela, vinograd na Jakinu (*Giakin*) koji graniči s vinogradom sv. Petronile, vinograd upisan kao *Grebla di vigna* koji graniči s vinogradom Jure *Lauicha* te još jedan komad vinograda na Brestovici koji graniči s onim sv. Antuna, zajedno s dolcem (*con Dolina*).¹⁰⁶

94 HR-DAPA-12 *Pazinska knežija*, 3.3.2.14.128 Andrea Fattor – skrbništvo nad djecom i ostavina/ Kopija oporuke Matije Fatora od 13. svibnja 1765.

95 Isto mjesto. Kopija kodicila Matije Fatora od 05. siječnja 1772.

96 Jakov JELINČIĆ, „Jedna biskupska vizitacija...”, *nav. dj.* str. 77.

97 HR-DAPA-12, 2.5.1.2.1.3 Knjiga procjena 1784.

98 Danilo KLEN, „Urbar pazinske grofovije (1498)”, *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci*, svezak XIV., Rijeka, 1970, str. 78.

99 Vjekoslav BRATULIĆ, „Urbari pazinskog feuda”, *nav. dj.* str. 169, 174, 176 i 257.

100 Isto.

101 <http://geoportal.dgu.hr>.

102 Ruševina crkve i gospoštijaska štala prikazane su i opisane i u tzv. Franciskanskom katastru iz 1820-tih (DAT, *Catasto Franceschino* / *Mappe*) 348b *Mappe colorate di primo rilevamento indicate come tipologia b (1820-1855)*, immagine 3 di 26 i DAT, *Catasto Franceschino* / *Elaborati*, Pisino 542.04 (1818 - 1822; 1839 (aggiornamenti)), (Immagine 22 di 97).

103 U slučaju komuna Beram to je izrijeком i napisano: „... *Rabbotte. Tutte le Rabbotte come per il passato...*” (Vjekoslav BRATULIĆ, „Urbari pazinskog feuda”, *nav. dj.* str. 270).

104 Antonio MICULIAN, „La visita generale dell vescovo di Parenzo...”, *nav. dj.* str. 34/94.

105 HR-DAPA, ŽUP 6.1 Računska knjiga crkve sv. Nikole, list 1r i 1v drugog, paginiranog dijela knjige.

106 HR-DAPA, ŽUP 6.1 Računska knjiga crkve sv. Nikole, list 1v drugog, paginiranog dijela knjige.

U računu gaštalda sv. Nikole Jure Matejčića od 1669. do 1670. godine zabilježen je trošak za radnike koji su prebacivali vino iz podruma (*cantina*) sv. Križa u podrum sv. Nikole, a iste su godine na crkvi sv. Križa poduzeti i neki radovi koji su uključivali i popravak krova.¹⁰⁷ Za tu su svrhu kupljena dva voza „škrilja” (*lastre*) i dopremljen je mort (*calcina*). Vinograd sv. Križa bratovština sv. Nikole nastavila je obrađivati te je 1669. godine iz njega dobiveno 36 spudi vina, jedan više nego iz vinograda sv. Nikole.¹⁰⁸ Iste su godine radovi na crkvi vjerojatno i završili jer se među troškovima pojavljuje i trošak svete mise (*ufficiatura*) u sv. Križu, ali i trošak vina za dolazak orguljaša (*Al. Sig. Organista per quello vien di S. Croce*).¹⁰⁹

Troškovi održavanja crkve sv. Križa pojavljuju se povremeno u rashodima crkve sv. Nikole sljedećih osamdesetak godina,¹¹⁰ nakon čega je, čini se, crkva napuštena te je u katastarskoj karti i elaboratima iz 1820. označena kao ruševina, bez ikakve naznake o tome čije je vlasništvo.¹¹¹

2.13. Bratovština sv. Kuzme i Damjana (tal.: *Schola* ili *Scola di SS. Cosma e Damiano*)

Za postojanje crkve sv. Kuzme i Damjana saznajemo iz oporuke plemića Ezekije Crofftzovera od 13. ožujka 1623. godine koji toj crkvi ostavlja nešto novaca.¹¹² Sačuvane su dvije računske knjige ove bratovštine,¹¹³ ali sigurno je postojala barem još jedna starija, što se vidi iz nekoliko upisa o dugovanjima koji su preneseni iz tih starijih knjiga, a nalazimo ih upisane između godišnjih izvješća za 1657. i 1659. godinu.

Na početku starije od dviju sačuvanih knjiga nalazi se najprije popis sedmorice članova (od kojih su dvojica kasnije križani), a na poledini istog lista slijedi i popis dobara bratovštine. Imali su u vlasništvu dva vinograda, jedan na Ušivici, a drugi ispred sv. Kuzme (*avanti di S. Cosma*), zatim kuću u Kaštelu, njivicu (*campetto*) kod sv. Petronile, jedan „kućur” s „maštelom” (*Cuchiur(!) con mastello*), dvije bačve i kod kuće (*Chuchia!*) – šumu. Na stranicama dviju bratovštinskih knjiga sačuvano je detaljno svjedočanstvo o punih 130 godina njihovog djelovanja, količinama i cijenama proizvedenih dobara (vino, žitarice, vuna, stoka), imenima svih upravitelja bratovštine, rodnim i nerodnim godinama...

Prilikom vizitacije porečkog biskupa dell Giudicea 1658. godine ostalo je zapisano da se radi o siromašnoj bratovštini te biskup crkvi pronalazi niz nedostataka.¹¹⁴ Na sva tri Valvasorova prikaza Pazina crkva sv. Kuzme prikazana je daleko na horizontu u lijevoj strani slike pa se stječe krivi dojam o njenom stvarnom položaju. Točan nam položaj, na samoj granici katastarskih općina Pazin i Zarečje i nedaleko od sela Rimanići, otkrivaju imena katastarskih čestica koja se još uvijek koriste. Radi se o k.č. 4102 i 4103 (k.o. Pazin, Nova izmjera) koje nose naziv sv. Kuzma. Na terenu danas nema vidljivih ostataka građevina.

107 HR-DAPA, ŽUP 6.1 Rač. knj. sv. Nikole, list 37v drugog, paginiranog dijela knjige, rubrika *Spesa di Danaro*.

108 Isti, list 38v drugog, paginiranog djela knjige, rubrika *Ricever di Vino di Etrata 1669*.

109 Isto mjesto, rubrika *Spesa di Detto Vin*.

110 HR-DAPA, ŽUP 6.2 Rač. knj. sv. Nikole, npr. u računima za 1708., 1727., 1744 itd.

111 DAT, *Catasto franceschino / Mappe*, Pisino, 348b *Mappe colorate di primo rilevamento indicate come tipologia b (1820-1855)*, immagine 3 di 26 i DAT *Catasto franceschino*, *Elaborati / Pisino* 542.04 (1818 - 1822; 1839 (aggiornamenti)), Immagine 22 di 97.

112 HR-DARI-384, *Obitelj Rapicio*, list 332r.

113 HR-DAPA, ŽUP 7.3 Dnevnik bratovštine sv. Kuzme i Damjana (1648-1737) i ŽUP 7.4 Dnevnik bratovštine sv. Kuzme i Damjana (1737-1778).

114 Antonio MICULIAN, „La visita generale dell vescovo di Parenzo...”, *nav. dj.* str. 34/94.

2.14. Bratovština sv. Luke (tal: *Scola di S. Luca*)

U vrijeme vizitacije porečkog biskupa Del Giudicea 1658. godine jedna te ista bratovština upravljala je crkvom sv. Luke i crkvom sv. Ivana.¹¹⁵ Dvije zajedničke računske knjige tih bratovština, za razdoblja 1648. – 1737. i 1731. – 1749. bile su evidentirane još 1971. godine u Župnom uredu u Pazinu,¹¹⁶ međutim, nisu se našle među građom koja je preuzeta 2022. u DAPA-i.¹¹⁷ Za postojanje crkve sv. Luke izvan grada saznajemo i iz Valvasorova djela,¹¹⁸ a za postojanje istoimene (i zasebne) bratovštine tek stotinu godina kasnije – iz Procjene 1784. godine.¹¹⁹ Te je godine bratovština imala u vlasništvu tek jednu oranicu „za dva orača” neposredno uz kuću (*arrente la casa*). Gdje su se točno nalazile kuća i oranica nije poznato, ali nam zato približan položaj crkve sv. Luke otkriva karta Prve vojne izmjere.¹²⁰ Iz nje je vidljivo da se crkva sv. Luke nalazila istočno od raskršća dvaju puteva, onog što najkraćim putem vodi iz grada (župne crkve) prema selu Vranići i onog koji se križa s njim, a vodi otprilike od sela Foškići i Juraleti (nisu označeni na karti) prema selu Šestani pa do crkve sv. Ivana i dalje preko sela Fatori i Klemenici ravno u Žminj.

Točniju lokaciju iščitavamo iz aktualnih katastarskih karata jer tri katastarske čestice u danas izgrađenom području između sela Rusijani i Mečari još uvijek nose ime po sv. Luki. To su k.č. 3262/1, 3262/2 i 3291 (Nova izmjera) u katastarskoj općini Pazin.

2.15. Bratovština sv. Margarite iz Cortone

O mogućem postojanju bratovštine tog imena saznajemo iz vizitacije biskupa Polesinija 1780. godine.¹²¹ On, međutim, spominje samo oltar sv. Margarite iz Cortone i činjenicu da je uz oltar vezana i bratovština. Ne spominje ime same bratovštine.

2.16. Bratovština sv. Nikole (tal: *Schola di S. Nicolo*)

O postojanju bratovštine sv. Nikole saznajemo iz oporuke pazinskog prepozita Andrije Schuela iz 1474. godine koji joj tada ostavlja svoju polovicu mlina na Pazinčici.¹²² Mlin su po njegovoj želji morali ubuduće održavati kako bi se dio prihoda, u dogovoru s budućim prepozitom i kapelanom, mogao koristiti za svete mise ponedjeljkom u kapeli sv. Mihovila.

Bratovština je na osnovu tog mlina imala određene urbarijalne obaveze što je zapisano i u najstarijem poznatom pazinskom Urbaru, onom iz 1498. godine, iz kojeg saznajemo da se taj mlin tada zvao *Jackls mull* te da ga dijele s nekim Bertom Steflicem (*Berrte Steflitsch*).¹²³ U Urbaru iz 1578. (osamdeset godina kasnije) stoji da bratovština dijeli mlin s Jakovom Rampelom.¹²⁴

Prilikom vizitacije porečkog biskupa Dell Giudicea 1658. godine zabilježeno je, međutim, da oltarom sv. Nikole u istoimenoj prepozitskoj crkvi upravlja općina (*Comune*) te da joj godišnji prihod iznosi oko 100 dukata.¹²⁵ U zapisniku stoji još da je crkva sv. Mihovila „sjedinjena” (*unita*)

115 Antonio MICULIAN, „La visita generale dell vescovo di Parenzo...”, *nav. dj.* str. 34/94.

116 Jakov JELINČIĆ i Ivan GRAH: *Inventar...*, *nav. dj.* str. 5.

117 Biserka BUDICIN, Župni ured u Pazinu, Arhivski popis, 2022.

118 Janez Vajkard VALVASOR, *Die Ehre des Hertzogthums Crain*, *nav. dj.*, svezak 2, knjiga 8, str. 776.

119 HR-DAPA-12, *Pazinska knežija* 2.5.1.2.1.3 Knjiga procjena 1784.

120 <https://maps.arcanum.com> (link: <https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-inner-austria/?layers=138&bbox=1536107.7733737715%2C5655175.451891817%2C1566395.9458317724%2C5666258.820993168>), (pristupljeno 1. prosinca 2025. godine).

121 Jakov JELINČIĆ, „Jedna biskupska vizitacija...”, *nav. dj.* str. 77.

122 Camillo DE FRANCESCHI, *Povijest Pazinske knežije...* *nav. dj.* str. 405.

123 Danilo KLEN, „Urbar pazinske grofovije (1498)”, *nav. dj.* str. 66.

124 Vjekoslav BRATULIĆ, „Urbari pazinskog feuda”, *nav. dj.*, str. 168.

125 Antonio MICULIAN, „La visita generale dell vescovo di Parenzo...”, *nav. dj.* str. 31/94.

sa župnom crkvom sv. Nikole,¹²⁶ a sličan izraz koristi de Negri u vizitaciji 1745. godine te dodatno pojašnjava da je sv. Mihovil zapravo crkva koja se nalazi u neposrednoj blizini župne crkve u prostoru groblja.¹²⁷ Te dvije crkve bile su ne samo organizacijski spojene, što se može zaključiti iz računske knjige sv. Nikole,¹²⁸ već su bile jedna pored druge, na groblju. Naime, u svojim vizitacijama i Dell Giudice i De Negri najprije posjećuju crkvu sv. Nikole, zatim sv. Mihovila pa onda tek crkvu sv. Antuna Opata koja se nalazila u sklopu Hospicija. Kod crkve sv. Mihovila Dell Giudice propisuje da treba usred groblja postaviti kamenu kolonu i na nju željezni križ.¹²⁹ To je, dakle, najvjerojatnije jedna od zgrada / kapela prikazana uz crkvu sv. Nikole na ilustracijama iz Valvasorovih knjiga.¹³⁰ Druga je mogućnost (vjerojatnija) da se radi zapravo o prostoru današnjeg prezbitarija u kojem je centralna freska upravo ona koja prikazuje sv. Mihovila.

Bratovština sv. Nikole se u računu za 1669. godinu, ali i mnogo puta poslije toga, spominje kao *Schola maggiore di S. Nicolo* što ukazuje ne samo na to da je bila veća od ostalih, već je možda bila i pretpostavljena ostalima.¹³¹ Godišnje skupštine ove bratovštine jedine su se održavale javno u Pazinskom kaštelu u prisutstvu kapetana i kancelara Knežije, gradskih sudaca, savjetnika i svekolikog pučanstva. Skupštine ostalih (poznatih i istraženih) bratovština održavale su se najčešće u zgradi prepoziture ili pak na groblju uz prisutstvo prepozita ili njegovog zamjenika i pobratima. Bratovština sv. Nikole s vremenom je preuzimala i imovinu ukinutih bratovština, što je detaljnije navedeno u tekstovima o bratovštinama sv. Andrije, sv. Antuna, sv. Križa i sv. Doroteje, a to je bila možda sudbina i još nekih. I bratovština Presvetog sakramenta bila je očito posebno vezana uz crkvu i bratovštinu sv. Nikole, budući da je i po odredbama Urbara dio desetine od ulja za iluminaciju Presvetog sakramenta davan prepozitskoj crkvi.¹³²

U Župnom uredu u Pazinu sačuvane su dvije cjelovite računske knjige crkve sv. Nikole koje pokrivaju neprekinuto razdoblje od stotinu i deset godina (od oko 1663. do 1773. godine). Te su, dosad od proučavatelja povijesti nekorištene knjige, neiscrpno vrelo podataka o životu u Pazinu u to doba, s detaljnim informacijama o količinama i cijenama svih proizvoda iz godine u godinu, imenima svih upravitelja (gaštalda) prepozitske crkve, ali i imenima njezinih graditelja, graditelja zvonika, orguljaša, mlinara itd. Naročito su iscrpni podaci o mlinovima, ali i o štetama koje su im nanosile česte poplave, nakon čega je bilo potrebno svaki mlin temeljito oprati i popraviti. Ponekad su pobratimi i do tri puta godišnje znali prekrivali mlin (dva puta kamenim pločama – „škriljama”, a treći put slamom) – toliko im je bio važan. Prihod od mljevenja žita i prodaje brašna, uz prihod od vina, bio je najznačajniji izvor sredstava prepozitske crkve kojim su u velikoj mjeri financirana sva proširenja crkve, čak i gradnja pazinskog zvonika 1705. godine.

2.17. Bratovština sv. Petronile (tal: *Scola di S. Petronilla*)

Bratovština sv. Petronile u Pazinu postojala je barem od polovine XV. stoljeća jer su crkva i oltar sv. Petronile posvećeni još 1460. godine. Isprava o tom događaju donedavno se čuvala uokvirena

126 Na istome mjestu.

127 Jakov JELINČIĆ, „Vizitacija porečkog biskupa Gaspara Negrija”, *nav. dj.*, str. 202.

128 HR-DAPA, ŽUP 6.1 Rač. knj. crkve sv. Nikole, i ŽUP 6.2 Rač. knj. crkve sv. Nikole.

129 Antonio MICULIAN, „La visita generale dell vescovo di Parenzo...”, *nav. dj.* str. 32-33/94.

130 Slični su prikazi na svim trima poznatim Valvasorovim vedutama Pazina: u rukopisnoj knjizi nastaloj prije 1679. (Mirela SULKAN-ALTIĆ, „Historijsko-geografska osnova...”, *nav. dj.* str. 240), zatim u tiskanom izdanju *Topographia Ducatus Carnioliae modernae* iz 1679. (Janez Vajkard VALVASOR, *Topographia...* *nav. dj.* slika 148), te u djelu „Slava vojvodine Kranjske” iz 1689. (VALVASOR, *Die Ehre des Hertzogthums Crain*, *nav. dj.* svezak 3. knjiga XI, str. 374).

131 HR-DAPA, ŽUP 6.1 Rač. knj. sv. Nikole, list 37r.

132 Vjekoslav BRATULIĆ, „Urbari pazinskog feuda”, *nav. dj.* str. 266.

u Župnom – dekanatskom uredu u Pazinu, a krajem 2022. godine preuzeta je u Državni arhiv u Pazin¹³³ te se u vrijeme pisanja ovoga rada nalazila na restauraciji. Možda je bratovština nekad ranije držala i mlin jer je u Urbaru iz 1498. godine navedeno da kapetan drži tzv. Petronelin mlin (*Pettroneller mull*) koji je nekad u pazinski urbar davao dvije do tri marke šilinga.¹³⁴

Među preuzetom građom je i Dnevnik bratovštine sv. Petronile i Svih svetih (1719. – 1774.).¹³⁵ Prilikom vizitacije porečkog biskupa Dell Giudicea 1658. godine bile su još uvijek dvije samostalne bratovštine.¹³⁶ Bratovština sv. Petronile je u to doba imala oko 40 dukata godišnjeg prihoda, a bratovština Svih svetih upola manje.¹³⁷

Iz tzv. Franciskanskog katastra iz 1820. godine,¹³⁸ ali i iz karata Prve vojne izmjere, vidljivo je da se bratovštinska crkva sv. Petronile nalazila negdje na području oko današnjeg Parka narodnog ustanka, ali točna lokacija nije poznata. Isti približan položaj prikazuju i sva tri poznata Valvasorova prikaza Pazina.¹³⁹

U razdoblju koje pokriva sačuvana bratovštinska knjiga, saznajemo da je najveći dio prihoda bratovštine dolazio od prodaje vina (godišnje su prodavali od 26 do 35 spudi), nešto malo od prodaje pšenice, a čak oko 20 posto prihoda bili su prihodi od kamata. Bratovština je kreditirala svoje članove na način da bi im posuđivala značajne svote novca, a oni su zatim 6 posto kamata godišnje uplaćivali bratovštini sve dok ne bi bili sposobni jednog dana vratiti i čitavu glavnici. U pravilu je bratovština svojim pobratimima plaćala svetu misu u slučaju smrti. Imali su i nešto goveda koje bi davali u najam raznim privatnim osobama. Prilikom berbe bratovština bi plaćala dodatnih osamnaest do trideset berača, dvanaest do četrnaest konja i pet do šest voditelja konja. Najčešće bi prilikom takvih radova radnike počastili maneštrom, mesom ili srdelama. Bratovštinom je upravljao gaštald koji bi se birao na godišnjim skupštinama i koje su se u pravilu održavale u palači prepoziture zadnjeg dana u godini. Najčešće je gaštald biran i potvrđivan dvije godine zaredom. Osim gaštalda imali su i požupa, a na platnim listama bili su još i zvonar, orguljaš, sakristan, franjevci, kapucini...

Čini se da su radove u bratovštinskim vinogradima obavljali sami pobratimi, a onaj koji se ne bi odazvao, plaćao bi penale.¹⁴⁰

Bratovština je u zidinama branjenog područja Kaštela imala svoj vlastiti mali podrum (*cantina piccola*) koji je od jedno vrijeme držao u najmu njihov član, a kasnije i gaštald Karlo Bičić,¹⁴¹ zatim stambenu kuću, također u Kaštelu, koju su ponekad iznajmljivali svojim gaštaldima ili trećim osobama.¹⁴² Imali su i nekakvu zgradu na Buraju koju su ponekad iznajmljivali.¹⁴³

133 Biserka BUDIČIN, Župni/dekanatski ured u Pazinu, 1460-21.st, arhivski popis, 2022.

134 Danilo KLEN, „Urbare pazinske grofovije (1498)”, *nav. dj.* str. 57 i 67.

135 HR-DAPA, ŽUP 7.1 Dnevnik bratovštine sv. Petronile i Svih svetih.

136 Antonio MICULIAN, *La visita generale dell vescovo di Parenzo...*, *nav. dj.* str. 33/94.

137 Isto.

138 DAT/ *Catasto franceschino* /Mappe/ Comune di Pisino, 348b Mappe colorate di primo rilevamento indicate come tipologia b (1820-1855), Immagine 8 di 26.

139 U rukopisnoj knjizi nastaloj prije 1679. godine (Mirela SULKAN-ALTIĆ, „Historijsko-geografska osnova...”, *nav. dj.* str. 240), zatim u tiskanom izdanju „*Topographia Ducatus Carnioliae modernae*” iz 1679. (Janez Vajkard VALVASOR, *Topographia...* *nav. dj.* slika 148) te u djelu „*Slava vojvodine Kranjske*” iz 1689. (Janez Vajkard VALVASOR, *Die Ehre des Hertzogthums Crain*, *nav. dj.*, svezak 3. knjiga XI, str. 374). U sva tri spomenuta prikaza crkva je na karti i imenovana. U obje tiskane verzije naziv „S. Petronella” iz rukopisne skice krivo je protumačen kao „S. Jutronella”.

140 Npr. u računu za 1719. Zabilježen je prihod od jedne lire koju je uplatio Andrija Rogović jer nije došao raditi. (HR-DAPA, ŽUP 7.1 Dnevnik bratovštine sv. Petronile i Svih svetih, Račun za 1719. godinu).

141 HR-DAPA, ŽUP 7.1 Dnevnik bratovštine sv. Petronile i Svih svetih, Računi za 1735, 1736. i 1737. godinu.

142 Isto. U računu za 1730. godinu spominje se prihod od tri lire Andrije Romca pok. suca Ivana za najam kuće u Kaštelu.

143 Isto. U računima za 1736. i 1737. godinu spominje se *Casale in Burai* za koji *livel*o tj. naknadu plaća Zanelo i to – uljem.

2.18. Bratovština sv. Sebastijana (tal: *Scola di S. Sebastiano*)

Crkva sv. Sebastijana spominje se u inventaru pazinske prepoziture iz 1566. godine.¹⁴⁴ Prilikom vizitacije porečkog biskupa Dell Giudicea iz 1658. zapisano je da se o crkvi brine bratovština koja ima oko 25 dukata prihoda godišnje.¹⁴⁵ Oltar je crkve bio već ranije posvećen pa biskup određuje da se nabavi još liturgijskog pribora te da se na prozore postave škure i osvježi oltarna slika.¹⁴⁶ Nije sačuvana niti jedna računska knjiga ove bratovštine, ali nešto vijesti o njoj nalazimo u računskim knjigama crkve sv. Nikole i bratovštine Presvetog Trojstva.

Bratovština sv. Sebastiana (*Scola di S. Sebastiano*) i istoimena crkva (*chiesa di S. Sebastiano*) se tako spominju u računskoj knjizi sv. Nikole, u popisu srebrnine koja je kupljena u Veneciji 1686. za potrebe pazinskih crkava i bratovština, za što je dio novaca (154 lire i 3 solada, najviše od svih pazinskih crkava te godine) dala i ta bratovština.¹⁴⁷

Sudeći po računskoj knjizi bratovštine Presvetog Trojstva i sv. Fabijana i Sebastijana, već su prije 1692. dvije bratovštine bile sjedinjene jer se od navedene godine u naslovima godišnjih računa redovito navodi da su to računi bratovštine Presvetog Trojstva i svetih Fabijana i Sebastijana.¹⁴⁸

I De Negri 1745. godine spominje crkvu sv. Fabijana i Sebastijana, za koju kaže da je vrlo stara (*antica*), a njena je bratovština združena s onom Presvetoga Trojstva.¹⁴⁹ Iz računske knjige saznajemo da je prije 1741. popravljen „šaliž” ispred crkve.¹⁵⁰ Prilikom vizitacije biskupa Polesinija 1780. godine crkva je još uvijek bila posvećena i dobro održavana. Nepoznato je gdje se točno nalazila ova crkva.

2.19. Bratovština Svih svetih (tal: *Schola d'Ogni Santi* ili *Scola di Tutti i Santi*)

Kao samostalnu bratovštinu s godišnjim prihodom od oko 20 dukata u svojoj vizitaciji spominje biskup Del Giudice 1658. godine.¹⁵¹ Oltar crkvice bio je već ranije posvećen, a biskup nalaže nabavku dodatnog liturgijskog pribora te postavljanje škura na prozore.¹⁵²

Iz računske knjige sv. Petronile vidljivo je da su najkasnije 1719. godine te dvije bratovštine bile sjedinjene jer zajednička bratovština sv. Petronile i Svih svetih brine o obje crkvice.¹⁵³ Isto je i prilikom vizitacije De Negrija 1745. godine.¹⁵⁴ Iz računa bratovštine za 1744. saznajemo da su ispred crkvice postojale stepenice te je zabilježen trošak za jednog majstora i jednog pomagača kojima je trebalo sedam radnih dana da poprave stepenište i bojom osvježe obje bratovštinske crkve, u čemu su im pomagala i tri pobratima.¹⁵⁵

144 Josip ŠIKLIĆ, „Crkva svetog Nikole u Pazinu”, *Nova Istra*, broj 1 i 4, svezak XIII i XXII, Pula 2002/2003, str. 229. Šiklić ne navodi gdje se nalaze ti inventari. Pretpostavljam da ih je pronašao među građom u Župnom uredu. Ta je građa 2022. preuzeta u DAP-u, ali još uvijek nije dostupna za istraživanje u trenutku dok ovo pišem.

145 Antonio MICULIAN, „La visita generale dell vescovo di Parenzo...”, *nav. dj.* str. 33/94.

146 Na istome mjestu.

147 HR-DAPA, ŽUP 6.1 Rač. knj. crkve sv. Nikole, list 129 r.

148 HR-DAPA, ŽUP 7.6 Rač. knj. bratovštine Presvetog Trojstva i sv. Fabijana i Sebastijana.

149 Jakov JELINČIĆ, „Vizitacija porečkog biskupa Gaspara Negrija”, *nav. dj.*, str. 202.

150 HR-DAPA, ŽUP 7.6 Rač. knj. bratovštine Presvetog Trojstva i sv. Fabijana i Sebastijana (stranice nisu numerirane). Ta se informacija nalazi nakon računa gaštalda Pavla Heka (Checo) za 1730. godinu.

151 Antonio MICULIAN, „La visita generale dell vescovo di Parenzo...”, *nav. dj.* str. 33/94.

152 Na istome mjestu.

153 HR-DAPA, ŽUP 7.1 Dnevnik bratovštine sv. Petronile i Svih svetih.

154 Jakov JELINČIĆ, „Vizitacija porečkog biskupa Gaspara Negrija”, *nav. dj.*, str. 202.

155 HR-DAPA, ŽUP 7.1 Dnevnik bratovštine sv. Petronile i Svih svetih, Račun za 1744. Godinu.

Crkva Svih svetih (*Omnium Sanctorum*) se sudeći po Valvasorovim prikazima¹⁵⁶ nalazila negdje na Buraju, pročeljem okrenuta prema sjeveru. Današnja ulica Buraj tada nije još postojala. Na veduti iz 1679. godine nema nijedne zgrade između franjevačkog samostana i crkvice, dok je na onoj iz 1689. zabilježena tek jedna.

Njezin se položaj u odnosu na okolne parcele više puta opisuje u dokumentima iz fonda HR-DAPA-12 Pazinska knežija, ali to je još uvijek nedovoljno da se nedvosmisleno utvrdi njezin pravi položaj i pronađu eventualni materijalni ostaci.¹⁵⁷

2.20. Bratovština sv. Tome (tal: *Scola di S. Tomaso*)

Crkva sv. Tome spominje se u više dokumenata iz ostavštine porodice Rapicio koji se čuvaju u riječkom arhivu. Prvi je oporuka pazinskog plemića Ezechije Crofftzovera od 13. ožujka 1623. godine kojom on crkvi sv. Tome ostavlja nešto novca za oprost svojih grijeha, a drugi je dokument od 17. lipnja 1652. kada se crkva sv. Tome spominje kao vlasnik jednog vinograda na Brestovici.¹⁵⁸ Treći dokument pisan je u Trstu u listopadu 1653. godine, a spominje također posjede crkve sv. Tome na Brestovici.¹⁵⁹ Prilikom vizitacije porečkog biskupa Del Giudicea 1658. godine ostalo je zabilježeno da pravo imenovanja svećenika u toj crkvi (jusp Patronat) ima neki *Zorzi Bellouich*.¹⁶⁰ Del Giudice tada ne spominje nikakvu bratovštinu.

O postojanju bratovštine saznajemo tek iz Procjene 1784. godine kada je vjerojatno već bila ukinuta te je već u naslovu navedeno da je sad vlasništvo Antuna Ivančića.¹⁶¹ Bratovština je te godine imala dva vinograda, jedan na Brestovici, a drugi, dvostruko veći, na Ušivici. Vinograd na Brestovici ubrzo je zatim postao vlasništvo Ivana Antonića pok. Mihe, što je zabilježeno u istom dokumentu nešto kasnije tamnijom tintom, a vinograd na Ušivici postaje vlasništvo g. Josipa Pohuste.

Osim vinograda bratovština je imala i komad šumske livade na Brestovici, vrt „ispod bolnice” i ogromnu livadu iznad Volovice, koja je sudeći po tom dokumentu bila najvrijednije u posjedu i ubrzo je postala vlasništvo prijespomenutog Antuna Ivančića. Sve upućuje na to da su imali ili krave ili ovce ili možda oboje, ali to se u Procjeni 1784. ne spominje.

S obzirom na to da su imali prilično vinograda, za pretpostaviti je da su i oni imali svoj podrum unutar zidina šticećnog dijela grada, baš kao i ostale bratovštine, a vjerojatno i kuću s podrumom, međutim njihove su točne lokacije zasad nepoznate.

Crkva sv. Tome (*St. Thomas*) prikazana je i na kartama Prve vojne izmjere,¹⁶² a njezin nam još približniji položaj otkrivaju i danas sačuvani toponimi u nazivima katastarskih čestica na službenim katastarskim kartama.¹⁶³ Radi se o katastarskim česticama 3231, 3232 i 3233 (K.O. Pazin, Nova izmjera) koje nose naziv Sv. Toma, dok parcela 3236 ima naziv Pod sv. Toma.

156 Crkva Svih svetih prikazana je na svim trima poznatima Valvasorovima vedutama Pazina: u rukopisnoj knjizi nastaloj prije 1679. (Mirela SULKAN-ALTIĆ, „Historijsko-geografska osnova...”, *nav. dj.* str. 240), zatim u tiskanom izdanju *Topographia Ducatus Carnioliae modernae* iz 1679. (Janez Vajkard VALVASOR, *Topographia...*, *nav. dj.* slika 148), te u djelu „*Slava vojvodine Kranjske*” iz 1689. (Janez Vajkard VALVASOR, *Die Ehre des Hertzogthums Crain*, *nav. dj.* svezak 3. knjiga XI, str. 374). U prva dva spomenuta prikaza je i imenovana.

157 U Procjeni iz 1784 (HR-DAPA-12, 2.5.1.2.1.3 Knjiga procjena 1784.) tako je zabilježeno da su nasljednici pokojnog Valentina Košanca s adrese Pazin 4 imali te godine u vlasništvu vrt iznad crkve Svih svetih, a koji je kasnije pripao porodici Sartori. Četiri godine kasnije ovlaštene su procjenitelji Josip Pohusta i Bartolomej Dorčić popisali i procijenili imovinu pokojnog Jakova Moreška i naveli da se kuća koja mu je služila za stanovanje nalazila u blizini crkve Svih svetih (HR-DAPA-12, 3.3.2.14.5. Giuseppe i Bortolo Moresco – skrbništvo nad djecom i ostavine) itd.

158 HR-DARI-384, *Obitelj Rapicio*, list 236 v.

159 HR-DARI-384, *Obitelj Rapicio*, listovi 186 v i 343 v.

160 Antonio MICULIAN, „La visita generale dell vescovo di Parenzo...” str. 34/94.

161 HR-DAPA-12, 2.5.1.2.1.3 Knjiga procjena 1784.

162 <https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-inner-austria/?layers=here-aerial%2C138&bbox=1548967.109054172%2C5658068.115680994%2C1552748.3532971544%2C5659453.536818662> (pristupljeno 1. prosinca 2025. godine).

163 Npr. <http://geoportal.dgu.hr> (pristupljeno 17. srpnja 2025. godine).

2.21. Bratovština Tijela Kristova (tal: *Confraterna* ili *Scola di Corpus Domini*)

Za postojanje bratovštine *Corpus Domini* saznajemo iz oporuke plemića Ezekije Crofftzovera od 13. 3. 1623. godine koji bratovštini ostavlja livadu i vinograd „na Lindarščici“ za razrješenje svojih grijeha,¹⁶⁴ a spominje se i 1669. godine kada je u Knjigu računa sv. Nikole prepozit Jakov Rampel upisao dugovanje bratovštine za vosak.¹⁶⁵

Kada je isti prepozit tri godine kasnije putovao u Veneciju, bratovštine su mu za to putovanje dale različite svote novca, vjerojatno za nabavku potrepština za svoje oltare i crkve. Daleko najviše pritom je dala upravo bratovština *Corpus Domini* – čak 228 lira.¹⁶⁶

Margarita, udovica Gašpara Rampela, prepozitovog brata, godine 1688. oporučno je ostavila tisuću fiorina iz čije se kamate po njezinoj posljednjoj želji imala osnovati Mansionarija Rampel, na način da je kamatama od tog kapitala koje su isplaćivane u korist bratovština Tijela Kristova (*Corpus Domini*) i Ružara podmirivana plaća jednog svećenika (mansionara)¹⁶⁷ koji je služio u tim kapelama tri svete mise tjedno za spas njezine duše. Za svijeće i ostale troškove tih misa bratovštinama je ostavila svoju zlatnu ogrlicu.¹⁶⁸

Po Štokoviću¹⁶⁹ bratovština *Corpus domini* identična je bratovštini *Presvetog sakramenta*, međutim, iz Procjene 1784. godine proizlazi da su tada postojale ipak dvije odvojene bratovštine (više o tome u tekstu o bratovštini Presvetog sakramenta).

3. Ostale crkve i kapele na području pazinske župe

Osim dosad spomenutih bratovštinskih crkava na području nekadašnje Župe Pazin u XVII. i XVIII. stoljeću postojale su ili još uvijek postoje crkve za koje ne znamo jesu li bile povezane s bratovštinama. To su: crkva sv. Mihovila na Kršanskom brijegu (danas Gortanov brijeg) nad kojom su juspatronat u XVII. stoljeću imali tadašnji vlasnici Brijega i potomci obitelji Tolchay,¹⁷⁰ zatim crkva sv. Helene na istoimenom brežuljku između Gortanovog brijega i Berma, juspatronat potomaka obitelji Francinich, zatim crkva sv. Groba na Kalvariji, kapela sv. Marije Snježne u pazinskom dvorcu i crkva Pohoda Blažene Djevice Marije u franjevačkom samostanu, koja nije bila u ingerenciji ni pazinske župe ni biskupa, već franjevac, a uz koju su također bile vezane posebne bratovštine.¹⁷¹

4. Ubikacija nepoznatih crkava

U većini gore objavljenih tekstova o bratovštinama barem su približno naznačene lokacije njihovih bratovštinskih crkava. Neke crkve postoje i danas, a položaj drugih otkrili smo tek pomoću toponima koji su još uvijek sačuvani u imenima katastarskih čestica. Preostale su još dvije crkve kojima ni u katastru nema traga: crkva Presvetog Trojstva i crkva sv. Fabijana i Sebastijana. Moguće je da se crkva Presvetog Trojstva nalazila negdje na brežuljku Šaltarija, čiji naziv možda i potječe od naziva crkve,¹⁷² međutim, nameće se pitanje uklapa li se ta pretpostavka u redoslijed biskupskih vizitacija i Valvasorovih opisa?

164 HR-DARI-384 *Obitelj Rapicio*, list 332 r.

165 HR-DAPA, ŽUP 6.1 Rač. knj. sv. Nikole, zabilješka iz 1669. godine u prvom, nepaginiranom dijelu knjige.

166 HR-DAPA, ŽUP 6.1 Rač. knj. sv. Nikole, list 53 r.

167 HR-DAPA-12 *Pazinska knežija*, 2.5.1.2.1.3 Knjiga procjena posjeda podanika iz komuna Pazin (1784.).

168 HR-DAPA, ŽUP 7.5, Katalog..., list 354 r.

169 Alojz ŠTOKOVIĆ, „Statut bratovštine Presvetog Sakramenta“ *Vjesnik istarskog arhiva*, god. 4-5 (1994-1995), sv. 4-5, str. 133.

170 Antonio MICULIAN, „La visita generale dell vescovo di Parenzo...“, *nav. dj.* str. 34/94.

171 O bratovštinama u pazinskom franjevačkom samostanu vidi Alfons FURLAN: Povijest franjevačke crkve i samostana u Pazinu, *Pučki prijatelj* br. 18 od 08.05.1913. (Portal Stare hrvatske novine, NSK 2009) <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=b3f69286-c4f5-42dc-8ee5-20edaacff34d> (pristupljeno 17. srpnja 2025. godine).

172 Ovu sam pretpostavku svojevremeno čuo od pok. Radovana Vlaketića.

Godine 1658. biskup dell Giudice posjećuje sve crkve u istom danu, tako su sve čiji je položaj poznat navedene logičnim redom.¹⁷³ Istim redom vizitira i biskup Negri¹⁷⁴ gotovo stoljeće kasnije: nakon sv. Petronile posjećuju crkvu Presvetog Trojstva, pa crkvu sv. Sebastijana, pa crkvu Svih svetih na Buraju, zatim se spuštaju u Kaštel do crkve sv. Andrije. Sasvim bi bilo moguće, ali vrlo nepraktično da su se nakon sv. Petronile, koja se nalazila otprilike u današnjem Parku narodnog ustanka, spustili u dolinu Pazinčice, prešli potok te se uspeli na brežuljak Šaltarija. Međutim, Valvasor izričito navodi da se crkva Presvetog Trojstva nalazila u gradu, baš kao i crkva sv. Sebastijana.¹⁷⁵ No, ni jednu ni drugu ne prikazuje na svojim ilustracijama. Barem ne pravim imenom.

J. V. VALVASOR, *Topographia Ducatus Carnioliae modernae*, 1679. (detalj)

Naime, na Valvasorovoj ilustraciji iz knjige *Topographia Ducatus Carnioliae modernae*¹⁷⁶ iz 1679. godine prikazane su i imenovane tri crkve, koje, sada znamo, u Pazinu tada sigurno nisu postojale, a ne navodi ih ni sam Valvasor u tekstu o pazinskoj župi deset godina kasnije:¹⁷⁷ Sv. Lovro, Sv. Marija i Sv. Martin. Ne samo na ilustraciji, već su ta ista pogrešna imena navedena i na rukopisnoj skici.¹⁷⁸ Međutim, na prikazu iste scene u knjizi *Slava vojvodine Kranjske* deset godina kasnije, tih pogrešnih imena više nema, kao da je u međuvremenu uočena greška. Ako prihvatimo da je na prikazu iz 1679. godine umjesto Sveti Lovro trebalo stajati Sveti Antun Opat (što je nakon usporedbe svih informacija očito), onda bi umjesto Sveta Marija trebalo stajati crkva Presvetog Trojstva, a Sveti Martin zapravo je crkva sv. Fabijana i Sebastijana. S obzirom na položaj tih crkava na prikazu proizlazi da bi ostatke crkvice Presvetog Trojstva trebalo tražiti negdje na rubu visoravni prema dolini Pazinčice, vjerojatno na području od boćališta prema istoku, sve do ceste koja vodi u Soline, a onu sv. Fabijana i Sebastijana možda u današnjem Željezničkom parku, gdje su na poravnanom terenu zaista vidljivi i nekakvi ostaci.

173 Antonio MICULIAN, „La visita generale dell vescovo di Parenzo...”, *nav. dj.* str. 15/94.

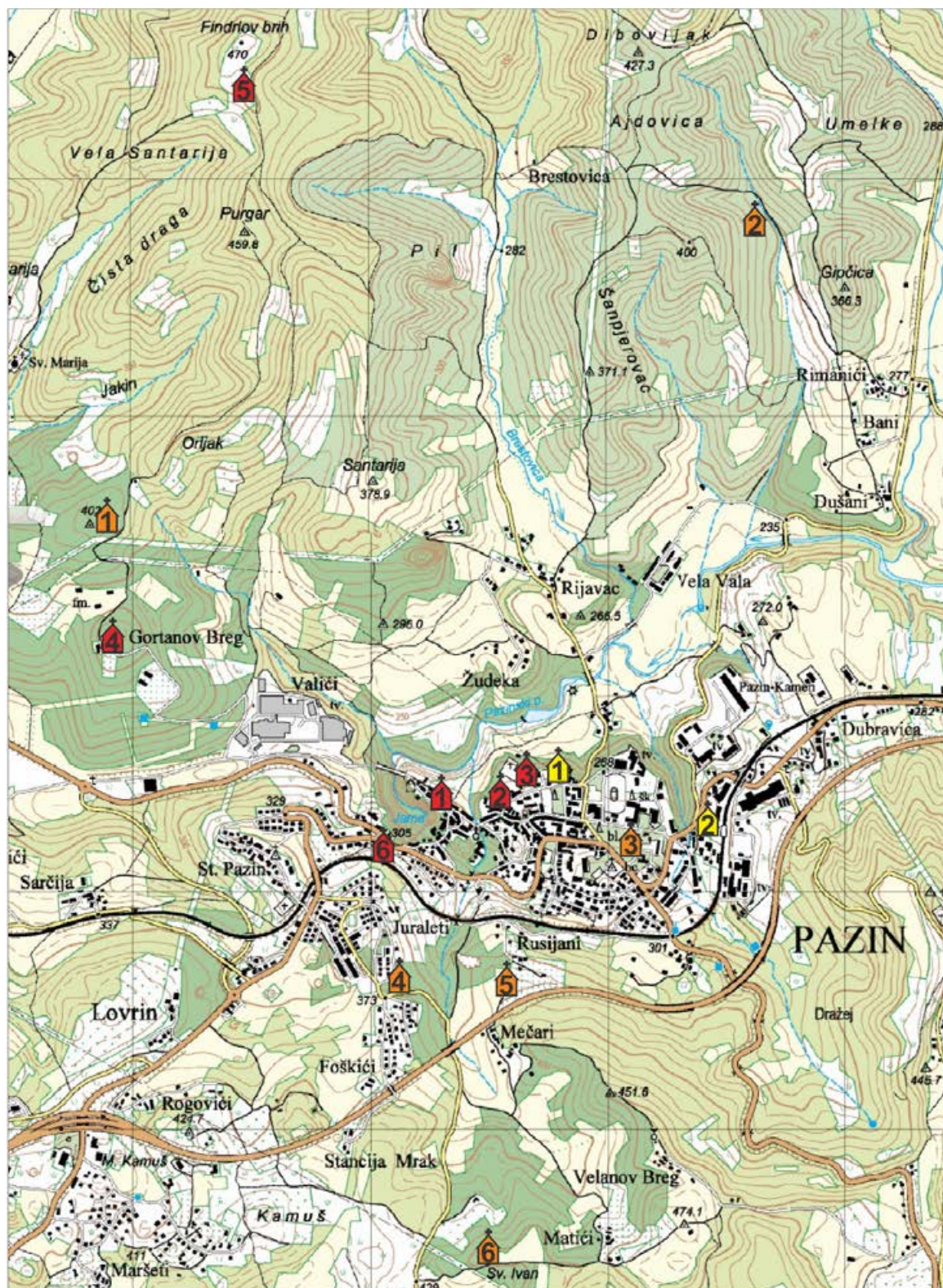
174 Jakov JELINČIĆ, „Vizitacija porečkog biskupa Gaspara Negrija”, *nav. dj.* str. 201.

175 Janez Vajkard VALVASOR, *Die Ehre des Hertzogthums Crain*, *nav. dj.*, svezak 2, knjiga 8, str. 776.

176 Janez Vajkard VALVASOR, *Topographia...*, *nav. dj.* slika 148.

177 Janez Vajkard VALVASOR, *Die Ehre des Hertzogthums Crain*, *nav. dj.*, svezak 2, knjiga 8, str. 776

178 Mirela SULKAN-ALTIĆ, „Historijsko-geografska osnova...”, *nav. dj.* str. 240, Rukopisne se vedute nastale 1678. i 1679. godine čuvaju u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Prikaz svih pazinskih crkava na karti Pazina

Crkve spomenute na području župe Pazin (osim crkve sv. Ivana i Pavla u Zabrežanima)

TOČAN POLOŽAJ:

1. Sv. Andrija
2. Sv. Nikola (i sv. Mihovil)
3. Sv. Antun Opat
4. Sv. Mihovil na Brijegu
5. Sv. Križ
6. Sv. Grob

PRIBLIŽAN POLOŽAJ:

1. Sv. Helena
2. Sv. Kuzma i Damijan
3. Sv. Petronila
4. Sv. Toma
5. Sv. Luka
6. Sv. Ivan Krstitelj

**PRETPOSTAVLJENI
PRIBLIŽAN POLOŽAJ**

1. Sv. Trojstvo
2. Sv. Fabijan i Sebatijan

5. Zaključak

Osim što smo ovim radom pokazali gdje su se sve nalazile bratovštinske crkve, saznali smo i važan detalj iz najstarije povijesti Pazina: u zidinama štićenom području oko Kaštela (kaštel u širem smislu) nalazile su se brojne bratovštinske kuće u podrumima u kojima su pobratimi pohranjivali najvrednije proizvode svog zajedničkog rada – vino i brašno.

Sedam obrađenih bratovštinskih knjiga iz Župnog ureda u Pazinu samo je mali dio sačuvane građe o toj temi. Zajedno s knjigama građa preuzeta krajem 2022. godine u DAPA-i i dosta obimna registraturna građa Župnog ureda tek čeka da bude arhivistički sređena, a onda i dostupna istraživačima. Slično je i s drugim župnim uredima u Istri. U mnogima se od njih još uvijek čuvaju ne samo bratovštinske knjige već i drugi neistraženi dokumenti koji nam mogu pružiti mnoga nova saznanja o razdoblju kada su mjesta gradila svoje crkve i crkvice, oltare, župne kuće, bratovštinske kuće i mlinove koji dobrim dijelom još uvijek postoje. Idealno bi bilo da se sva dragocjena povijesna građa prikupi na jednom mjestu, arhivistički obradi, po potrebi restaurira i postane dostupnija istraživačima.

Iz ovog se rada da samo naslutiti kolika je bila važnost bratovština za život onodobnog Pazina (a tako i ostalih sredina) i koliko je bitno detaljno istražiti svu dostupnu građu. Alojz Štokovac s pravom naglašava da bratovštine jesu bile na neki način crkvene institucije jer su osnivane po odredbama Kanonskog prava, neke i naglašeno religiozne, a i bile su pod kontrolom biskupa i prepozita, međutim, većina je imala jak civilni, proizvodni i socijalni karakter. Čini se da su bile vrlo su slične današnjim udrugama. Kolika je zapravo bila njihova financijska i proizvodna snaga, ostaje tek za istražiti, što je najlakše učiniti upravo usporedbom njihovih detaljnih računskih knjiga. Zbog čega su se već u drugoj polovini XVII. stoljeća neke bratovštine ugasile, a druge udruživale? Je li tada već prošlo njihovo „zlatno doba”? Na koji način točno i zbog čega su zapravo ukinute? Jesu li tada već bile zastarjele i na „izdisaju” što se u nekim bratovštinskim knjigama da naslutiti? Jesu li i kakav su utjecaj na to imale nerodne godine? Što se desilo s njihovom imovinom? Jesu li neke ipak preživjele? Kako su se prilagodile novim uvjetima?

Ovo je istraživanje odškrinulo vrata kroz koja se nazire jedan nepoznat i davno zaboravljeni svijet, religiozan i socijalno osjetljiv, svijet u kojem sto i pedeset godina nije bilo povećanja cijena, u kojem su brežuljci oko Pazina bili ukrašeni obrađenim njivama, vinogradima, stokom na ispaši i brojnim bratovštinskim crkvama, svijet u kojem su još bile u funkciji sve vodenice na potoku, a koje su se nakon svake visoke vode nanovo prale, popravljale, dograđivale i stavljale u funkciju. Prihodima od prodaje vina, brašna i žita bratovštine su održavale ne samo svoje bratovštinske crkve, već su sudjelovale i u gradnji i rekonstrukcijama „velike” crkve, kako su zvali crkvu sv. Nikole, ali i u gradnji pazinskog zvonika 1705. godine.

The Confraternities of Pazin in the 17th and 18th Centuries

Summary

Based on seven brotherhood books from the 17th and 18th centuries from the Parish Office in Pazin, the author lists all brotherhoods mentioned in Pazin at that time, which he supplements with data from published episcopal visitations of Pazin and data from archival sources. Comparing the data with cartographic and cadastral maps of Pazin, he finds the positions of all brotherhood churches in the parish area, and puts forward the assumption that the present-day presbytery of the church of St. Nicholas was once a separate church dedicated to St. Michael.

By comparing textual and graphic information from Valvasor's descriptions of Pazin, he comes to the conclusion that the names of the three churches from Valvasor's oldest descriptions of the city are the result of an error, and instead of the names written, the names of the church of St. Anthony the Abbot, which still exists today, and the names of the church of the Holy Trinity and St. Fabian and Sebastian, whose remains, according to Valvasor's description from 1679, should be found on the edge of the plateau around the present-day Bočalište (bowling area), i.e. in the Željeznički park.

We also learn an important detail from the history of the oldest part of Pazin: in the walled protected area around Kaštel (Kaštel in the broader sense) there were numerous brotherhood houses in the basements of which the brothers stored the most valuable products of their joint work: wine and flour.

This work gives an idea of the importance of brotherhoods for the lives of people at that time. The extent of their financial and productive power remains to be investigated, which would be easiest to do by a detailed comparison of preserved account books. The work raises numerous questions to which we do not yet have the answer. Why did some brotherhoods cease to exist in the second half of the 17th century and others merge? Was their "golden age" already over by then? In what way exactly and why were they actually abolished? Were they already outdated and "dying" at that time, as can be seen in some brotherhood books. Did the unproductive years have any influence on this? What happened to their property? Did some of them survive? How did they adapt to the new conditions?

This research has only slightly opened the door through which we can glimpse an unknown and long-forgotten world, religious and socially sensitive, a world in which there had been no price increases for a hundred and fifty years, in which the hills around Pazin were adorned with cultivated fields, vineyards, grazing cattle and numerous brotherhood churches from which the sounds of the organ could be heard, a world in which all the watermills on the Potok were still in function, and which were washed, repaired, extended and put into operation again after each high water. With the income from the sale of wine, flour and grain, the brotherhoods maintained not only their brotherhood churches, but also participated in the construction and reconstruction of the "major" church, as they called the church of St. Nicholas, and also in the construction of the Pazin bell tower in 1705.

Keywords: Pazin, confraternities, confraternal churches, Valvasor

